

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА**

На правах рукопису

ПУЦЕНТЕЙЛО Петро Романович

УДК 338.432

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА
В ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ
АГРАРНОЇ СФЕРИ**

Спеціальність: 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Стельмащук Антон Михайлович,
доктор економічних наук, професор

Тернопіль - 2004

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	10
1.1. Сутність ефективності виробництва в підприємницьких структурах і об'єктивна необхідність її підвищення.....	10
1.2. Методичні основи дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери.....	25
1.3. Зарубіжний досвід розвитку ефективних підприємницьких структур.....	42
Висновки до розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2. СТАН І РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АПК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	58
2.1. Формування та розвиток сучасних підприємницьких структур ринкового типу.....	58
2.2. Оцінка ефективності виробництва в середніх і крупних підприємницьких структурах.....	84
2.3. Ефективність виробництва у фермерських господарствах	110
Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	131
3.1. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розширеного відтворення виробництва.....	131
3.2. Оптимізація структури виробництва в аграрних підприємницьких формуваннях.....	144
3.3. Розвиток інтеграційних процесів в сфері виробництва, переробки і збуту продукції.....	152
Висновки до 3 розділу.....	169
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	192

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід до ринку передбачає якісно новий етап розвитку економіки, котрий зумовлює значні зміни в організації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, спрямованих на підвищення їх ефективності. Одним з основних напрямів забезпечення високоефективного господарювання в АПК є трансформація економічних відносин і розвиток різних форм господарювання, серед яких найважливішим є формування відносин власності на принципово новій основі.

Процес становлення ринкових відносин проходить в умовах цінового диспаритету, що пригнічує підприємницьку діяльність і не дозволяє повністю використати її переваги в аграрній сфері. При дальшому розвитку існуючих негативних тенденцій (виснаження земельних угідь, старіння основних засобів, скорочення споживання інших ресурсів) рівень виробництва сільськогосподарської продукції може знизитися до критичної межі. Одним із шляхів виходу сільського господарства із кризового стану та соціально-економічного відродження села є створення ефективних підприємницьких формувань, що здійснюють діяльність на основі приватної власності на землю й майно. Завдання полягає в тому, щоб шляхом реформування створити нові підприємницькі структури, які б ефективно господарювали та довели свої переваги у ринкових умовах.

Теоретичні, методичні та практичні аспекти механізму реформування АПК, становлення нових організаційно-правових форм підприємницьких структур в сільському господарстві, формування різноукладності, розглянуті в працях В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, О.Д. Гудзинського, Д.П. Доманчука, Т.Г. Дудара, С.Л. Дусановського, М.В. Зубця, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, Д.В. Прейгера, В.П. Рябоконея, П.Т. Саблука, А.М. Стельмащука, М.М. Федорова, І.І. Червена, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина. Опрацювання макроструктурних і фінансових аспектів підприємництва знайшли своє відображення у наукових працях М.Я. Дем'яненка, Б.Й. Пасхавера, Д.В. Полозенка, В.П. Ситника. Питання

кооперування, розвитку інтегрованих формувань, організації виробництва, становлення внутрігосподарських відносин досліджували вчені В. І. Бойко, М.П. Вітковський, В.В. Зіновчук, М.Ю. Коденська, М.Й. Малік, В.М. Нелеп, В.А. Пулім, О.О. Рябчик, М.Й. Хорунжий.

Проблемі інвестиційного і матеріально-технічного забезпечення підприємницьких структур присвячені роботи В.Г. Більського, М.І. Кісіля, Г.М. Підлісецького, М.І. Пугачова та інших вчених.

Пошук ефективних організаційно – правових форм підприємницьких структур триває. У зв'язку із змінами, що відбулися в сільськогосподарському виробництві у контексті аграрної реформи, виникають нові аспекти дослідження проблеми. Це, перш за все, стосується різноманітних аспектів, пов'язаних з підвищенням ефективності аграрної сфери, вдосконалення організації виробництва, пошуку нових, прогресивних моделей агроформувань, раціональних виробничих структур. Необхідність і практична значущість вирішення проблеми підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану комплексної науково-дослідної теми кафедри аграрного бізнесу Тернопільської академії народного господарства “Розробка організаційно-технологічних та фінансово-економічних засад раціонального розвитку та ефективного функціонування підприємницьких структур АПК в умовах становлення ринкових відносин” (номер державної реєстрації – 0101U002360). Особисто автором виконано підрозділ “Організаційно-економічні засади підвищення ефективності функціонування новоутворених підприємницьких структур”.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери в умовах ринкової трансформації.

Для досягнення цієї мети у роботі визначено наступні завдання:

- систематизувати та узагальнити сукупність теоретично-методологічних підходів до оцінки ефективності виробництва у підприємницьких структурах;
- оцінити сучасний стан реформування та розвитку організаційно-правових структур в сільському господарстві;
- удосконалити видову класифікацію кооперативів вертикальної форми інтеграції;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення механізму інноваційно-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення в агропромисловому виробництві;
- оптимізувати структуру сільськогосподарського виробництва, шляхом раціонального поєднання галузей рослинництва і тваринництва;
- обґрунтувати механізм взаємовигідних інтеграційних економічних відносин в агропромисловому виробництві;
- розробити методику раціонального розподілу доходів між учасниками агропромислової інтеграції.

Об'єктом дослідження є сукупність умов, процесів і механізмів, що формують ефективність виробництва у підприємницьких структурах аграрної сфери.

Предмет досліджень. Предметом досліджень є сукупність теоретичних, методологічних та організаційно-практичних аспектів проблеми формування ефективності в підприємницьких структурах.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних процесів, які відбуваються в сільськогосподарських підприємствах, нормативні акти України, праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, рекомендації науково-дослідних установ та світова практика діяльності аграрних підприємств. Методикою досліджень передбачено використання загальноприйнятих положень економічних досліджень та опрацювання специфічних методичних підходів для поглибленого вивчення питань, пов'язаних з дисертаційною роботою. У відповідності з цим застосовано такі методи, як діалектичний та абстрактно-логічний (теоретичні і методологічні узагальнення,

визначення проблем розвитку і ефективного господарювання аграрних підприємств в ринкових умовах), статистичних групувань (визначення залежності економічної ефективності господарювання аграрних підприємств від рівня інтенсивності виробництва), монографічний (дослідження економічної ефективності господарської діяльності аграрних підприємств регіону), графічний (відображення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, стану рослинницьких та тваринницьких галузей), економіко-математичні методи (розроблено модель оптимізації структури посівних площ сільськогосподарських культур і раціонального поєднання галузей рослинництва і тваринництва).

Інформаційною базою дослідження були: звітність Державного комітету статистики України, аналітична інформація Міністерства аграрної політики України, управлінь сільського господарства та продовольства Тернопільської області, річні звіти та первинні документи окремих сільськогосподарських формувань, розробки наукових установ і навчальних закладів, наукові праці вчених-економістів, літературні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів. Основний науковий результат дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних і практичних аспектів підвищення ефективності виробництва в аграрних підприємницьких структурах в постреформаційний період через активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності, оптимізацію структури виробництва, поглиблення інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві регіону.

Наукова новизна одержаних результатів, які виносяться на захист, полягають у наступному:

- уточнено суть поняття ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери, що передбачає такий раціональний спосіб господарської діяльності, який базується на основі комплексної збалансованості наявних ресурсів (землі, основного і оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей) та інтенсивного використання якісних і кількісних чинників на всіх його стадіях, що в підсумку примножує кінцевий результат з одночасним зменшенням використовуваних ресурсів на їх досягнення;

- розроблено видову класифікацію сільськогосподарських кооперативів, котра передбачає три типи ефективних варіантів вертикальної форми інтеграції: кооперативні підприємства, що не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційною структурою сільського господарства, але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам кооперативу; реорганізоване колективне господарство в кооперативне об'єднання своїх первинних підрозділів – юридичних осіб, функції якого полягають в реалізації продукції, організації матеріально – технічного постачання, наданні інших послуг; об'єднання кооперативів за територіальними або галузевими ознаками із статусом юридичної особи при збереженні статусу юридичної особи та повної господарської самостійності первинних кооперативів, що увійшли до кооперативного об'єднання;

- удосконалено механізм активізації інвестиційної діяльності і підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери, що передбачає застосування нових підходів у здійсненні інвестиційних процесів на основі використання контракту сільськогосподарських формувань з підприємствами I та III сферами АПК, із залученням бюджетних засобів на зворотній основі, і забезпечує високий рівень окупності матеріально-грошових вкладень сільськогосподарською продукцією в умовах міжгалузевого госпрозрахунку;

- розроблено методичні підходи щодо оптимізації структури сільськогосподарського виробництва для типових підприємницьких формувань, на основі яких розраховані оптимальні параметри інтенсивного розвитку виробництва в аграрних підприємницьких структурах, що забезпечують раціональне поєднання галузей рослинництва і тваринництва, високоефективне використання ресурсного потенціалу, зниження собівартості продукції, збереження родючості ґрунту;

- науково обґрунтовано механізм формування і структуру раціонального техніко-технологічного сервісного обслуговування аграрного виробництва, що передбачає створення нових неприбуткових сервісних підприємств та збереження цілісності сервісної матеріально-технічної бази реформованих колективних

сільськогосподарських підприємств і сприяє забезпеченню повноцінного і своєчасного виконання механізованих технологічних робіт;

- запропоновано схему організаційної структури районного агропромислового концерну, при якій забезпечується збалансованість між сільським господарством і пов'язаними з ним галузями АПК, поєднання фінансово-економічної і організаційно-технологічної діяльності в сфері виробництва, зберігання, переробки і реалізації готової продукції, що сприяє зменшенню її втрат і збереженню якості, поглибленню спеціалізації господарств, уникнення ризику і невизначеності в умовах конкурентної боротьби;

- удосконалено механізм міжгалузевих економічних відносин в системі агропромислового виробництва, який передбачає об'єктивний розподіл доходів від реалізації продукції кінцевого споживання між учасниками інтеграції, з врахуванням суми витрат і дивідендів співвідношення постійних і змінних витрат та виконання договірних зобов'язань, що орієнтує на підвищення якісних показників, економію витрат і зростання прибутковості інтегрованого виробництва

Практичне значення одержаних результатів полягає у раціональній спрямованості теоретико-методологічних розробок, можливості підвищення ефективності агроформувань за рахунок використання системи організаційно-економічних чинників між суб'єктами господарювання в ринкових умовах. Висновки та пропозиції, одержані в процесі дослідження, спрямовані на підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери.

Отримані результати дисертаційного дослідження використані у навчальному процесі кафедри аграрного бізнесу Тернопільської академії народного господарства при викладанні дисциплін: “Економічна діагностика підприємств” і “Підприємництво” (довідка № 126-27/1048 від 20.10. 2003 р.).

Розроблені пропозиції щодо оптимізації структури посівних площ з урахуванням еколого-економічних чинників схвалено і прийнято до впровадження Інститутом землеробства УААН (довідка № 17-11/268 від 16.04.2004 року). Розроблена схема організаційної структури агропромислового концерну прийнята до впровадження Чортківським управлінням сільського

господарства та продовольства райдержадміністрації (довідка № 337 від 30 липня 2003 року); приватним аграрним підприємством “Дзвін” Чортківського району прийнято до впровадження пропозиції щодо оптимізації структури виробництва (довідка № 49 від 2 вересня 2003 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження доповідались на: Науково-практичній конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу в Україні” (м. Чортків, 2000 р.); Міжнародній науковій конференції “Політ-2002” (м. Київ, 2002); Науково-практичній конференції “Україна в умовах ринкової трансформації економіки і сучасних форм господарювання” (Чортків, 2002); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Економічні проблеми ринкової трансформації України” (м. Львів, 2002); Міжнародній науковій конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання” (м. Донецьк, 2002); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть” (м. Тернопіль, 2003).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Усі наукові результати дисертаційного дослідження отримані автором особисто. У роботі викладено авторський підхід до вивчення проблеми ефективності виробництва в підприємницьких структурах.

Публікації. Основні положення, ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені у 6 статтях які опубліковано у наукових фахових виданнях загальним обсягом 1,94 друкованих аркушів.

Обсяг та структура роботи. Суть дисертаційного дослідження викладено на 210 сторінках комп’ютерного тексту. Робота має традиційну структуру і складається із вступу, 3-х основних розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 180 джерел на 15 сторінках, а також містить 33 аналітичних таблиць, 15 рисунків і 14 додатків на 16 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ АГРАРНОЇ СФЕРИ

1. 1. Сутність ефективності виробництва в підприємницьких структурах і об'єктивна необхідність її підвищення

Кожна економічна система становить надзвичайно складну, розгалужену структуру та відповідну сукупність законів її функціонування і розвитку. Вихідним елементом економічної системи є економічні відносини і суспільний поділ праці. Останній спричинює необхідність існування економічних і господарських одиниць в єдине ціле.

Базовим елементом системи є економічні відносини, котрі можна визначити як відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання життєвих благ. У свою чергу, відносини власності, які складають основу будь – якої системи економічних відносин, визначають при цьому природу існуючого ладу. У цьому випадку поняття власності може вживатися у двох аспектах: кількісному і якісному. З кількісного боку – власність це певна речова характеристика, тобто, сукупність речей. З якісного – власність це відносини між соціальними групами, окремими індивідуумами, між підприємствами, державою і підприємствами з приводу привласнення матеріальних і нематеріальних благ, що розвиваються у всіх формах суспільного відтворення.

Отже, органічна, нерозривна і безпосередня єдність кількісного та якісного аспектів становить суть власності в економічному плані.

Розглядаючи проблему в динаміці слід відмітити, що протягом усього історичного періоду існування людства перед ним стоїть проблема суспільних відносин: якою має бути власність – спільною чи приватною. Багаторічний досвід показує, що приватна власність, усвідомлення того, що певна частка в ній належить саме конкретній особистості, втілено самою природою [1, с. 15].

Різноманітні форми власності і господарювання дозволяють створити передумови для розвитку ефективної діяльності в агропромисловому виробництві. Ці та інші фактори зумовили організаційно-правові перетворення на селі.

Як зазначають вчені Амбросов В., Русскін В. і Маренич Т.: “Підвищення ефективності роботи реформованих підприємств на основі затвердження власності товаровиробників вимагає відповідних змін в організаційній структурі виробництва” [2, с.56].

Саме ці зміни, ініційовані Указом Президента України від 3 грудня 1999 року “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” зумовили розв’язання проблем аграрного сектора щодо формування ефективних виробничих структур. Тобто був створений економічний механізм, який включає матеріальні передумови для ефективної реалізації економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників [3].

Реформування відносин власності за своєю внутрішньою природою є унікальним явищем, яке, в свою чергу, ототожнюється з життєвими реаліями. Це зумовило створення якісних передумов для володіння, користування і розпорядження землею, основними засобами і предметами праці з метою виникнення і реалізації економічних інтересів.

На думку дослідника Баранова О.Г., якщо зовнішнє середовище формується та регулюється з одного боку, державними органами влади, а з другого, під впливом дії об’єктивних, економічних законів, і є практично однаковим для всіх підприємців, то внутрішнє – залежить безпосередньо від самого товаровиробника. Тут на перший план виходить підприємницький талант керівника та забезпеченість підприємства ресурсами [4, с. 104].

Отже, простежується думка, що важливою передумовою ефективності виробництва в аграрній сфері виступає підприємництво.

У Законі України “Про підприємництво” підприємницька діяльність визначається як самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та зайняття торгівлею з метою одержання прибутку [5].

З історичної точки зору підприємницька діяльність – це багатоаспектне явище, яке інтенсивно розвивається і котре сягає своїм корінням у давнину. Перші підприємці, якщо їх так можна назвати, розпочинали свою діяльність збагаченням

насильницьким шляхом, зокрема розбійними нападами, пограбуваннями, шахрайством. Розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі в Стародавній Греції, Китаї, Римі і Близькому Сході призвів до появи підприємців у сфері лихварства і торгівлі. Торговці беручи в лихваря гроші під високий відсоток, купували товари які згодом вивозили за межі своєї країни і там в декілька разів дорожче реалізовували його, повертали борг і відсотки лихварям. В результаті зиск відчували обидві сторони.

У Київській Русі підприємництво, як і в усьому світі, теж розпочинали купці і лихварі. За часів Ярослава Мудрого, в XI столітті прийнято документ, котрий регулював підприємницьку діяльність, – правовий кодекс “Руська правда”. Водночас широкого розповсюдження набуло добування багатства за рахунок грабежів, здирництва і розбою. Як зазначає Л. В. Романова, “підприємницьку функцію виконували подвижники, які концентрували і об’єднували навколо себе ченців і замість багатьох розкиданих створювалось скупчене поселення зі спільними роботами і метою самозабезпечення [6, с.31].

Підприємець – досить неоднозначна і колоритна фігура суспільного розвитку, ставлення до якої не було однозначним. Починаючи з античності і в продовж феодалізму діяльність існуючих на той час підприємців – купця, лихваря, крамаря характеризувалася як “негідна”, “мерзенна”, “здирницька”. Як стверджує Сизоненко В. О. , “рівночасно економічна етика XII століття відкрила для себе користь підприємницької діяльності в досягненні добра. З огляду на це було дано оцінку отриманому прибутку з капіталу не тільки як формі реалізації особистого інтересу підприємця, а й як такому мотиву, що ніяк не суперечить моралі суспільства” [7, с.23].

Термін “підприємництво” і “підприємець” увів у науковий обіг англійський економіст Ричард Кантильйон на початку XVII століття. Він визначав підприємця як людину, що за певну ціну купує засоби виробництва, щоб виробити певну продукцію і продати її з метою отримання доходів. При цьому Р. Кантильйон підкреслював значний елемент невизначеності, тобто ризику у його діяльності:

адже приймаючи на себе зобов'язання з витрат, він ніколи цілком не може бути впевненим, за яку саме ціну він зможе реалізувати свою продукцію [8, с.17].

В працях класиків політичної економії Ф. Кене і А. Сміта, підприємець сприймався як власник капіталу, котрий вкладав цей капітал в умовах дефіциту ресурсів для економічного зростання [9, с. 89].

А. Смітом зазначалася і мета підприємницької діяльності – отримання підприємницького доходу [10, с.46].

Ж. – Б. Сей робив акцент на відмінності доходу на капітал і підприємницького доходу. Він дав характеристику підприємця, визначивши його як людину, яка “організовує інших людей в межах виробничої одиниці” [11, с. 11]. Він вважав, що функції підприємця полягають в умінні комбінувати фактори виробництва. В 1803 р. Ж. – Б. Сей, спираючись на ідеї Кантильйона, включив у зміст підприємництва такі три елементи:

- поєднання вхідних факторів виробництва;
- збирання інформації та нагромадження необхідного досвіду;
- організація виробничого процесу.

Він писав: “Підприємці є лише посередниками, які шукають необхідних виробничих послуг для виготовлення певного продукту в міру попиту на нього...”. завдяки підприємцю цінність продуктів розподіляється між “різними продуктивними послугами” [12, с.14].

З наведеного вище випливає, що основними рисами підприємництва є наявність власного інтересу і бажання його реалізувати, ініціативність, а також ризик у виробничо – господарській діяльності.

А. Маршалл додав до трьох класичних факторів виробництва – землі, праці і капіталу – четвертий: організацію, або згодом підприємницьку діяльність [13, с. 11].

Л. Колеснікова і В. Перекрестов трактують підприємництво як “... процес особистісного і системного самооновлення та самореалізації через втілення в життя ідей зі створення нових або розвитку діючих підприємств різних сфер діяльності і форм власності” [14, с. 17].

Ф. Найт стверджував: “Люди, котрі беруть на себе тягар ризику і невизначеності, а також які гарантують більшості працюючих їх заробітну плату, отримують право керування діяльністю цієї більшості та право присвоювати відповідну частину доходу” [15, с. 26-27].

Сучасне розуміння підприємництва склалося в середині ХХ століття. Велика роль в цьому належить Й. Шумпетеру. Він зазначав: “Функцією підприємництва є реформування чи революціонізація структури виробництва через використання певного винаходу чи, в більш загальному аспекті, невикористаної технологічної можливості для продукування нового ринку збуту продукції і через реорганізацію певної галузі тощо. Впевнені дії за межами знайомого й долання такого опору вимагають здібностей, притаманних лише невеликій частині населення і визначальних як для підприємницького типу, так і для підприємницької функції. Ця функція, по суті, полягає не в тому, щоб робити винаходи чи в якийсь інший спосіб створювати умови, які потім використовує підприємництво. Воно полягає в тому, щоб робити діло” [16, с. 171].

Й. Шумпетер виключає з процесу кругообороту капіталу принципову необхідність особливої підприємницької функції, котра полягає в здійсненні організаційно – господарських інновацій, або дослівно “нових комбінацій факторів виробництва” [17, с. 169-170].

Згідно з підходами П. Друкера, підприємці не виступають капіталістами або інвесторами. На його думку, сутність підприємницької діяльності полягає в обґрунтуванні й затвердженні положень економічної і соціальної теорії, згідно з якою, за умов динамічної нерівноваги ринкової системи господарювання зміни – це цілком нормальне і природне явище. При цьому головне завдання підприємця полягає в отриманні результатів, відмінних від попередніх, а не в поліпшенні вже чогось існуючого. Тобто підприємця характеризує в основному намагання створити щось “нове й відмінне від уже існуючого, що змінює і перетворює наявні в суспільстві ціннісні настанови” [18, с. 30-32].

Звідси простежується, на наш погляд, важлива закономірність – підприємницька діяльність в економічному розумінні виступає як функція, котра може нескінченно подрібнюватися та інтегруватися.

Отже, підприємець це насамперед тип людини, що знаходиться в безперервному русі, а, підприємництво – це творча і новаторська діяльність на свій страх і ризик, котра сприяє утворенню структури суспільного господарства і створює умови для ефективних структурних перетворень в економіці. Тому доцільним буде виділення ще однієї важливої риси підприємництва, на наш погляд, – корисність для розвитку суспільства.

Таким чином, вище зазначені погляди на сутність підприємництва і на роль підприємця в контексті розвитку та становлення, дають нам змогу з впевненістю стверджувати, що це активний суб'єкт пошуку й реалізації нових можливостей у розробці, впровадженні і освоєнні новаторських ідей, розробці новітніх технологій, здійсненні інновацій. Підприємець, як суб'єкт ринку, зосереджує свою увагу на знаходженні нових форм задоволення споживачів, попиту на ринку, в обґрунтуванні і формуванні нової потреби та шляхах її вирішення, веде новаторський пошук сфер застосування капіталу.

“Новатор, – зазначає П. Самуельсон, розглядаючи підприємницьку діяльність, – це людина прониклива, з оригінальним мисленням і сміливістю. Він може і не бути вченим, який сам відкриває новий процес, проте він домагається успішного впровадження нових ідей” [19, с. 46].

Доцільним на наш погляд є розгляд специфіки підприємницького середовища в аграрній сфері – агробізнесу.

На нашу думку заслуговує на певну увагу трактування зарубіжними авторами аграрного бізнесу як взаємопов'язаного і взаємозалежного вертикального ланцюжка, що забезпечує рух продовольчих ресурсів і сировини, починаючи від забезпечення матеріально-технічними ресурсами і закінчуючи споживанням [20, с. 47]. Розвиваючи це положення дослідник Губені Ю. вважає, що агробізнес – це новий тип економічних відносин учасників аграрного ринку,

який характеризується співпрацею та взаємопідтримкою, врахуванням економічних інтересів всіх учасників “продуктового ланцюга” [21, с. 36].

Відсутність адекватного підприємницького середовища зумовлює поглиблення кризи в сільському господарстві. Неможливість реалізації підприємницького інтересу стає гальмом на шляху подальшого розвитку аграрного підприємництва. Тому без радикальних змін підприємницького середовища відродження підприємництва, а значить, і сільського господарства є неможливим [22, с. 147].

Основним і вагомим стимулом та орієнтиром підприємницької діяльності в умовах ринку виступає прибуток і економічна ефективність самостійного підприємства. “Мотив прибутку, – підкреслює Мізес А. , – це якраз той чинник, який змушує бізнесмена найефективнішим чином забезпечувати виробництво тих товарів, що їх бажають використовувати споживачі” [23, с.24].

На нашу думку, суть підприємництва у вузькому розумінні цього слова полягає в отриманні прибутку за умови вільного вкладення ресурсів у розвиток власної справи, вільного виробництва блага і обміну, а також втілення новаторських ідей і пропозицій.

У сучасній вітчизняній економічній літературі спостерігається поверхове, спрощене, а інколи й заплутане тлумачення суті підприємництва і підприємця.

Вищевикладене свідчить, що в сучасній економічній літературі чіткого визначення глибинної сутності підприємництва, з нашої точки зору, немає. Тому постає необхідність визначити суть цього феномену за допомогою того середовища де воно перебуває.

Підприємництво перебуває в певному середовищі, котре формує і забезпечує рольову функцію підприємця в суспільстві. Звідси підприємницьке середовище виступає сукупністю соціально – економічних умов, як необхідний засіб сприяння її здійснення і ефективного функціонування.

Підприємництво має три основні компоненти: особисту основу, економічну основу, організаційно – управлінську основу. Всі вони перебувають в органічному взаємозв'язку, виявляються в єдиному процесі відтворювання підприємницького

типу.

Отже, можна стверджувати, що в основі підприємництва, особливістю якого є діалектична єдність власності, управління і контролю в особі суб'єкта підприємницької діяльності, лежить саме приватна власність на засоби виробництва та кінцеві результати виробничої діяльності.

Саме тому підприємець в своїй діяльності покликаний забезпечити необхідну комбінацію особистої вигоди з суспільною корисністю, маючи за мету отримання прибутку. З цієї точки зору, ми можемо трактувати підприємницьку діяльність як важливу багатогранну функцію в суспільному житті. В його основі лежить постійність змін як умова розвитку, що в свою чергу проявляється у пошуку і введенні в дію різного роду новацій, котрі створюють нерівновагу на ринку, і тим самим забезпечують процес розвитку.

Таким чином, підприємництво як економічна категорія — це певний тип господарювання, в якому головним суб'єктом є підприємець, який раціонально комбінує (об'єднує) фактори виробництва, на інноваційній основі та на власний ризик організовує й управляє виробництвом з метою отримання підприємницького доходу.

Категорія “підприємництво” нерозривно пов'язана з ефективністю.

В економічній енциклопедії подано наступне визначення категорії ефективності. “Ефективність — здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат”. Крім того, це — досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Це — конкретна форма вияву закону економії часу, їх зв'язок здійснюється через зростання продуктивності праці, її підвищення означає зростання ефективності сукупної праці, збільшення ефективності всього виробництва, зумовленої насамперед прогресом продуктивних сил” [24, с.508].

Ми погоджуємось з деякими дослідниками стосовно того, що організаційно-економічні фактори ефективності зумовлюються ринковими силами, які

визначають структуру агропромислового виробництва, господарський механізм, механізм регулювання та міжгалузевих відносин [25, с. 48].

На думку професора Дем'яненка С.: “Приватизація та рух землі дозволять концентрувати її у найефективніших господарів. Це підвищить ефективність сільського господарства...” [26, с. 58].

“У підвищенні ефективності розвитку аграрних відносин, на думку Баланюка І.Ф., одне з найважливіших місць посідає їх надійне організаційне забезпечення. Організаційний чинник набуває особливого значення в умовах поступового утвердження у сільському господарстві прогресивних засад його розвитку” [27, с. 37].

Отже, організаційно-правова трансформація в агропромисловому виробництві є тією рушійною силою, котра певною мірою зумовлює поглиблення сутності організаційно-економічних засад ефективності виробництва підприємницьких структур в аграрній сфері. В методологічному розумінні, процес розвитку підприємницьких структур в АПК є комплексним поняттям, котре спонукає враховувати зовнішні і внутрішні чинники їх функціонування, що зумовлено унікальною природою АПК. Це означає прискорене формування ефективності, як домінуючого фактора сучасного розвитку підприємницьких структур на селі, оскільки це відбувається через заміну існуючих і встановлення нових організаційно-правових і економіко-технологічних зв'язків, як всередині так і ззовні підприємства.

“Результати господарської діяльності господарств, - за визначенням професора Андрійчука В.Г., знаходяться в безпосередній залежності не тільки від розміру виробничого потенціалу, але й від інтенсивності використання його структурних елементів” [28, с.4].

Вчені Черевко Г. та Лукаш В. припускають, що досить часто поняття ефективності вживають як синонім результативності. Але якщо результатом якоїсь діяльності є продукт, який не задовольняє певних вимог, насамперед суспільних, не відповідає встановленням параметрам і тому не має практичного

застосування, одержаний результат не є ефективним, так само як не була ефективною дана діяльність” [29, с. 47].

З вищенаведеним важко не погодитись. Зокрема, дослідник Савченко О.Ф. під ефективністю виробництва розуміє: “... функціонування матеріального виробництва, ... досягнення об’єктивної мети, ... здійснення основних виробничих функцій” [30, с. 41].

Як підкреслює професор Андрійчук В.Г.: “Ефективність сільськогосподарського потенціалу розглядається як органічна єдність двох сторін його результативності – збільшення об’єму сільськогосподарської продукції з одиниці площі і одночасно забезпечення економічності її виробництва” [28, с.5].

Проблема підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери займає чільне місце в сучасних дослідженнях вчених. Це зумовлено тим, що будучи за своєю природою явищем ідеальним, вона в свою чергу, має виявлення в ототожненні з буттям у формі гносеологічного поступу раціоналізації форм господарювання і внутрішньої збалансованості. З досягненням цієї мети досягається одночасно тотожність і розбіжність сутності однієї з найважливіших категорій економічної науки – ефективність виробництва. Адже саме в ній дзеркально споглядається суперечливість, як органічний прояв дій об’єктивних економічних законів і відображається крайня форма – результативність, остання є практичним втіленням методології – метою виробничого процесу.

Намагання різними способами і шляхами укрупнювати виробництво з метою здешевлення продукції та підвищення її конкурентності є аксіомою у функціонуванні аграрних формувань країн світу. Але чому це належно не торкнулося колективних і державних аграрних формувань? А причина цьому, за визначенням Онищенка О.М., що не розміри зазначених господарств, а фактор соціально-економічної їх природи, яка визначається формою власності на засоби виробництва, вироблену продукцію та одержані доходи і впливає на ефективність господарювання значно більше, ніж фактор розміру

господарств [31, с.61]. Тобто фактор приватної власності є ефективнішим порівняно з фактором концентрації виробництва в господарствах суспільного сектору. Поряд з цим доцільно обов'язково враховувати і використовувати в процесі здійснення аграрної реформи на нових соціально-економічних засадах усі ті позитивні дії, які відбулися у радянський період [32, с. 11], оскільки аграрний сектор України має значний історичний досвід ведення сільськогосподарського виробництва.

Як вважають вчені-економісти Коденська М.Ю. і Кісельов В.А.: “Ефективність агропромислового виробництва взаємопов’язана з системою факторів які відносяться до інтегрованого середовища, його складовим частинам, а також до всього суспільного виробництва, в структурі якого воно формується і розвивається” [33, с. 81].

На думку дослідника Наумова О.Б.: “Додатковим показником ефективності виробництва може слугувати зіставлення ринкової вартості підприємства із сумою ринкових вартостей підрозділів”, далі він зазначає, “визначальний показник ефективності — це показник відношення ринкової вартості підприємства як сукупності бізнес-ліній до вартості майна, задіяного у бізнесі. Показником динаміки ефективності є динаміка визначеного показника. Оцінка зміни ефективності, яка відбиває характер і напрям її зміни у часі, ґрунтується на порівнянні значень результативних показників ефективності у різні періоди часу”. Тому, на його думку, “ефективність результатів роботи характеризується показниками абсолютного та відносного відхилення підприємства” [34, с. 41].

Отже, виникає думка про те, що ефективності виробництва властиві органічно пов’язані внутрішні чинники, що зумовлює взаємототожність і взаємодоповнюваність цього багатокритеріального явища.

Зокрема Коденська М.Ю. і Кісельов В.А. зазначають: “Рівень ефективності виробництва в значній степені зумовлений освоєнням нових технологій, що базуються на виробничій системі машин ...” [33, с. 92].

Сутність категорії “ефективність виробництва”, на думку ряду авторів [35, с. 451; 36, с. 96; 37, с. 18-19; 38, с. 93-94], виражається в повній мірі

співвідношенням кінцевого результату – ефекту до використання виробничих ресурсів.

“Ефект (результат) виробництва, за припущенням Пархомця М.К., виражається в обсязі валової, товарної і кінцевої продукції, валового доходу і прибутку” [39, с. 19]. Отже, в даному випадку, чітко простежується тенденція узагальнення всіх кінцевих результатів виробничого процесу, як натуральних так і грошових чинників. “Зіставлення розміру ефекту до затрат виробничих ресурсів засвідчує рівень ефективності виробництва” [39, с. 19].

Проте в сільськогосподарському виробництві зустрічаються певні розходження щодо визначення поняття ефективності до всіх типів господарських формувань.

Економіст Онисько С. вважає, що категорія ефективності виробництва у традиційному її розумінні не придатна для характеристики більшості особистих господарств населення. Ефективнішим вважається те господарство, в якому краще забезпечуються продовольчі потреби сільської сім'ї [40, с. 64].

Яковець І.І. стверджує: “Поняття економічної ефективності має в своїй основі два, до певної міри паралельні принципи:

- максимуму – прагнення отримати максимальний результат, використовуючи наявний ресурсний потенціал;
- мінімуму – прагнення отримати певні результати при максимальному використанні ресурсів. Тобто під ефективністю розуміють співвідношення результатів виробництва в грошовому виразі і витрат ресурсів їх досягнення” [41, с. 29].

Отже, показники ефективності завжди є тотожними вкладеній праці, тому можна зробити логічний висновок, що ефективність – це є по суті продуктивність праці.

Системі ефективного виробничо-господарського механізму доцільно формувати такі умови господарювання, котрі б базувались на основі більш якісного поглиблення концентрації та спеціалізації виробництва. Тобто, створення раціонального механізму, який б спонукав кожен виробничу структуру

адаптуватись до різноманітних умов, які формуються під впливом соціальних, економічних, правових та інших чинників. Отже, основу цього складного механізму є система ефективних виробничих відносин, форма власності на засоби виробництва і кінцеві результати, що адекватно абстрактно-логічному зв'язку в межах якого є можливою і доцільною їх реальна єдність – виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Ефективність господарювання аграрних формувань залежить від багатьох факторів. Значна роль у цьому відводиться також раціональному поєднанню як основних засобів, так і оборотних коштів, особливо в процесі реформування відносин власності на селі. Причому зазначене стосується як раніше створених аграрних формувань різних форм власності, так і нових, створюваних на засадах приватної власності на майно і землю. Багаторічний досвід показує, що у випадках, коли при розподілі окремих господарських структур одному із новостворених формувань безпідставно занижувалася частка обігових коштів, становлення такого підприємства відбувається боляче [42, с.70].

Вчені Черевко Г. і Лукаш В. вважають, що коли повністю охопити кінцеві результати й аспекти функціонування робочої сили на всіх стадіях відтворення протягом його повного циклу, то усі часткові прояви ефективності і продуктивності підсумовуються без залишку і, природно, одержується єдиний результат, який є сукупністю кінцевого ефекту для суспільства, що виступає у вигляді двоєдиної сукупності виробників і споживачів. Проте якщо продуктивність або ефективність розглядається у звуженому, локальному розумінні, між цими категоріями має місце значний незбіг [29, с. 47].

Тобто, всі резерви підвищення ефективності виробництва доцільно виділити у два напрямки: “зовнішнього” і “внутрішнього” спрямування.

Перший чинник підвищення ефективності виробництва відображає в повній мірі діяльність підприємницької структури на ринку, другий – зумовлює економію всієї сукупності ресурсів для виготовлення кінцевої продукції. Проте їх корисний ефект можливий лише на основі чітко визначеної системи вищого порядку, котра інтегрує ці чинники як суміжно підпорядковані і водночас

функціонуючих в певній мірі самостійно. Такою системою виступає організаційно-правова форма виробничо-господарських і фінансових стосунків.

Слушним при цьому є думка вченого Ермакова О.Ю., котрий під поняттям “Організаційна форма аграрного виробництва” розуміє економічно відокремлений і господарсько самостійний вид виробничої діяльності, який характеризується певним змістом, способами та структурою його організації: підприємства, об’єднання [43, с. 31].

Підприємство (фірма) складається з декількох внутрішніх підрозділів (структурних елементів). Тому є доцільним, на наш погляд розглянути ці категорії.

В економічній енциклопедії під поняттям “структура” слід розуміти сукупність виробничих ланок, їхня кількість, розміри, співвідношення між ними за кількістю працівників, використовуваних виробничих фондів. В основі її формування — частковий поділ праці. Одна або кілька стадій виробничого процесу організації що оформляються у відповідні структурні підрозділи підприємства. До виробничих відносять підрозділи, в яких здійснюється основне виробництво, а також допоміжні й ті, що обслуговують основне виробництво. Вона має виняткове значення для забезпечення процесу нормального його функціонування і навіть виживання, оскільки від її досконалості залежать в кінцевому підсумку рівень продуктивності праці, якість продукції та її конкурентоспроможність [24, с.193-194].

Вчений Турченко М. пропонує під організаційною структурою розуміти ієрархічну сукупність формальних груп всередині господарської організації, яка знаходить своє відбиття у певному поєднанні взаємозалежних та взаємодіючих підрозділів [24, с. 70].

Отже, організаційна інтегративність економічних суб’єктів є активізуючим чинником формування сфери функціонування економічних відносин, котрі зумовлені деякими обмеженнями реально існуючої економічної системи. Саме тому, економічні відносини за певних обмежень являють собою внутрігосподарські відносини. В свою чергу, внутрігосподарські техніко-

технологічні і економічні відносини та їх організаційно-правові форми є внутрішніми і водночас суттєвими чинниками формування ефективності виробництва аграрних формувань. Тим самим вони формують оболонку, котру називають підприємницька структура.

У процесі пристосування агропромислових формувань до безперервно змінюваного економічного середовища, їхні форми постійно перебувають в розвитку. Саме тому в сільському господарстві існує величезна кількість різноманітних форм господарюючих суб'єктів.

Отже, на основі вище викладеного під ефективністю виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери слід розуміти певний раціональний спосіб організаційного, економічного, технічного, технологічного і соціального характеру, котрий базується на органічно доцільному поєднанні землі, капіталу, основних засобів і трудових ресурсів.

Сучасний розвиток ефективних організаційно-правових форм господарювання вимагає пошук раціональних підприємницьких структур ринкового типу. На думку вчених Амбросова В. і Маренича Т.: “Критерієм ефективності нових форм має стати їх конкурентоспроможність... Нині створюючи нові форми господарювання, слід призупинити необґрунтоване розукрупнення сільськогосподарських підприємств... Слід зберегти достатню концентрацію сільськогосподарських галузей як основи їх раціонального та ефективного ведення” [45, с. 74-75].

Раціональною підприємницькою структурою слід вважати таку структуру, яка забезпечує пропорційний його розвиток і зумовлює істотне підвищення ефективності виробництва на всіх його стадіях.

Ми вважаємо, що ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери передбачає такий раціональний спосіб господарської діяльності, який базується на основі комплексної збалансованості наявних ресурсів (землі, основного і оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей) і інтенсивного використання якісних і кількісних чинників на всіх

його стадіях, що в підсумку примножує кінцевий результат з одночасним зменшенням використовуваних ресурсів на їх досягнення.

1. 2. Методичні основи дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери

Методи дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери розробляються давно. Вітчизняні та зарубіжні публікації з економіки стосуються лише окремих питань методології як дієвого способу аналізу й дослідження найважливіших з пізнавальної точки зору специфічних рис методів дослідження економічної ефективності діяльності підприємницьких структур АПК.

На наш погляд, завданням науки в даному випадку є всеохоплююче висвітлення категоріального апарату, котрий як найповніше відповідає умовам сьогодення. Як свідчить досвід, методологічне забезпечення являє собою систематизоване і комплексне вивчення прийомів дослідження, в кінцевому результаті якого спостерігається певне удосконалення – новація.

З наукової точки зору, ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери має на меті декілька визначальних аспектів – раціональне скорочення витрат на виготовлення продукції, кількість виробленої продукції, та найголовніше, на нашу думку, відповідність останньої споживчим потребам за певними параметрами, критеріями і якістю.

Таким чином, виміряти ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери єдиним показником не тільки неможливо, але й недоцільно, так як втрачається змістовність категорії “ефективність”. Тобто, одні показники повинні визначати корисний ефект виробленої продукції для споживачів, а інші – економічну ефективність виробництва. Крім того, методологічне опрацювання організаційно-економічних засад повинно включати в себе, з одного боку, - ґрунтовне, і одночасно широке використання загальних теоретико-методичних і методологічних аспектів, на базі яких сформовано і функціонує підприємницька структура. А з другого – вироблення не тільки

абстрактно-логічних схем подальшого якісного функціонування підприємств, тобто коли методологічна база перестає бути теоретичною стороною практичної реалізації “проектів”, новим, якісним утворенням, яке здатне новаційно саморозвиватися і самовдосконалюватися на базі вже раціонально удосконалених форм.

Багатоаспектність поглядів і думок щодо методики дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери обумовлює необхідність ознайомлення з кожною з них.

Так, наприклад, для оцінки ефективності виробництва, її визначення у конкретній галузі виробництва застосовують певні критерії та економічні показники, при чому, якщо критерій виражає принцип оцінки економічної ефективності, то показник – це числове вираження її рівнів або темпів її зміни в динаміці [37, с. 28].

Дослідженнями, проведеними в Інституті аграрної економіки встановлено, що ефективність є загальною для будь-якого виду підприємницької діяльності економічною категорією. Вона визначається зіставленням економічного результату (вигод від бізнесу) до витрат на досягнення цього результату. Зазначений критерій (основний принцип, мірило) повною мірою стосується і суб'єктів малого та середнього бізнесу на селі, що здійснюють діяльність з метою максимізації своїх економічних результатів і мінімізації витрат, пов'язаних з отриманням даного результату [46, с. 59].

Отже, критерій економічної ефективності відображається наступною формулою [46, с. 59]:

$$e = \frac{E \rightarrow \max}{B \rightarrow \min}, \quad (1.1)$$

де e – критерій економічної ефективності; E – економічний результат (ефект); B – витрати на досягнення економічного результату.

Розробки Івануха Р.А., Пантелейчука М.М. та Поповича І.В. дозволяють за критерій економічної ефективності брати динамічне використання усіх

виробничих ресурсів підприємства, котре як правило, розраховують по наступній формулі [47, с.12].

$$E_k = \sqrt{J \frac{Db}{t} \times J \frac{Db}{Sb} \times \frac{Db}{Fo + Fob}} \quad (1.2)$$

де: E_k – критерій економічної ефективності підприємства, виражений коефіцієнтом;

Db – валовий дохід сільського господарства;

J – індекс зміни показників продуктивності живої праці (t), використання земельних угідь (Sb) і виробничих фондів сільськогосподарського призначення ($Fo + Fob$).

В свою чергу, критерій приросту ефективності економічного зростання обчислюється за формулою [47, с. 12]:

$$E = \frac{\Delta Db}{\Delta c + \Delta vc + \Delta m} \quad (1.3)$$

де: ΔDb – приріст валового доходу, тис. грн.;

Δc – приріст матеріальних витрат, тис. грн.;

Δv – приріст на оплату праці, тис. грн.;

Δm – приріст прибутку, тис. грн.

Загальноекономічна ефективність агропромислового виробництва може бути визначена наступним чином:

$$Ee = \frac{B}{Zv} \quad (1.4)$$

де: Ee – економічна ефективність;

B – кінцева продукція виробничої стадії;

Zv – витрати виробництва.

Узагальненим показником, котрий характеризує ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери виступає прибуток, тобто різниця між виручкою за продану товарну продукцію і витратами на її виготовлення. Дане формулювання ефективності через категорію прибутку дає нам загальне уявлення

про її природу. Більш конкретизованим є поняття визначення прибутку, який дає професор Андрійчук В.Г., під останнім він розуміє додаткову вартість, яка створюється в процесі виробництва [35, с.129].

Крім визначення прибутку, як показника ефективності, широко застосовується показник рівня рентабельності виробництва, який визначається як відношення прибутку до собівартості продукції.

Відомий вчений-економіст Дусановський С.Л., вважає що показник рівня рентабельності відображав – за рівних цін – лише ефективність поточних виробничих витрат у підприємства. В умовах конкуренції між підприємствами-товаровиробниками ставиться питання про ефективність функціонування у процесі виробництва всіх виробничих фондів (капіталу), про швидкість обороту капіталу. Тому, на його думку, основним вартісним показником економічної ефективності доцільно вважати прибуток на весь авансований протягом певного періоду капітал, незалежно від джерел його формування [48, с. 136].

Методичними розробками показників економічної ефективності агропромислового виробництва займалися багато вчених [35, 36, 37, 38, 49, 50, 51].

На думку Савченка О.Ф., основними показниками, що визначають економічну ефективність в аграрному секторі, є урожайність, продуктивність праці, собівартість продукції і рівень рентабельності виробництва. Основний критерій економічної ефективності – продуктивність праці, яка характеризується відношенням валової продукції до затрат живої і уречевленої праці на її виробництво [30, с. 43].

$$E = \frac{\Delta(c + v + m)}{\Delta c + \Delta v + \Delta m \alpha} \quad (1.5)$$

де: E – ефективність сільськогосподарського виробництва на мікрорівні;

$\Delta(c + v + m)$ - валова продукція, валовий прибуток на агропідприємстві;

$\Delta c + \Delta v$ - затрати живої і уречевленої праці на агропідприємстві;

$\Delta m \alpha$ - нагромадження доданого продукту на приріст виробничих фондів агропідприємства.

Ми погоджуємося з пропозицією окремих вчених, які вважають за необхідність досліджувати економічну ефективність з врахуванням як кінцевих результатів виробництва, так і обсягів ресурсів, котрі використані у виробництві [35, 36, 38, 49, 52].

Ми поділяємо точку зору дослідника Пархомця М.К., котрий пропонує категорію економічної ефективності агропромислового виробництва визначати як збільшення виробництва необхідної суспільству кількості кінцевої продукції і встановленої якості на одиницю сукупних ресурсів АПК [39, с. 23].

Ряд дослідників [52, с. 35-39] вважає, що для одержання узагальненої оцінки результатів діяльності сільськогосподарського підприємства слід валову (ВП) та кінцеву продукцію (КП), а також виробничі затрати (З) брати попередньо вилучивши з них повторний рахунок аграрної продукції власного виробництва, що надійшла на промислову переробку:

$$ВП = ВПс + ВПп - ВПвп \quad (1.6)$$

$$КП = КПс + ВПп - ВПвп \quad (1.7)$$

$$З = Зс + Зп - Звп \quad (1.8)$$

де: *ВПс*, *ВПп*, *ВПвп* – вартість валової продукції, відповідно по сільському господарстві, промисловості та сільськогосподарської сировини власного виробництва, що використовується промисловістю даного аграрного формування;

КПс – кінцева продукція сільського господарства, яка вираховується як різниця між вартістю валової продукції промислового господарства та тією її частиною, яка використовується для виробничого внутрігосподарського споживання;

Зс, *Зп* та *Звп* – виробничі затрати відповідно по сільському господарстві, промисловості та сільськогосподарській сировині, використаній у промисловості.

На наш погляд, дана методика обрахунку валової і кінцевої продукції, а також затрат на виробництво дозволяє точно обчислювати ефективність діяльності роботи агропромислової виробничої структури.

Ряд вчених [2, с. 49] вважає, що обсягові показники ефективності за своєю суттю лежать у дещо іншій площині, ніж ті нові види економічних результатів і

відповідних їм критеріїв ефективності, які визначають вирішальні аспекти економічного розвитку, а саме – якісні зрушення та зв'язок з потребами.

Отже, як справедливо зазначає академік Месель-Веселяк В.Я., “На сучасному етапі підвищення ефективності агропромислового комплексу значною мірою залежить від двох складових — здійснення організаційних заходів та удосконалення економічних відносин” [53, с. 19].

Таким чином, методичні основи проведення оцінки ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери ефективного розвитку виробничих структур в аграрній сфері повинні відповідати наступним вимогам:

- об'єктивно характеризувати суть критерію ефективності;
- більш повно і точно відобразити характер результативності виробництва;
- виявляти резерви істотного покращання економічної ефективності.

Дослідження показало, що в сучасних умовах ефективність виробництва – це його результативність, яка повинна обчислюватися як співвідношення отриманого результату до витрачених трудових і матеріальних ресурсів. Формула ефективності підприємництва у загальному вигляді така:

$$En = \frac{Pr}{Pv} \quad (1.9)$$

де En – ефективність підприємництва;

Pr – результат підприємницької діяльності;

Pv – витрати від ведення підприємницької діяльності.

Показники ефективності виробництва являють собою сукупність змінних величин, кожна з яких відображає той чи інший бік діяльності підприємницької структури. Цими змінними величинами є обрані показники обсягів виробництва і реалізації продукції, прибутку, рентабельності, якості тощо.

Як відомо, у ринковій економіці підприємець сам визначає рівень ціни під впливом різноманітних факторів. Остання визначається за формулою:

$$Ц = C + Ka \times \overline{Hn} \quad (1.10)$$

де $Ц$ – ціна;

C – собівартість;

Ka – авансований капітал;

\overline{Hn} – середня норма прибутку.

Доцільним є при розрахунках економічних показників в різні періоди роботи враховувати фактор змін цін. Такий підхід рекомендується при обчисленні і порівнянні показників прибутку, продуктивності праці та інших, де зміни цін на сировину та матеріали можуть мати вплив на ефективність.

Так, у випадку обчислення продуктивності праці при виготовленні певного виду продукції доцільним вводити до розрахунків показник зміни продуктивності праці ($\Delta ПП$), значення якого > 1 свідчить про дійсне підвищення продуктивності праці:

$$\Delta ПП = \frac{ПП_1}{ПП_0} \times \Delta Ц \quad (1.11)$$

де $\Delta ПП$ – показник зміни продуктивності праці при виготовленні продукції;

$ПП_1$ – показник продуктивності праці при виготовленні продукції в звітному році;

$ПП_0$ – показник продуктивності праці при виготовленні продукції у базисному році;

$\Delta Ц$ – зміна ринкової ціни одиниці продукції.

У виробничо-господарській практиці широкого використання набув показник рентабельності, що характеризує відношення прибутку до повної собівартості реалізованої продукції. Проте, на наш погляд, в сучасних ринкових відносинах даний показник в недостатній мірі враховує всю вартість діючого капіталу.

За висловлюванням академіка Саблука П.Т.: “Одним з найбільших недоліків ціноутворення є те, що існуюча практика не забезпечує еквівалентності обміну і підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників на належному рівні. У сільське господарство майже не

надходять ні вітчизняні, ні іноземні інвестиції. Галузь не має сприятливих умов для перспективного розвитку” [54, с. 3].

Ціни на товари, роботи і послуги в народному господарстві повинні прямувати до паритетності, відшкодовувати нормативні галузеві витрати і забезпечувати приблизно однаковий прибуток на авансований капітал з урахуванням його маси та терміну обороту всіх його складових.

При визначенні нормативної ставки прибутку обов'язково має враховуватись структура капіталу. При цьому особливу увагу потрібно звернути на ціну виробництва. У сільському господарстві, як і в інших галузях, вона повинна відшкодовувати середньогалузеві витрати і забезпечувати достатній прибуток на авансований капітал з урахуванням терміну його обороту. Практика показує, що вплив ціни на вдосконалення виробництва виявляється з найбільшою силою на рівні підприємств [54, с. 4-5].

Стимулюючий вплив ціни на ріст ефективності виробництва здійснюється як через загальний рівень ціни, так і через величину прибутку. Причому для товаровиробника важлива не так сама величина прибутку, як та частина, яка залишається в його розпорядженні. Таким чином, рівень прибутку є похідною від рівня ціни і виступає як суспільний норматив витрат. Тому прибуток має включатися в ціну і визначатися не за індивідуальними, а за суспільними нормативами [54, с. 5].

Висновок один — середню норму прибутку сільського господарства належить підняти до фактичної норми прибутку в суміжних сферах економіки. Норма прибутку для сільського господарства, за нашими розрахунками, повинна складатись із абсолютного рентного доходу (3 відсотки від вартості землі), річного рентного доходу, розмір якого залежить від процентної ставки за користування кредитом (це в середньому 6 відсотків), а також від підприємницького доходу.

Норма прибутку визначається за наступною формулою:

$$N_p = \frac{\text{Сума прибутку}}{\text{Сума капіталу}} \times 100 \quad 1.12$$

N_p — норма прибутку (відсотків).

У сільському господарстві прибуток відноситься не до загальної вартості основних виробничих фондів, а лише до суми їх амортизації. Земля ж зовсім виключена з виробничого потенціалу.

З урахуванням вартості землі норма прибутку буде такою:

$$N_p = \frac{\text{Сума прибутку}}{\text{Основні фонди} + \text{Оборотні фонди} + \text{Оплата праці} + \text{Частка вартості землі}} \times 100 \quad 1.13$$

Таким чином, для підприємця, а стосовно до наших умов інвестора-підприємця, дійсний ефект – це підприємницький дохід, який створюється після відрахування із валового прибутку процента кредитору, а результативність функціонування капіталу виражається відношенням підприємницького доходу до авансованого капіталу, або до витрат виробництва в цілому. Ефективність функціонування “землеробського” капіталу може бути також виражена відношенням прибутку або підприємницького доходу підприємця-орендатора до авансованого капіталу або до витрат [55, с.18].

Отже, на сучасному етапі становлення ринкових відносин особливу увагу слід звернути на механізм утворення ціни, та фактори які її зумовлюють. До цієї проблеми слід підходити комплексно із застосуванням єдиної методологічної бази у національній економіці.

Викладена вище методика оцінки ефективності виробництва сприятиме більш якісному і повному відображенню функціонування підприємств аграрної сфери.

Підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери зумовлює їх перехід від абстрактних елементів до їх вищого – реально-конкретного ступеня існування та вдосконалення. На даному етапі

формування нових та удосконалення старих підприємницьких структур, як і кожному категоріальному апарату матеріалістичної діалектики, побудованій на загальнонауковій та специфічній методології наукового пошуку та пізнання є властива суперечність як субстанція розширеного розвитку. Остання, в свою чергу, зумовлює більш якісний і розвинутий, а отже – вищий етап існування ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери.

Теоретичні знання ефективного розвитку і комплексного удосконалення організаційно-правових форм господарювання знаходять свій прояв в методологічному виявленні всієї специфіки сутності даного категоріального поняття.

Таким чином, суперечність підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах створює парадоксальність ситуації, тобто є загальною детермінантою, яка сприяє реальному баченню їх економічного потенціалу.

Теоретичні основи та методологічні втілення раціонально обґрунтованої організації виробничого процесу агроформувань вимагають забезпечення послідовності системного підходу до широкого використання факторів ефективності як дієвого інструменту сучасного управління ефективністю виробництва.

На думку Ермакова О.Ю., “Загальна властивість організаційних форм аграрного виробництва полягає в тому, що залежно від обставин вони можуть виникати, розвиватися або ж трансформуватися, тобто переходити з однієї організаційної форми в іншу” [43, с. 31].

Вчені Шепотько Л. і Прокопа І., вважають що, за характером соціально-економічних відносин підприємницькі структури відрізняються від сільгосппідприємств, створених на базі реструктуризованих КСП, хоча останні також функціонують на приватній основі. Але перші – це типово капіталістичні господарства, що належать селянам, котрі працюють тут як наймана робоча сила. У реформованих же сільгосппідприємствах селяни тією чи іншою мірою залишаються співвласниками, оскільки уклали трудовий контракт, їхній статус

дещо інший, ніж в агробізнесових структурах. Крім того у перших критерієм ефективності є норма прибутку на інвестований капітал, у других – валовий доход у співвідношенні до вкладеної праці... Але тут селянин – не лише власник, а й працівник. Тому структура їх виробництва завжди буде визначатися з урахуванням зайнятості, окупності затрат праці отриманим доходом” [56, с. 55].

Заслуговує уваги думка Могильного О., котрий вважає, що характерною особливістю багатокладної економіки перехідного періоду є, по-перше, динамізм організаційно-правових структур, що формують окремі уклади економічної діяльності на селі, які, в свою чергу, входять до цілісної системи аграрних відносин. При цьому укладоутворюючим фактором є не прагнення різних суб’єктів до тотожності одного панівного типу власності, а їх тенденція до різноманітності, посилення взаємозв’язків і взаємо переходів залежно від системи координат заданих регуляторною економічною політикою держави [57, с. 64].

Ми поділяємо точку зору тих дослідників, які вбачають основне завдання організації нових внутрігосподарських відносин в утвердженні реальних прав власників на майно і землю, продукцію та кінцеві результати з тим, щоб за їх згодою та ініціативою перейти на економічні методи господарювання, які забезпечують не тільки матеріальну заінтересованість, а й відповідальність рядових членів колективних підприємств [45, с. 76].

Отже, підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах повинно відзначатися організацією раціональних внутрігосподарських відносин, котрі ґрунтуються на інтересах приватної власності. Тобто, розмаїття форм господарювання в агропромисловому виробництві зумовлює посилену увагу до використання приватної власності, а також перехід на більш якісно вищий рівень ефективності виробництва за допомогою – інтеграції і кооперації.

Ксенофонов М. зазначає: “Організаційний перехід на приватне господарювання в аграрній сфері приведе до певного поліпшення результативності роботи. Але це буде досягнуто не завдяки якісному вдосконаленню виробничої та комерційної діяльності, а переважно шляхом

відмови господарств від ведення збиткових виробництв та жорсткого контролю за збереженістю та реалізацією продукції” [58, с. 66].

За останні роки в АПК країни створено нові господарські структури з різноманітними формами власності, зокрема недержавні, які є добре пристосованими до умов перехідного періоду. Відбувається формування ринкової інфраструктури, продовжується подальший пошук напрямів підвищення ефективності виробництва підприємницької діяльності.

Для успішного вирішення проблеми виведення з кризи і розвитку сільського господарства, створено необхідні передумови: здійснено перетворення у відносинах власності, насамперед у відносинах власності на землю, а також реорганізація і трансформація колективних сільськогосподарських підприємств в різноманітні підприємницькі формування з необхідною ефективною організаційно – правовою структурою.

Головне – зроблено важливий крок у формуванні нової організаційної структури, в якій майже усі суб'єкти господарювання ґрунтуються на засадах приватної власності на землю та інші засоби виробництва [59, с. 56].

На сучасному етапі реформування АПК відбувається розширення організаційно – правових форм аграрних підприємств.

Асоціації, КСП, селянські спілки відносять до прогресивних підприємницьких структур, проте їх такими вважати не слід. Як справедливо зазначає академік Онищенко О. М. : “Психологія їх членів залишилася незмінною, ставлення до землі й інших засобів виробництва, до виконання своїх трудових обов'язків також. У зв'язку з цим цілком закономірним слід вважати процес перетворення даних структур у більш прийнятні, пристосованіші до ринкових умов господарювання підприємства” [60, с. 50].

Як свідчать проведені дослідження, що за певних умов, як дрібні, так і середні та великі господарства можуть ефективно працювати. Тому, як вважає Городенко С. В. не доцільно скрізь руйнувати великі підприємства і створювати дрібні [61, с. 28].

Економісти – дослідники вважають, що здійснені перетворення не охоплюють всю систему відносин в агропромисловому комплексі, а введення у сформований організм окремих нових елементів без модернізації, реформування всього механізму, включаючи систему інфраструктури ринку й управління, перетворюють їх у фактор руйнування [62, с. 7].

Тому має місце зміна форм власності і господарювання у сфері агропромислового виробництва.

На наш погляд, приватна власність на земельну частку (пай) сприяє збереженню існуючих організаційно – господарських структур, хоча дозволяє перебудувати їх у напрямі поєднання приватної форми власності на землю і майно з колективними формами організації виробництва. Це, в свою чергу, сприятиме формуванню нових підприємницьких структур і відносин на основі колективних форм організації виробництва. При цьому вирішальну роль забезпечить визначення і формування форм організації праці, котрі сприятимуть ефективнішому використанню матеріальних, трудових і земельних ресурсів, а також раціональне поєднання наявних і дефіцитних факторів виробничо – господарської діяльності – в кінцевому підсумку сприятиме істотному зростанню ефективності підприємницької діяльності.

Перспективними, як свідчить досвід розвитку сільськогосподарського підприємництва, можуть наступні організаційно – правові форми: селянське (фермерське) господарство, приватно – орендне підприємство, сільськогосподарський кооператив, господарське товариство.

Їх правовий статус розроблено і регулюється у відповідності з Законами України “Про підприємства в Україні” [63], “Про власність” [64], “Про підприємництво” [45], “Про господарські товариства” [65], “Про оренду землі” [66], “Про споживчу кооперацію” [67], “Про сільськогосподарську кооперацію” [68], “Про селянське (фермерське) господарство” [69] і Указами Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” [70], “Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі” [71], “Про порядок паювання земель, переданих у

колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” [72], “Про оренду землі” [73], “Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва” [74], “Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України” [75], “Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників” [76], “Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні” [77], “Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств” [78], “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” [79], тощо.

Сучасний розвиток ефективних організаційно – правових форм господарювання впливає з теоретичної сутності цього економічного явища.

Для ринку характерним є те, що продиктовано життям і досвідом, а саме: об'єднання капіталу, зусиль і можливостей для ефективного господарювання. Такі типи добровільних об'єднань і формувань, як асоціація, концерн, акціонерне товариство найкраще підходять агропромислому виробництву на сучасному етапі формування і розвитку ринкових відносин.

Господарські суб'єкти, котрі базуються на акціонерній і орендній основах, є перспективними, їх доцільно розвивати шляхом створення в них кооперативних відносин. Економічний механізм, котрий створюється, забезпечує при правильному керуванні повну економічну самостійність структурних підрозділів і сприяє розширеному відтворенню.

Однією з найбільш привабливих форм здійснення підприємницької діяльності в сільському господарстві є товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Ця організаційно – правова форма дозволяє об'єднати фінансові, матеріальні та інші ресурси кількох учасників і водночас зменшити ризик підприємницької діяльності для кожного з них.

Проте, дехто вважає, що за недостатності майна товариства за його зобов'язаннями повинні відповідати учасники, і розмір цієї відповідальності дорівнює розміру їх внеску до статутного фонду. Насправді ж учасники взагалі не відповідають за борги ТОВ, вони несуть ризик втрати свого вкладу [80, с.21].

Очевидно, що найбільш привабливими для українських підприємців є ті форми господарювання, які дозволяють обмежити відповідальність за борги (а тому і ризик) розмірами вкладу в організацію справи.

Як зазначають Бейцун І. і Мацко А., повне товариство, яке, будучи разом з командитним товариством в дореволюційній Росії переважаючим суб'єктом підприємництва, в сучасній Україні перетворюється у релікт [81, с.16]. Попередньо необхідно підкреслити, що додаткова необмежена відповідальність усім своїм майном (а не тільки вкладеним капіталом), яка покладена в основу повного товариства, з одного боку є стримуючим фактором щодо засновників, а з іншого – максимально сприятливим для контрагентів і кредиторів, гарантуючи повне задоволення майнових вимог у випадку банкрутства товариства.

Серед господарських товариств, широко представлених в аграрному підприємстві, дещо відособленими є акціонерні товариства.

Акціонерним товариством є підприємство, створене на засадах угоди юридичними особами і (або) громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості і несе відповідальність по зобов'язаннях тільки майном товариства (ст. 24) [65].

За визначенням вчених Базилевича В.Д. і Логвиненка В.К.: “Акціонерна форма господарювання є складним економічним феноменом. Вона виникає як об'єднання приватних та інших власників, тобто вона стає інтегрованою, перетворюючи різних власників у колективного власника” [82, с. 12].

Отже, роблять висновки вчені, акціонерна форма власності – це специфічна власність, що поєднує індивідуалістичні і колективістські засади, тобто є приватно – колективною [82, с. 12].

В порівнянні з пайовою формою власності, акціонерні відносини є високоліквідними. Використовуючи властивість їх, як суто ринкових, що мають вихід на ринок капіталів. Через це їх зручно використовувати для залучення додаткових фінансових ресурсів, шляхом випуску додаткової кількості акцій.

З огляду на це акціонерне товариство в системі аграрного бізнесу є досить складною і суперечливою структурою. Тому ми погоджуємося з Лупенком Ю.О., що створювати її варто лише тоді, коли інші форми господарської діяльності є неприйнятними або малоефективними для обраного напрямку діяльності [83, с. 25]. В системі аграрного бізнесу України акціонерні товариства створювалися найчастіше в суміжних із сільським господарством галузях в результаті приватизації.

За визначенням ряду науковців, корпоративне управління в широкому його розумінні виступає елементом загальної системи управління, є притаманним фірмам в організаційно-правовій формі акціонерних товариств, і полягає в організації взаємодії учасників корпоративних відносин [84, с. 10]. При цьому найбільшою мірою на стан корпоративного управління впливає специфіка формування акціонерного капіталу, що в цілому співзвучно новим аграрним формуванням, створених на базі реструктуризованих колективних сільськогосподарських підприємств.

Виходячи з набутого досвіду господарювання, професор Завадський Й.С. виділяє три основні організаційні форми підприємництва: одноосібне володіння, партнерство та корпорацію. Якщо партнерство виступає як добровільна асоціація двох осіб і більше з метою забезпечення власного бізнесу і відносини між ними регулюються договорами, то значно дієвішим способом збільшення капіталу є “об’єднання підприємств у корпорації, які стали найпоширенішою формою підприємництва в багатьох країнах з розвинутою економікою”, до головних рис яких відноситься обмеження юридичної відповідальності в межах власних паїв (акцій) з однозначним правом нарощувати свій капітал без будь-яких обмежень. Практично майже усі великі фірми є корпораціями і світовий досвід багатий на приклади, коли найефективніше виробництво засноване на корпоративних засадах [85, с. 234].

Отже, акціонерна форма господарювання є основою для створення ефективних спеціалізованих аграрних структур, котрі виконують найрізноманітніші функції – від виробничих до обслуговуючих. Але специфічне

призначення є формування спеціалізованих структур, що виконують управлінські функції. Тобто, маються на увазі холдингові компанії, що створюються на акціонерних засадах, і в своїй господарській діяльності використовують економічні методи регулювання виробництвом.

Як свідчить історичний досвід, ефективність виробництва можна підвищити за умови появи якісно нового і перспективного типу виробника, власника і керівника. Мова йде про селянське (фермерське) господарство.

За переконанням академіка В. Я. Месель-Веселяка "... приватна власність міцніша і ефективніша..." [86, с.74].

Як зазначають Пулім В. А. і Рябоконт В. П. "Фермерські господарства тісно пов'язані із сім'єю, з внутрішніми матеріальними і духовними потребами, з її прагненням до відтворення, а це перетворює таке господарство у специфічну форму життєзабезпеченості та надає йому необхідну в даний момент соціальну спрямованість найефективнішим методом: прагнення змінити в сімейному бюджеті співвідношення між споживанням і нагромадженням" [62, с.8].

Дана форма визначається наступними особливостями. В фермерському господарстві спостерігається одноосібне господарювання, тобто відбувається об'єднання функцій власності, праці і управління в одній особі, що сприяє ефективному веденню сільськогосподарського виробництва.

Деякі економісти стверджують про недоцільність формування фермерства через низьку концентрацію в них виробництва.

Всупереч цьому твердженню, академік Онищенко О. М. зазначає: "... віддаючи належне доцільності концентрації виробництва, відзначаючи незаперечну роль цього фактора у підвищенні ефективності виробництва, слід визнати, що фактор концентрації виробництва, чим і пояснюється вища ефективність дрібних селянських господарств порівняно з великими колективними та державними сільськогосподарськими підприємствами. Найкращого результату можна досягти, поєднуючи приватну власність і концентрацію виробництва" [60, с. 51].

По мірі здійснення аграрних перетворень поширення набудуть крупні

фермерські приватно – орендні підприємства, створення яких буде відбуватись за рахунок оренди фермерами та іншими громадянами земельних та майнових паїв.

Якщо невелике господарство забезпечити всім комплексом основних машин, то рівень їх використання буде невисоким. Тому принцип найбільш повного, ефективного використання необхідних технічних засобів на виробництві продукції рослинництва взято за основу визначення раціональних розмірів земельних ділянок для фермерських господарств різної спеціалізації [87, с.67].

На думку академіка Саблука П. Т.: “Основним концептуальним положенням стратегії розвитку фермерства і посилення його ролі в АПК є формування приватних господарств товарного типу і широкого розвитку їх кооперування по виробництву, зберіганню, переробці і збуту сільськогосподарської продукції, по постачанню фермерів засобами виробництва, наданню їм сервісних послуг та розвитку фірмової торгівлі” [87, с.66].

Становлення і розвиток ефективного виробництва в підприємницьких структурах на селі вимагає подальшого розвитку та удосконалення. Дослідженню підлягають ще багато питань стосовно ролі і місця ОПГ, кооперативів та інтегрованих формувань. Саме тому ці та інші невирішені проблеми зумовлюють нас продовжити дослідження в даному напрямку.

1.3. Зарубіжний досвід розвитку ефективних підприємницьких структур

Україна заявила про свою інтеграцію у світове співтовариство. З огляду на це, є потреба ознайомитися з досвідом здійснення підприємницької діяльності в країнах близького і далекого зарубіжжя.

Як зазначають, Черевко Г. і Горбонос Ф.: “... на сьогоднішній день система аграрного бізнесу США є однією з найрозвинутіших галузей економіки країни і світу. Структурно вона включає фермерство, підприємства і організації по постачанню матеріальних ресурсів, фінансовому обслуговуванню, переробці продукції, її зберіганню, розподілу та доведенню до споживача. Отже, в найзагальнішому вигляді система агробізнесу США за своєю структурою подібна до АПК нашої країни. Принциповою ж їх відмінністю є те, що в США всі названі

види підприємницької діяльності є приватною власністю. Державного сектора в агробізнесі цієї країни практично немає, хоча регулююча роль держави тут досить відчутна і великою мірою визначальна” [88, с. 74].

Як правило, всі координаційно-регулюючі функції по управлінню сільським господарством та агробізнесом в цілому з боку держави у США здійснює Міністерство сільського господарства.

Важливе місце займають дорадчі та інформаційні служби. Одним з напрямів діяльності є організація системи Market News; що забезпечує всіх учасників агробізнесу і фермерів найоперативнішою інформацією щодо попиту на різні види продукції та ціни на неї на різних ринках, біржах тощо. Тобто, дані служби одночасно використовуються з метою маркетингової підтримки сільгоспвиробників, що є суттєвим, на наш погляд, так як сприяє швидкому пошуку і збуту продукції. Одночасно вона формує тісний зв'язок типу:

Виробник (продавець) – Покупець

Відбувається ліквідація однієї з проміжних ланок – посередників.

Станом на 1.01.96 у США налічувалося 1,9 млн. фермерських господарств (проти 6,8 млн. у 1935 р.), середній розмір яких становить 200 га. 85 % ферм є власністю фермерських сімей, 10 % — власністю товариств (партнерів), 5 % — корпорацій (головним чином сімейних) . Праця на фермах у США теж переважно сімейна. Лише у період найбільш напружених польових робіт часом використовується наймана праця 1 – 2 працівників зі сторони [88, с. 75-76].

У США найменші фермерські господарства, що становлять 25% загальної їх кількості, виробляють не більше 1% валової продукції. За підрахунками вчених-аграрників, тут до 2010 року 1% великих фермерських господарств вироблятиме більше половини сільськогосподарської продукції, а невеликі господарства, яких буде більшість, вироблятимуть її менше 1% [89, с.13].

На кінець 90-х років фермерський рух США, крім сімейних форм, був представлений партнерствами (ТОВ), корпораціями та іншими організаціями (кооперативами), з яких корпоративні формування в основному забезпечували приріст реалізації сільськогосподарської продукції.

Характерними рисами сучасних тенденцій розвитку агробізнесу у США є:

- скорочення числа ферм за рахунок їх укрупнення;
- підвищення значення сільського господарства як експортера продукції;
- посилення коливання цін на сільськогосподарську продукцію;
- посилення залежності фермерів від постачання необхідних матеріальних ресурсів;
- зміцнення вертикальних зв'язків у виробництві, розвиток системи маркетингу.

Головне на що слід звернути увагу, це на процес концентрації ферм. Типовим є наявність великих ферм, котрі відповідно, домінують у виробництві тваринницької продукції.

Головними факторами, які впливають на істотне підвищення рівня концентрації, а отже і збільшення обсягу виробництва в США, є широке впровадження інтенсивних технологій утримання і годівлі стада, створення високопродуктивних порід, цілеспрямована спеціалізація господарств [90].

У сфері агробізнесу найпоширенішими формами організації бізнесу є приватні ферми, де виробляється сільськогосподарська продукція, і кооперативи, які найбільше поширені у сферах постачання, переробки та маркетингу. Нині в системі агробізнесу США функціонує 6211 різних кооперативів [91].

В системі кооперації можна виділити наступні типи: сервісні; постачальницькі; маркетингово-закупівельні.

З вищенаведеного вимальовується наступна картина: у системі аграрного бізнесу США відсутня виробнича кооперація фермерів. Тобто, головну роль в системі сільського господарства однієї з найрозвинутіших держав світу здійснюється фермерськими господарствами, що будують свої відносини на основі приватної власності на засоби виробництва, а постачання, зберігання, переробка і збут продукції здійснюється кооперативними формуваннями.

Як стверджує Ермаков О.Ю.: "... у США організаційні форми агропромислового виробництва не створюються в межах первинних виробничих одиниць, а лише на базі їхніх групових формувань. Причому, це характерно як

для дрібних ферм, так і для великих сільськогосподарських корпорацій” [23, с. 34].

В Японії частка кооперації в збуті сільськогосподарської продукції становить понад 90%, у Швеції, Данії 80-85, у Норвегії – понад 80, у Фінляндії – 70-80, у Голландії – 50-60, у Німеччині – 36-40, у Франції – 30-35%. Питома вага кооперації у постачанні господарствам промислових засобів виробництва в цих країнах коливається від 40 до 70%, а кредитуванні сільського господарства – від 26 до 80% [92, с. 26-27].

Французький молочний кооператив Uplac охоплює до 12 тис. ферм, а об'єм поставок молока на 15 переробних заводів кооперативу досягає 450 тис. т у рік [93, 137].

В Японії розрізняють два типи кооперативів: комплексні, що поєднують різноманітні види діяльності, у тому числі ті, які обов'язково здійснюють кредитування своїх членів та прийом від них внесків; спеціалізовані – в яких господарства поєднані за родом занять, головним чином для збуту продукції. В основі японської кооперативної системи стоїть первинний сільський кооператив, що координує дії десятків фермерів.

Величезний внесок у світову скарбницю кооперативної ідеї внесла Канада.

Як зазначає Козюра І.: “Значний внесок у розвиток територій, досягнення повної і продуктивної зайнятості, подолання бідності, поліпшення соціальної інтеграції в суспільстві може зробити кооперація. Кооперативна ідея витримала випробування часом і нині широко використовується в різних економічних системах. У цьому зв'язку становить чималий інтерес розвиток кооперативного руху в Канаді, де перші кооперативні структури з'явилися ще наприкінці ХІХ ст. Створення об'єднань хліборобів і скотарів тоді було зумовлене наявністю величезних ізольованих територій, відсутністю будь-якої інфраструктури, необхідністю для фермерів придбати обладнання і вигідно продати свої продукти, прагненням сільськогосподарських товаровиробників зміцнити своє становище через колективні дії та лобіювання інтересів в органах законодавчої влади [94, с. 80].

Свою діяльність канадські кооперативи розпочинали в межах окремої громади чи адміністративної одиниці. У процесі зростання підприємницької спроможності формувалися федеративні об'єднання з іншими місцевими кооперативами, розширення бізнесу і дало з часом змогу вийти на національні та міжнародні ринки [95, с. 57-58].

За статистичними даними, у 1998 р в Канаді налічувалося понад 5,8 тис кооперативів нефінансового сектора, з членством понад 5 млн. чол., загальним обсягом ділових операцій 29 млрд. канадських доларів, активами вартістю 16,8 млрд. канадських доларів. Із загальної кількості кооперативів майже 1 тис є сільськогосподарськими, репрезентуючи понад 641,36 тис. товаровиробників, із загальним обсягом ділових операцій 19,8 млрд. дол. й активами 6,7 млрд. канадських доларів [96, с. 1-4].

Серед відомих кооперативів, які функціонують у всіх регіонах Канади, можна виділити наступні “Federated Co-operative Limited”, “Calgary Co-op Association Ltd”, “Mountain Equipment Co-op” (Британська Колумбія), мережа “Co-op Atlantic”.

“... більшість канадських кооперативів-це обслуговуючі 4,2 тис., або 72% всіх кооперативів нефінансового сектора. Із щорічним загальним обсягом ділових операцій 1,4 млрд. дол. У кооперативах зайнято понад 15 тис чол., щорічний фонд оплати праці перевищує 440 млн. дол. Усього членами кооперативів Саскачевану зареєстровано 1-2 млн. чол. (багато хто із жителів бере участь не в одному кооперативі). Кооперативний сектор відіграє ключову роль у забезпеченні зайнятості, особливо по завершенні сезонних робіт у сільському господарстві” [94, с. 81-82].

Кооперативний рух у Канаді яскраво засвідчує, як населення країни може взяти на себе власну ініціативу, вирішити нагальні проблеми і тим самим поліпшити стан суспільства.

За словами вчених Амбросова В. і Маренича Т. :“У США право на вільний продаж продукції на ринку за контрактами поєднується з можливістю здачі її частини у Торговельне-кредитну корпорацію за заставною ціною, яка являє собою

нижню межу гарантованих цін. Дані ціни мають цільовий характер, встановлюються на найважливіші види продукції, забезпечують доход фермерам на рівні самофінансування і ведення розширеного відтворення. Через дану корпорацію фермерам надається можливість повною мірою, без ризику використовувати кон'юнктуру ринку у своїх інтересах. Наприклад, у Канаді, незважаючи на високий рівень виробництва сільськогосподарської продукції, держава здійснює її монопольне регулювання за допомогою торгівлі. Такий самий принцип прийнято в інтегрованих структурах Китаю. Тут на сировинний пай розподіляється 60 % прибутку, а на промисловий — 40 %. Надплановий прибуток, одержаний від реалізації кінцевої продукції, направляється у сільське господарство. У країнах з розвинутою економічною системою державні цільові, заставні, базові, гарантовані ціни на сільськогосподарську продукцію є тією межею, нижче якої реалізація її стає економічно недоцільною [45, с.75].

Слід наголосити на значному поширенні орендних відносин у країнах з розвинутою економікою, де оренда землі по суті одна з найпоширеніших форм господарювання. Наприклад, у Бельгії, Франції, Великобританії, Німеччині, Голландії при нарощуванні сільськогосподарського виробництва перевага надається не купівлі землі, а її оренді. Це пояснюється тим, що останнє вигідніше у фінансовому плані, оскільки вивільнення коштів дає можливість спрямувати їх на більш ефективне використання землі з метою досягнення максимального кінцевого результату виробництва [97, с. 101].

В кінці 80-х років господарства з площею більше 50 га у Франції склали менше 1/5 всіх господарств, але вони займали більше половини всіх сільськогосподарських площ. Сьогодні середнє французьке господарство обробляє більше 30 га, але площа кожного з них залежить від типу виробництва (більше 200 га для зернових господарств і близько 30 га для овочівництва). Як правило, фермер, що працює в господарстві, є власником, як мінімум, частини господарства [98, с. 77-78].

У країнах Європейського Союзу сільськогосподарські кооперативи — поширений і ефективний засіб залучення товаровиробників до

великомасштабного агробізнесу, який дає їм можливість отримувати прибуток не тільки від сільського господарства, а й від інших стадій подальшого руху створеної ними продукції, використовувати професійний менеджмент, забезпечувати належну конкурентоспроможність у ринковому середовищі. Фактично кооперація є формою економічного захисту сільськогосподарських товаровиробників за умов ринкової економічної системи, її важливим і необхідним елементом. Слід зазначити, що сільськогосподарські кооперативи в країнах ЄС — це підприємства вертикальної інтеграції, і вони практично не існують безпосередньо у сфері сільськогосподарського виробництва (за винятком Східної Німеччини). Тип кооперації сільськогосподарських товаровиробників ЄС (який в Україні називають обслуговуючим) являє собою фундаментальну основу формування високоінтегрованих і конкурентоспроможних структур агробізнесу. В західноєвропейському регіоні набуває все більшого поширення міжнародна кооперація. Наприклад, деякі бельгійські кооперативи постачають молоко на переробні підприємства Франції і Німеччини. Водночас фермери Бельгії і Люксембургу є членами німецьких молочарських кооперативів. Кооперативи Нідерландів, Швеції, Фінляндії і Данії розширюють свою присутність на німецькому ринку шляхом відкриття дочірніх компаній [99, с. 80].

У кооперативному секторі Італії перероблялось і збувалось 28 % молока, 10 % живої худоби і м'яса, 8 % рису, вироблялося 47 % сиру, 40 % вина, 12 % маслинової олії, 63 % вершкового масла, 44 % консервованих фруктів [100, 203].

В Ізраїлі “кібуци – сільськогосподарські комуни” залишаються основною формою сільськогосподарського виробництва, де 5% робочої сили країни, зайнятої у сільському господарстві, дає три четверти продукції, необхідної для внутрішнього споживання, і до 10% на експорт. Кібуци виступають ефективною формою сільськогосподарського виробництва, учасники якого спільно володіють засобами виробництва за умов перебування землі у державній власності [101, с.76].

Як робить припущення вчений Зіновчук В.В.: “Кооперативи Західної Європи знаходяться під впливом інтеграційних процесів, що відбуваються в європейських країнах, які охоплюють економічні, соціальні і юридичні аспекти подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації. Проблеми, що при цьому виникають головним чином стосуються створення рівних конкурентних умов для роботи кооперативів країн, які інтегруються” [99, с. 86].

Сучасний стан сільського господарства Чехії має позитивні і негативні тенденції. Частка аграрного сектора у ВВП Чехії продовжує зменшуватися, що свідчить про подальшу індустріалізацію народного господарства. Нині ця частка не перевищує 5% (зведений вплив сільського господарства на формування валового внутрішнього продукту перевищує 20%) [102, с. 78].

Проведена аграрна реформа створила добрі передумови для адаптації сільського господарства. Майже 75% сільськогосподарських угідь перебуває у користуванні приватних юридичних осіб, а решта 25% - у користуванні приватних селянських господарств. Більш як половина цієї землі належить господарствам, які мають розмір понад 100 га. Усі без винятку підприємства функціонують на засадах приватної власності. Проте не до кінця врегульовано питання так званих трансформаційних і реституційних виплат, які у вигляді заборгованості обтяжують економіку реформованих підприємств [102, с. 78].

На сучасному розвитку сільського господарства в Чехії є домінування вступу у Європейський союз. Тому необхідно враховувати аспекти, що відповідають концепції Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС). Чи не найкращим інструментом оцінки можливостей і наслідків економічних заходів слугує SWOT-аналіз (див. додаток А) [103, с. 91-93].

Характеристики сільського господарства Чеської Республіки засвідчують, що для нього інтеграція в ЄС є досить проблематичною і вимагає вжиття певних адаптивних заходів.

Одними з елементів економічної реформи у Чеській Республіці були реституція та компенсація. Під реституцією, як правило, розуміють процес повернення майна, вилученого державою в минулому при проведенні

націоналізації або незаконної конфіскації, його колишнім власникам або їх спадкоємцям.

Щодо сільського господарства, то процеси реституції створили певний матеріальний базис для розвитку приватного підприємництва [104, с. 305]. Це відповідало концептуальним положенням першого етапу реформування сільського господарства, згідно з якими заходи щодо приватизації, реституції та трансформування мали нормалізувати відносини власності та створити передумови для розвитку приватного підприємництва в галузі (додаток Б) [105, с. 81].

На думку ряду вчених, результат очевидний: в Чехії створюється модель Західної Європи, відбувається концентрація виробництва в одноосібних господарствах при збереженні (і створенні) кооперативних союзів, які забезпечують стабілізацію рівня виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Причому виробництво в одноосібних господарствах Чехії якоюсь мірою базується на праці власника і членів його сім'ї. В Угорщині проходить деформація рівня високоефективного сільськогосподарського виробництва, оснований на інтеграції господарств населення у великі сільськогосподарські підприємства. Створюються, з одного боку, відносно великі одноосібні господарства, де виробництво базується на праці найманої сили, з другого — з'являються “карликові” одноосібні господарства, які не мають перспективи виживання. Щодо використання досвіду цих двох країн в умовах України, вважаємо, що чеська модель для України неприйнятна — закони України не передбачають реприватизації земельних угідь. Досвід невдалої земельної реформи в Угорщині застерігає від “допуску” осіб, які не мають можливості вести ефективно одноосібне господарювання, до земельних ресурсів країни за контрибуційними сертифікатами. Разом з тим треба зазначити, що як і в Чехії, так і в Угорщині не була прийнята пропозиція щодо “об'єднаної” приватизації сфери виробництва і переробки сільськогосподарської продукції [106, с. 85].

Аналогічно проходили трансформаційні процеси у Словацькій Республіці. На думку академіка Онищенка О.М. для неї характерним є наступні моменти [107, с. 64-65].

По-перше, сьогодні серед господарств спільної (групової) підприємницької діяльності менш ефективними є виробничі кооперативи.

По-друге, незважаючи на значно менший розмір селянських господарств, вони демонструють кращі результати господарювання, ніж виробничі кооперативи, і господарські товариства. На даному (початковому) етапі формування організаційної структури сільського господарства ринкового типу мотивація праці фактором власності більш повно реалізується у селянських господарствах.

По-третє, показники діяльності селянських господарств, різних за розміром землекористування, незаперечно підтверджують загальновідому закономірність зростання ефективності господарювання з підвищенням концентрації виробництва (тобто збільшенням розміру господарств). Проте, чим дрібнішими є господарства, тим інтенсивніше вони використовують землю, виробляючи більше сільськогосподарської продукції в розрахунку на одиницю площі порівняно з більшими господарствами. Це зумовлюється структурою виробництва з великою питомою вагою сільськогосподарських культур, які забезпечують високі показники виходу продукції з одиниці площі (у вартісному вираженні), а також вищим рівнем розвитку тваринницьких галузей.

По-четверте, зниження показника інтенсивності використання землі із збільшенням розміру селянських господарств супроводжується зростанням ефективності їх господарювання.

Трансформаційні процеси в Польщі проходили по різному. Так, реструктуризації та приватизації у державному аграрному секторі Польщі підлягало 4,5 млн. га землі. Державні аграрні підприємства (польською — ППГР), крім сільськогосподарських виробничих, виконували ряд інших важливих функцій. Зокрема, на багатьох територіях вони формували сільську поселенську мережу та інфраструктуру, розвивали соціальну і культурну сфери, надавали

роботу приблизно 440 тис. чол. (а це, разом з їх сім'ями, - майже 2 млн. жителів Польщі). Ці підприємства були також каталізатором соціально-економічного життя на селі [108, с. 80].

Набагато ефективнішим способом використання державних земель є оренда. До кінця 1996 р. було укладено 171 тис. угод на оренду 3433 тис га землі (або 76,2% прийнятих земель), з яких 3139 тис. га — землі колишніх ППГР У структурі орендованих земель домінують ділянки до 1 га (48 % угод), а також від 1 до 10 га (40% угод), проте частка останніх становить лише 7,3% загальної площі орендованих земель. В основному угоди на оренду земельних ділянок укладено з сімейними господарствами, а господарства розміром менш як 100 га орендували тільки 20% земель колишніх ППГР. З решти — 80% площі — орендованих земель сформовано великі сільськогосподарські підприємства, з яких 1748 мають середню земельну площу в 500 і більше га, а 483 — понад 1000 га. Середній строк оренди земель становить близько 12 років. Орендарі ділянок площею понад 100 га зобов'язалися до викупу рухомого майна вносити за використання землі таку орендну плату за 1 га, що в середньому дорівнює вартості 1,6 ц пшениці [108, с. 82].

Таким чином, процес реструктуризації сільського господарства у Польщі не спричинили радикальних змін в аграрній сфері.

Зокрема, як зазначає В. Зглінський: "... в умовах продажу (а особливо — оренди) державних земель площею до 100 га майже 215 тис індивідуальних землевласників збільшили площі своїх господарств у середньому до 4 га. Решта проданих чи орендованих земель (площею понад 100 га) стала базою для організації 5,7 тис господарств фізичних і юридичних осіб. Їх середня земельна площа становить 480 га, хоча середня площа реформованих ППГР сягала 2200 га. Це дозволило зберегти робочі місця приблизно для 100 тис. селян. Проте реформування держгоспів призвело до того, що майже 260 тис. чол. втратили роботу" [108, с. 82].

Таким чином, досвід Республіки Польщі в реформуванні аграрної сфери засвідчує, що всі перетворення було проведено комплексно, враховуючи,

соціально-економічні аспекти. Подальший розвиток підприємництва в цій сфері буде зустрічати все менше опору з боку об'єктивних чинників.

В Угорщині приватизація земель була проведена за складною, іноді навіть суперечливою схемою. Проте вже на початку 90-х років у приватній власності перебувало 35,4% всіх сільськогосподарських площ країни. За попередніми даними проведеного в 2000 р перепису, у приватній власності громадян Угорщини було вже понад 85% землі. Приватизація угідь призвела до формування в масовому порядку “карликових” нежиттєздатних одноосібних господарств. При цьому, незважаючи на те, що понад 45% нових власників одразу ж віддали свої землі в оренду виробничим кооперативам, у 1991 р абсолютна більшість з 1396 тис одноосібних господарств мали угіддя менші від 10 га (включаючи майже 1 млн. господарств, які мали менше від 1 га землі), а тому вони не могли вести високотоварне виробництво сільськогосподарської продукції. Таке становище тривало недовго. Частина одноосібників припинила свою діяльність. У результаті концентрації виробництва в одноосібному секторі сільського господарства Угорщини в 1999 р. вже 263 тис господарств із загальної кількості 960 тис. мали угіддя площею понад 10 га кожне. Таким чином, на 53% усіх сільськогосподарських земель країни велося одноосібне господарювання [109, с. 74].

З прийняттям законів про розпаювання суспільного майна сільськогосподарських кооперативів, більш як половина їхніх членів віддали перевагу колективній праці, а отже, залишилися членами кооперативу. Хоча, розпаювання угідь призвело до того, що кооперативи функціонують виключно на орендованих у своїх членів та інших власників землях, що є одним з недоліків сучасного розвитку сільського господарства Угорщини.

Господарські товариства різних видів у цьому плані почуваються впевненіше. Як правило, в товариствах з обмеженою відповідальністю основні засоби виробництва і сільгоспугіддя належать вузькому колу осіб. В акціонерних товариствах власником контрольного пакета акцій також є дуже обмежене коло акціонерів [109, с. 75-76].

Проведена в Угорщині земельна реформа була вкрай невдалим варіантом щодо приватизації сільськогосподарських угідь. обсяг валової продукції сільського господарства за 1991-1994 рр. скоротився більш як на 30%, і Угорщина за цей час втратила своє провідне місце в Центрально-Східній Європі [106, с. 85].

В сучасних аграрних відносинах велика роль відводиться державному регулюванню сільськогосподарського виробництва.

Яскравим прикладом високого рівня державного регулювання цін при важкому економічному становищі в одній галузі, зокрема в сільському господарстві, є Японія. Збереження дрібного землекористування (середній розмір фермерського господарства в Японії становить 1,2 га), недоліки аграрної структури не можуть забезпечити високих темпів зростання сільськогосподарського виробництва, а населення — необхідними продуктами харчування. Тому 80% обсягу сільськогосподарської продукції підпадає під дію тих чи інших урядових заходів з підтримки і стабілізації цін. Так, закупівельні ціни на рис встановлюються в розмірах, що забезпечують відшкодування витрат на його виробництво. На деякі види сільськогосподарської продукції встановлюються нижня і верхня граничні ціни, а в разі їхнього незбігання з ринковими, держава гарантує закупівлю цієї продукції. Тут використовується також метод гарантування урядом мінімального рівня або застосовується форма компенсування виробникам різниці між нормативною ціною і діючою реалізаційною, якщо вона знижується [110, с. 123-124].

Наприклад, у США, де високий рівень розвитку сільського господарства, використовують різносторонні заходи державного регулювання діяльності фермерства. Так, найбільшу суму грошей фермери одержують від уряду через посередництво дефіцитного платежу. Останній являє собою різницю між установленою ціною і позичковою нормою. Як вважає Конгрес США, установлена ціна забезпечує нормальне відтворення виробництва для фермерів, а позичкова норма — це рівень, нижче якого ціна на продукцію не повинна опускатися. Крім того, важливим регулятором держави у забезпеченні

стабільності розвитку сільського господарства є встановлення паритету цін на товарну продукцію сільського товаровиробника і товари та послуги, які він споживає у процесі виробництва. Паритетна ціна розраховується за 150 видами сільськогосподарської продукції в цілому по країні на основі фермерських цін реалізації продукції у середньому за попередні 10 років. Відношення індексу фермерських цін реалізації на сільськогосподарську продукцію в цілому до паритетного індексу становить паритетне співвідношення, яке виявляє відповідну покупну спроможність сільського господарства США [111, с. 126-127].

Висновки до розділу 1

1. Різноманітні форми власності і господарювання дозволяють створити передумови для розвитку ефективних агроформувань в агропромисловому виробництві. Реформування відносин власності є за своєю внутрішньою природою явищем унікальним, яке в свою чергу ототожнюється з життєвими реаліями. Це зумовило створення якісних передумов для володіння, користування і розпорядження землею, основними засобами і предметами праці з метою виникнення і реалізації економічних інтересів.

2. Важливою передумовою ефективності виробничих структур виступає підприємництво. Основними рисами підприємництва є наявність власного інтересу і бажання його реалізувати, ініціативність, а також ризик у виробничо – господарській діяльності. Підприємництво як економічна категорія — це певний тип господарювання, в якому головним суб'єктом є підприємець, який раціонально комбінує (об'єднує) фактори виробництва, на інноваційній основі та на власний ризик організовує й управляє виробництвом з метою отримання підприємницького доходу.

3. Підприємець в своїй діяльності покликаний забезпечити необхідну комбінацію особистої вигоди з суспільною корисністю, маючи за мету отримання прибутку. З цієї точки зору, ми можемо трактувати підприємницьку діяльність як важливу багатогранну функцію в суспільному житті. В його основі лежить постійність змін як умова розвитку, що в свою чергу проявляється у пошуку і

введенні в дію різного роду новацій, котрі створюють нерівновагу на ринку, і тим самим забезпечують процес розвитку.

4. Організаційно-правова трансформація в агропромисловому виробництві є тією рушійною силою, котра певною мірою зумовлює поглиблення сутності організаційно-економічних засад ефективного розвитку підприємницьких структур. В методологічному розумінні, процес розвитку підприємницьких структур в АПК є комплексним поняттям, котре спонукає враховувати зовнішні і внутрішні чинники їх функціонування, що зумовлено унікальною природою АПК. Це означає прискорене формування ефективності, як домінуючого фактора сучасного розвитку підприємницьких структур на селі, оскільки це відбувається через заміну існуючих і встановлення нових організаційно-правових і економіко-технологічних зв'язків, як всередині так і ззовні підприємства.

5. Організаційна інтегративність економічних суб'єктів є активізуючим чинником формування сфери функціонування економічних відносин, котрі зумовлені деякими обмеженнями реально існуючої економічної системи. Саме тому, економічні відносини за певних обмежень являють собою внутрігосподарські відносини. В свою чергу, внутрігосподарські техніко-технологічні і економічні відносини та їх організаційно-правові форми є внутрішніми і водночас суттєвими чинниками формування економічної ефективності аграрних формувань. Тим самим вони формують оболонку, котру називають підприємницька структура.

6. Організаційно-правова формою виробництва в сільському господарстві – це певний раціональний спосіб організаційного, економічного, технічного, технологічного і соціального характеру, котрий базується на органічно доцільному поєднанні землі, капіталу, основних засобів і трудових ресурсів. Раціональною підприємницькою структурою слід вважати таку структуру, яка забезпечує пропорційний його розвиток і зумовлює істотне підвищення ефективності виробництва на всіх його стадіях.

7. Ефективна підприємницька структура в аграрній сфері – це організаційно-правова форма господарювання, котра має раціональну побудову і

внутрішню збалансованість і складаються з виробничої, організаційної і управлінської структури.

8. Ефективність діяльності – це його результативність, яка повинна обчислюватися як співвідношення отриманого результату до витрачених трудових і матеріальних ресурсів. На сучасному етапі становлення ринкових відносин особливу увагу слід звернути на механізм утворення ціни, та фактори які її зумовлюють. До цієї проблеми слід підходити комплексно із застосуванням єдиної методологічної бази у національній економіці.

9. Ознайомлення з зарубіжним досвідом ефективного розвитку сучасного агробізнесу, зокрема розвинутих країн (США, Канади, ФРН, Франції, Японії) і країн колишнього соціалістичного табору (Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини) свідчить про те, що в їх основі закладено приватну власність. Саме цей фактор в більшості випадків є каталізатором ефективної їх діяльності.

РОЗДІЛ 2.

СТАН І РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПРАВОВИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АПК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2. 1. Формування та розвиток сучасних підприємницьких структур ринкового типу

Сільське господарство є базисом будь-якого суспільства. Від стану розвитку рослинництва і тваринництва багато в чому залежать можливості підвищення життєвого рівня українського народу, здійснення ринкових перетворень в усіх галузях народного господарства.

Специфікою формування ринкових відносин в аграрному секторі є те, що тут головним засобом виробництва, матеріальною основою є земля – частина живої природи, всезагальне національне надбання.

Земельна реформа в Україні стала основою аграрних перетворень. Аналізуючи процес реформування земельних відносин в Тернопільській області, можна з впевненістю відзначити, що він проходить у відповідності з існуючою законодавчою базою. Головна мета організаційно – правових перетворень – створення ефективних форм господарювання, в основі яких є приватний власник майна і землі.

Глибинні зміни, які відбувалися протягом 90-х років у відносинах власності на майно і землю, заклали обнадійливі передумови до появи нових аграрних форм господарювань, поставили перед фактом реального осмислення трудовими колективами селян процесів у напрямі розвитку підприємництва на засадах приватної власності. Формування ринкового середовища покликано сприяти конкуренції, пошуку нових технологій для збільшення виробництва дешевої і високоякісної продукції, задоволення особистого інтересу. Останнє є запорукою успіху, активізації процесу виробництва на основі цілеспрямованої діяльності людини, її праці [112, с.80].

Як зазначають академіки Онищенко О. М. і Юрчишин В. В. “Досвід аграрних перетворень чітко вказує на те, що в них, поряд з реформуванням земельних і майнових відносин власності, дедалі більшого значення набуває

реорганізація недержавних і державних сільськогосподарських підприємств у прогресивніші організаційно – правові форми господарювання з їх серцевиною – підприємницькою суттю” [113, с. 50].

Подальше реформування аграрного сектору повинно відбуватися на демократичних засадах шляхом створення великих спеціалізованих сільськогосподарських підприємств і в першу чергу на основі зміцнення господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, приватних (приватно-орендних) та інших подібних формувань на основі приватної власності на майно і землю, максимально цілісного господарського використання наявного виробничого потенціалу на селі, персональної відповідальності за результати праці у спільній праці [42, с.551].

Перехід до ринкової економіки можливий лише за умов, коли основна частина товаровиробників (підприємств і організацій) володіє вільним вибором господарської діяльності та підприємництва, визначає виробничу програму, обирає постачальників, переробників і споживачів, визначає ціни, розподіляє прибуток, що залишається після оплати податків, вирішує усі інші питання, пов'язані з господарською діяльністю і розвитком виробництва [114, с 19].

Земельні ресурси є основою для формування виробничо – господарського комплексу Тернопільщини. Основні показники, що відображають структуру земельного фонду області зображено в додатку В.

Рівень освоєння земельних ресурсів є досить високий. На одного жителя припадає 0,92 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 0,74 га ріллі (по Україні відповідно, 0,85 та 0,66).

Сільськогосподарські угіддя становлять 1054,9 тис. га або 76,3 % всього земельного фонду області. Останнім часом їх частка зменшується в зв'язку із зростанням площ у користуванні громадян. Недержавні сільськогосподарські підприємства займають 63,1 % угідь.

Структуру земель сільськогосподарського призначення характеризують дані додатку Д.

Становлення підприємництва на селі немислиме без докорінного реформування економічних відносин, насамперед відносин власності. Стосовно агропромислового комплексу, реформа в сфері організаційно-економічних відносин за своєю, лише притаманній їй, суттю, має формування в селянинові такого соціально-економічного клімату, який б сприяв утвердженню почуття господаря і власника, а також становленню підприємця. Не слід забувати про те, що “...господар – це повновладний розпорядник того, що формує його виробничу діяльність”, тобто підприємець. Тому на наш погляд, при реформуванні в сільському господарстві слід шукати не тільки власника і розпорядника, але й того, хто б раціонально використав цю властивість. Саме такий підхід має стати основним гаслом сучасної ринкової трансформації.

Отже, як справедливо зазначає академік Саблук П.Т.: “Земельна реформа являє собою комплекс правових, економічних, технічних та організаційних заходів, здійснення яких забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного устрою, що відповідає характеру регульованої, соціально орієнтованої ринкової економіки країни” [115, с. 11].

На даний час Конституцією України закріплено приватну, колективну і державну форми власності, зокрема в Тернопільській області розподіл земель склався наступним чином (рисунок 2.1).

Рис. 2.1 Розподіл земель за формами власності

Як видно з рисунку 2.1 більше половини (55 %) займають землі, що знаходяться в приватній власності.

У 90-роках в аграрному секторі України відбулися великі зміни у відносинах власності, які започаткували нові підходи до організації виробництва на засадах приватної власності на засоби виробництва у зв'язку з приватизацією майна.

Ряд вчених-аграрників вважають, що роздержавлення й приватизація є об'єктивними економічними процесами, необхідність проведення яких зумовлюється падінням мотивації до праці нижче суспільного необхідного рівня, виходом інфляції з-під контролю держави, стагнацією виробництва, яка загрожує виробничим силам стати на шлях регресивного розвитку [116, с. 13].

На думку економіста Чорноіванова В., в Україні на початку 90-х років минулого століття почали проявлятися негативні тенденції, у тому числі й в агропромисловому комплексі, що забезпечило створення передумов для докорінного його реформування, як і реформування економічних відносин на селі в напрямі усунення монопольного становища державної форми власності на засоби виробництва, в тому числі й на сільськогосподарські угіддя [117, с. 6].

За визнанням професора Баланюка І.Ф., аграрну реформу необхідно розглядати як чітко сформульовану, скоординовану за етапами і механізмами здійснення та підпорядковану стратегічній меті – єдності соціальних, економічних, організаційних і правових заходів, покликаних в кінцевому підсумку вивести продовольчий сектор на рівень найбільш розвинутих в аграрному відношенні країн при обов'язковому забезпеченні стійкого і надійного підвищення рівня життя населення України [118, с. 11].

З середини 90-х років у процесі реформування майнових і земельних відносин намітилися ефективні тенденції зі створення аграрних формувань з помітно вираженою приватною власністю на землю і майно, яка концентрує в собі значний ресурс особистої ініціативи, відповідальності й інтересу, що рухає прогрес за будь-яких економічних умов у суспільстві [119, с. 254].

Як відомо, на сучасному етапі процес ринкових перетворень в агропромисловому комплексі України має досить специфічні особливості, які базуються на зміні відносин власності. Роздержавлення відносин власності

проходило досить повільно і зазнавало істотних труднощів. Як правило, ці негативні явища були зумовлені цілою низкою чинників:

- соціально-політичними протиріччями;
- загальною депресією в економіці;
- відсутністю чіткої та логічно завершеною методичною та методологічною обґрунтованістю розвитку механізму мотивації підприємництва на селі.

Показники розподілу земель за організаційно-правовими формами в Тернопільській області подані в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Наявність земель у власності і користуванні сільськогосподарських підприємств Тернопільської області станом на 1.01.2003

№ п/п	Сільськогосподарські підприємства	Кількість власників і землекористувачів	Загальна площа земель, га	Сільськогосподарські землі, га					
				Всього с/г угідь, га	в тому числі				
					рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
1	Колективні сільськогосподарські підприємства	466	120626,0	68215,8	31707,5	12186,8	1007,6	7651,5	15662,4
2	Сільськогосподарські товариства	219	243186,6	232092,7	206187,2	1373,9	1525,3	7163,3	15842,6
3	Сільськогосподарські кооперативи	14	16865,0	16081,0	14197,80	-	75,5	879,9	927,8
4	Селянські (фермерські) господарства	741	31435,1	31246,0	30374,8	66,0	32,7	211,3	561,2
	Всього	1440	412112,7	347635,5	282467,3	13626,7	2641,1	9459	32994

Як видно з таблиці 2.1 серед новоутворених організаційно-правових структур найбільшою кількістю землі володіють сільськогосподарські товариства 243,1 тис. га, з них рілля складає 206,1 тис. га. За ними йдуть колективні сільськогосподарські підприємства, відповідно, 120,6 та 31,7 тис. га.

На думку академіка Саблука П.Т.: “Масова приватизація наблизилася до вирішення важливої проблеми, пов'язаної з формуванням господаря – власника на селі” [120, с.9].

Як зазначає дослідник Шовпалюк В.С., приватизація майна в агропромисловому комплексі все активніше набирала безповоротного процесу і на шляху реформування відносин власності недержавний сектор господарювання все вагомніше набрав пріоритетності в економіці країни. У процесі економічної трансформації підприємства агропромислового комплексу все впевненіше ставали на засади нових умов господарювання і з подальшим поглибленням ринкових перетворень держава все більше відходила від розподільних функцій по управлінню галузями економіки України. На державному рівні було здійснено формування принципово нової моделі аграрної політики, в основі якої не жорсткі регуляторні, адміністративні управлінські чи розподільчі функції, а постійне опрацювання зрозумілих, ефективних “правил гри” на аграрному ринку [121, с. 10].

Посилення ролі майнових паїв членів недержавних сільськогосподарських підприємств шляхом подальшої їх персоніфікації та підкріплення в правовому плані покликано сприяти розвитку нових господарських структур на селі, формуванню ефективного власника наявних засобів виробництва в аграрному секторі економіки, можливого їх раціонального об'єднання при концентрації виробництва із збереженням інтересів власників такого майна. На всіх етапах трансформації колективної власності спільним залишалось відпрацювання на підприємствах механізму узгодженості відносин власності між юридичною і фізичними особами, що покликано вирішити одну з кардинальних проблем аграрного виробництва збереження селянських династій. Ця проблема ще чекає свого вирішення, коли власність батьків, яка передаватиметься наступним поколінням, зможе й повинна стати осередком міцних хліборобських династій, без яких продовольче забезпечення не буде гарантованим [122, с. 94].

Як зазначає академік Саблук П.Т., шлях до науково-технічного прогресу пролягає через економічний інтерес, заснований на власності людей та бажанні її

примножити, а тому з метою забезпечення ефективного розвитку реформ на селі потрібно включити в економічні відносини країни і самого власника з належним йому майновим паєм та часткою землі як невід'ємної частини аграрного капіталу [123, с. 5].

Таким чином, відбувається поетапне створення ефективної і конкурентоспроможної багатоукладної економіки. Для її побудови необхідно враховувати світові економічні тенденції й національні традиції, тобто дотримуватися принципу комплексності організаційних заходів у розробці механізму реформування.

Оцінюючи уроки аграрних перетворень, слід зазначити, що в Україні так і не була чітко вироблена єдина стратегія реформування аграрного сектора – комплексна програма дій на тривалий термін. Це обумовлено, насамперед тим, що перетворення у сфері сільськогосподарського виробництва не завжди узгоджувалися між собою, а етапи соціально-економічних змін не були об'єднані єдиною чітко визначеною метою на рівні держави.

Дослідник Федієнко П. М. вважає, що раніше започатковане паювання майна в колективних сільськогосподарських підприємствах відіграло важливу роль у здійсненні еволюційних процесів на селі і значною мірою спричинило прискорення земельної реформи [124, с. 19].

Професор Малік М. Й. відзначає: “Суть проблеми реформування в АПК полягає в пошуку ефективних механізмів істотного підвищення рівня керованості і менеджменту виробництва при входженні в систему ринкових відносин. За визнанням окремих науковців, завдання аграрної реформи полягає в забезпеченні приватної власності на землю через механізм ринку земельних паїв членів підприємств і недопущенні стихійних процесів в аграрному секторі економіки” [125, с. 48].

Приоритетною метою реформування економічних відносин є реструктуризація відносин власності. Як свідчить історичний досвід, саме вони найбільш відчутно впливають на особисті інтереси працівника. Реструктуризація не є “панацеєю” від усіх хвороб і бід, а дієвим засобом пошуку ефективного

механізму господарювання, формування на селі реальних власників і господарів, які є вільними у виборі форм власності й виробничо-господарської діяльності, посилення конкуренції і відповідно – створення прошарку ефективних підприємницьких структур (рис. 2.2).

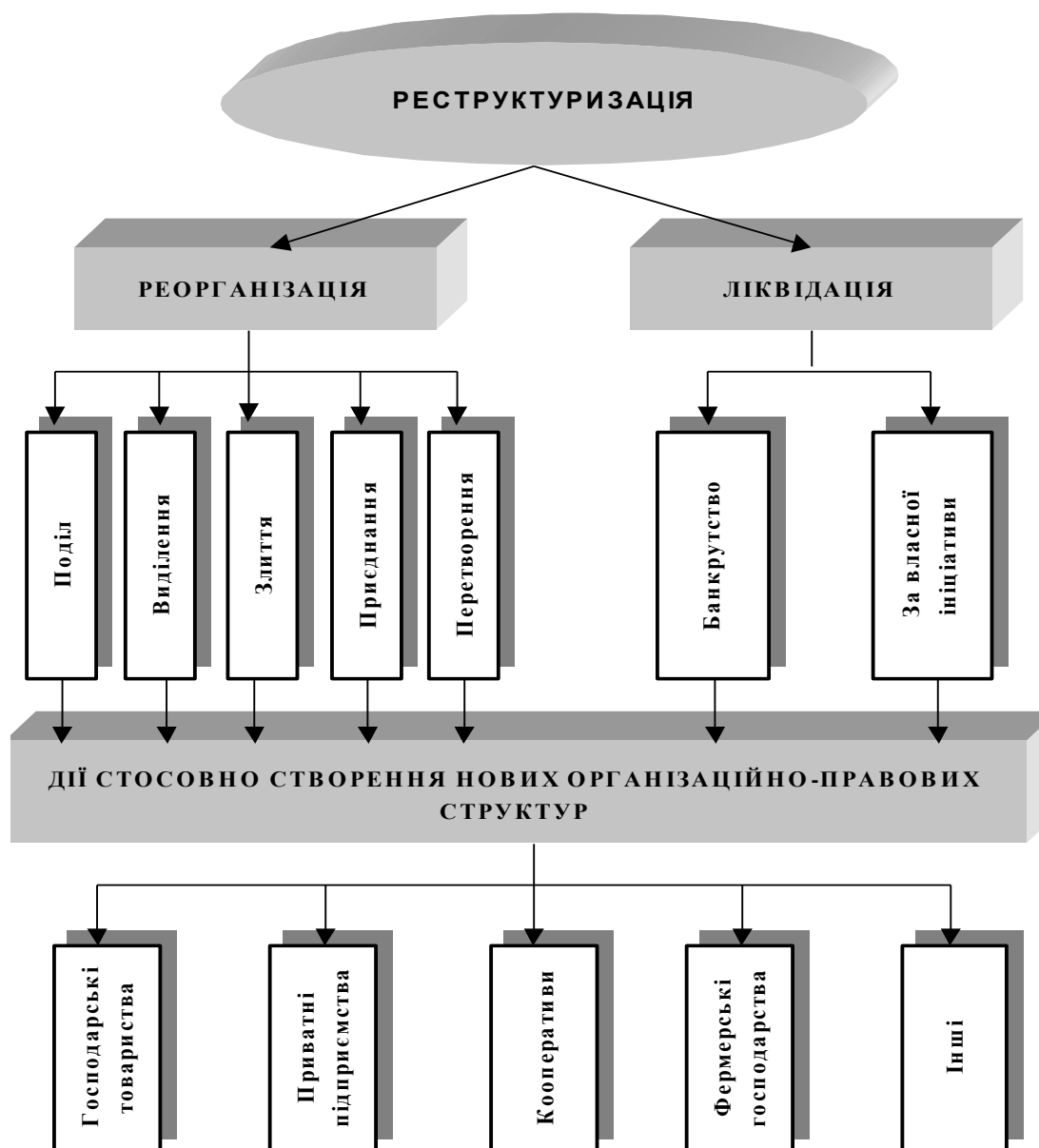

Рис. 2.2. Процес здійснення реструктуризації аграрних підприємств

Перебудова аграрного сектору України здійснювалася за схемою, наведеною на рис. 2.3.

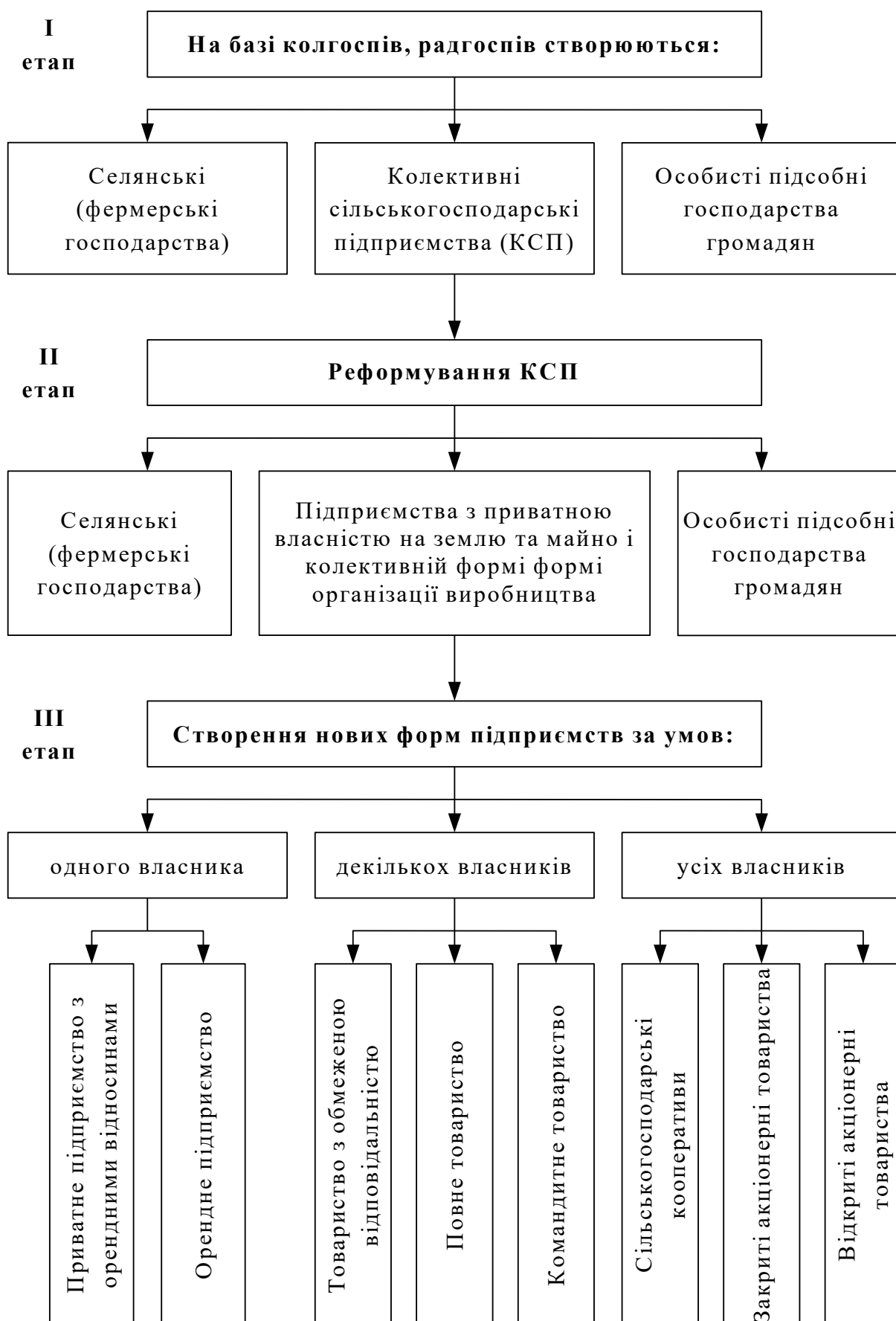

Рис. 2.3. Схема реформування сільськогосподарських підприємств України [87, с.9]

Реструктуризація як неодмінна складова процесу реформування аграрних підприємств сприяє створенню необхідних передумов для підвищення ефективності виробництва новостворених формувань.

Процес реструктуризації аграрних підприємств логічно можна поділити на дві частини: перша – це правова реорганізація, яка забезпечує створення підприємства – правонаступника, і друга – внутрішня реструктуризація, в процесі якої відбуваються корекція структурних змінних підприємства та створення механізму функціонування організаційно-економічних відносин. В більшості аграрних формуваннях реструктуризація, як слід було очікувати, обмежувалася лише зміною організаційно-правової форми підприємства, в окремих випадках тільки правовою.

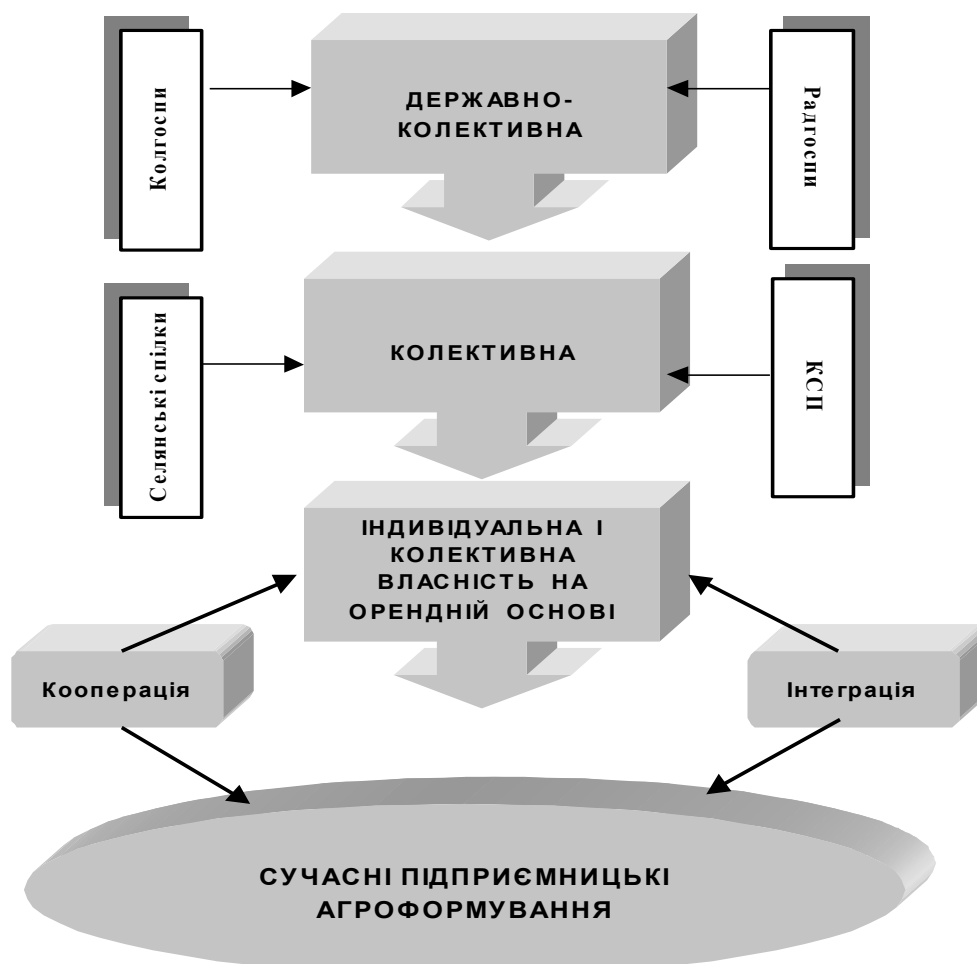

Рис. 2.4. Трансформація форм власності в АПК

В своїй діяльності сучасні організаційно-підприємницькі формування пройшли шлях від колгоспно-державного ладу до підприємницьких структур (рис. 2.4).

В АПК України фактори і чинники суб'єктивного, а в певній мірі й об'єктивного характеру зумовили наростання негативних явищ. Тому в більшості випадків трансформація сільськогосподарських підприємств мала у значній мірі формальний характер, а новостворені суб'єкти господарювання є економічно слабкими, що в свою чергу зводить нанівець їх прояви виробничо-господарської діяльності, і особливо ті позитивні моменти, які сподівались побачити.

При переході до ринкової економіки в реформованих господарствах посилюється комерціалізація діяльності виробничих підрозділів, відбувається розвиток комерційного розрахунку, в основу якого покладені конкретні фінансово-економічні результати господарювання на авансований капітал фізичних осіб при спільному його використанні [126, с.29].

У результаті цього виникла складна за змістом і правовим статусом система організаційних форм. Дані форми можна класифікувати за наступними групами:

I група – підприємства, що знаходяться у власності держави: дослідні станції, навчальні заклади, племінні і насінницькі господарства;

II група – колективні. До них можна віднести всі види товариств, кооперативи, спілки селян тощо;

III група – приватні підприємства, до яких відносять особисті фермерські господарства;

IV група – підприємства, що базуються на основі орендних відносин. До них відносять приватно-орендні підприємства.

У практиці реформування відносин власності, в більшості випадків, відбувається у двох формах. По-перше, засновниками реформованих підприємств стає переважно більшість колишніх членів КСП. По-друге, засновниками є декілька або одна особа. Колектив реструктуризованого КСП виходить з нього зі своїми земельними та майновими паями, які здають в оренду новоутвореній підприємницькій структурі. Наведені шляхи повною мірою віддзеркалюють

основні антагонізми між економічною ефективністю і соціальною справедливістю, що зумовлено організаційними, економічними і соціальними чинниками діяльності любого підприємства.

Реальні зрушення в діях внутрішніх факторів, тобто підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери, на наш погляд, можлива лише за умови кардинальної зміни і перебудови всіх внутрішніх взаємовпливаючих чинників. Отже, процес реструктуризації не обмежується тільки зміною організаційно-правової форми. Ми вважаємо за потрібне, що наступним логічним продовженням повинні відбуватися конструктивні зміни, що мають за мету удосконалення управлінської, організаційної і безперечно, виробничо-технологічних структур.

Реформування майнових відносин власності і земельна реформа зумовлені необхідністю переходу до більш прогресивних форм господарювання. О.М.Онищенко та В.В.Юрчишин [127, с.27-28] виділяють наступні основні напрямки вже проведеної в нашій країні реструктуризації сільськогосподарських підприємств:

- розукрупнення частини особливо великих господарств і створення на їх основі двох-трьох нових формувань різних типів;
- перетворення колгоспів у нові формування: колективні сільськогосподарські підприємства, сільські спілки, асоціації та товариства, акціонерні товариства, агрофірми та ін.;
- створення нових за соціально-економічним змістом підприємств (спілки селян-власників, товариств з обмеженою відповідальністю, колективно-орендних, приватно-орендних та ін.).

Отже, в процесі розвитку аграрних формувань стали відокремлюватися і виділятися різні їх типи в залежності від складності виробничих відносин. Так, наприклад, при веденні фермерського господарства відбувається значне ускладнення характеру виробничо-господарської діяльності в порівнянні з підсобними господарствами селян, оскільки додатково можуть залучатися земельні ресурси і наймані робітники, відносно яких фермер виконує

управлінський вплив. Остаточне оформлення відособлення, на наш погляд, функцій управління відбувається при кооперативній формі господарювання, а класичні форми представляють завершальний етап. У них вже широко представлені всі основні характерні риси існуючих економічних систем: відособлення відносин власності, розподіл праці, виділення функцій управління і, відповідно, високий рівень товарності, висока ефективність виробництва.

За твердженням Хорунжого М.Й.: "...у процесі реформування відносин власності досить важливо керуватися не очікуваними перспективами та самою доцільністю будь-яких трансформувальних. І тут велике значення має оцінка вже існуючих форм господарювання, а не вишукування якогось аморфного, надуманого "ефективного власника" [128, с. 60].

Вилучення пайовиками колишнього КСП своїх майнових паїв зі складу спільного майнового комплексу передбачає створення ними товариства співвласників, які володіють майном на умовах спільної часткової власності. Визначене в натурі майно передається орендарю за договором оренди, купівлі-продажу або позики. Остання, як правило, стосується оборотних засобів виробництва. Практичні дослідження показали, що переважна більшість аграрних підприємств укладають індивідуальні договори оренди майнових паїв без створення товариства співвласників та виділення майна в натурі. Отже, згідно чинного законодавства, оформлення майнових відносин є значним порушенням, оскільки майновий пай, не виділений в натурі, не може виступати об'єктом оренди.

Результати реформування показують, що на практиці досить обережно підходять до проблеми поділу великих КСП на дрібніші підприємства. Це підтверджує висновок про те, що реорганізація КСП в формі його поділу на дрібні підприємства не обов'язково завжди сприяла підвищенню ефективності виробництва і тому не повинно трактуватися як кардинальний підхід до даного процесу. Відокремлення останніх призведе до негайного руйнування організаційно-технічної і виробничої систем суб'єкта підприємницької діяльності, тобто, спостерігається процес руйнації цілісного господарського комплексу. На

наш погляд, повне відокремлення підрозділів в окремі організаційно-правові структури є доцільним лише у випадку наявності підприємця – особи, котра виявить бажання взяти на себе тягар, в більшості випадків збанкрутілого підприємства.

Акцентуючи увагу на нових формах ефективного господарювання на селі, не можна залишити поза увагою виробничо – господарську діяльність відповідної (незначної) частини колишніх КСП, які ще задовго до здійснення аграрної реформи, розумно використовуючи державну підтримку, на підприємницьких бізнесових засадах, задіяних набагато раніше, і зараз успішно продовжують працювати, реформувавшись у нові підприємницькі структури на пайових засадах при спільній організації виробництва. Хоча діяльність зазначених аграрних формувань, на жаль, поки що достатньо не узагальнена, але вони все-таки засвідчують про переваги великого сільськогосподарського виробництва.

На думку вчених, ті КСП, які навіть за нинішнього несприятливого економічного середовища є платоспроможними та нормально функціонують і працівники яких бажають і далі працювати на засадах колективного господарювання, повинні мати право не змінювати свого юридичного статусу, тим більше Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” ще діє [129, с. 23].

Більшість науковців єдині в тому, що колективна власність не дає належного ефекту, а тому працівники підприємства з такою власністю повинні мати право на конкретно визначену частку майна, яка уже на той час мала ознаки приватної власності [130, с. 109]. Колективна власність на селі завдяки розвитку пайових відносин стала перехідною формою як тимчасовий проміжний етап до більш прогресивних спільних форм господарювання. З розвитком пайових відносин у психології селян почали відбуватися зміни в бік повнішого розуміння ролі та місця приватної власності. Особливість приватизації в сільському господарстві – це майнові паї можуть включатися в оборот купівлі – продажу, виступати стартовим капіталом при створенні

фермерських господарств, що й знайшло відображення в статутах більшості колгоспів, які першими стали на шлях приватизації [131, с. 132].

Проте, оскільки і створення КСП, і паювання їх майна проводилося певною мірою заадміністровано, помітних змін у відношенні їх членів до засобів виробництва не відбулося, не викликало активної участі останніх у виробничо-господарській діяльності таких підприємств. Більше того, створені КСП не сприймалися як приватновласницькі підприємницькі структури, відношення селян до майна КСП, уже розпайованого, залишалось таким же, як у колишніх колгоспах [132, с. 37].

На думку академіка Онищенка О.М., процес реорганізації КСП як в економічно-організаційному, так і в соціальному відношенні досить складний за змістом здійснюваних заходів і трудомісткий за їх кількістю [133, с. 11].

Як показують дослідження, однією з головних відмінностей під час реформування, є те, що основна увага приділяється не юридичній формі, а методиці підвищення ефективності виробництва нового підприємства. За короткий час новостворені підприємницькі структури на базі реформованих КСП, не в змозі реалізувати свої можливості, оскільки в більшості з них відсутній або лише частково змодельований ефективний внутрішньогосподарський механізм для забезпечення їх діяльності. Прискіпливої уваги заслуговує той факт, що в певній мірі залишається невідпрацьованість орендних відносин між новими суб'єктами господарювання і селянами – власниками земельних і майнових паїв.

Таким чином, більшість підприємницьких агроформувань можна назвати новими лише умовно. На думку економістів-аграрників В. Амбросова і Т. Маренича: “Майнові та земельні паї, хоча і безплатно передані трудовим колективам і окремим працівникам, досі не відіграють істотної ролі в їх доходах, не стали стимулом високої відповідальності та матеріальної заінтересованості” [25, с. 73]. Як підтверджують наші дослідження, реформування в аграрному секторі насамперед пов'язане з вирішенням складних суперечностей: наявністю дрібної власності на землю у колишніх членів КСП та необхідністю організації

ефективного крупномасштабного виробництва, тобто створення ефективного виробництва в підприємницьких структурах.

Треба визначити, що 2000 рік став дещо переломним на етапі здійснення аграрної реформи, започаткувавши позитивні зрушення в обсягах виробництва, економіці та по реформованих сільськогосподарських підприємствах.

Метою Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” було активізувати вже започаткований кілька років тому процес реорганізації КСП в інші, більш пристосовані до ринкових відносин підприємницькі структури, передусім колективного господарювання – сільськогосподарські виробничі кооперативи, товариства, а розвиток приватно-орендних відносин також спрямований на забезпечення цілісності майнових і земельних відносин [133, с. 10]. Головне – зроблено важливий крок у формуванні нової організаційної структури, в якій майже усі суб'єкти господарювання ґрунтуються на засадах приватної власності на землю та інші засоби виробництва [134, с. 56].

Ще на початку весняно-польових робіт 2000 року на базі реформованих КСП було створено 14,7 тис. нових аграрних формувань, у тому числі 6,1 тис. (42%) господарських товариств, 3,4 (28%) сільськогосподарських виробничих кооперативів, 2,9 (20%) приватних (приватно-орендних) підприємств, 1,3 (9%) селянських (фермерських) господарств та інших підприємливих структур, що стало підсумком усієї проведеної кропіткої роботи на селі протягом 90-х років у пошуку більш ефективних напрямів і форм господарювання. В процесі здійснення аграрної реформи КСП виконали своє завдання відносно подальшого розвитку ринкових відносин на селі [135, с.48].

В результаті роздержавлення аграрної економіки недержавний уклад, за питомою вагою посівних площ (табл. 2.2), складає в Тернопільській області 96,6%, в цілому по Україні – 95,8%. В його структурі приватно-колективний (груповий) підуклад займає: в Тернопільській області – 35,2%, в цілому по Україні – 63,8%. Індивідуально (сімейно)–приватний підуклад займає відповідно

64,8 та 36,2%. Тобто в західному регіоні переважає індивідуально – приватна форма господарювання.

Таблиця 2.2

Структура різних укладів у сільському господарстві
(за питомою вагою посівних площ, %)

Показник	Тернопільська область	Україна в цілому
Уклади : державний	3,4	4,2
недержавний	96,6	95,8
в т.ч. недержавні підуклади:		
1. приватно-колективний (груповий)	35,2	63,8
з них: а) господарські товариства	30,6	42,0
б) сільськогосподарські кооперативи	2,0	18,6
в) інші недержавні підприємства	2,6	3,2
2. індивідуально (сімейно) - приватний:	64,8	36,2
з них: а) приватний (приватно-орендний)	34,0	12,0
б) фермерський	2,6	5,7
в) присадибний	28,2	18,5

В сучасних умовах визначальним є забезпечення рівноправності всіх форм власності при різних формах господарювання, хоча в економічному розвитку України велика роль відводиться саме новим формам власності, які породжують нові форми господарювання, пов'язані із становленням ринкових відносин.

Таблиця 2.3

Кількість і структура агроформувань в Тернопільській області

Рік	Створено на базі КСП	Приватні підприємства	Із них								Інші формування	Кількість КСП
			Усього	Господарські товариства					С/г кооперативи			
				ТОВ	ВАТ	ЗАТ	Повні товариства	Інші товариства	СВК	СОК		
2001	741	412	279	266	9	4	-	-	15	3	22	453
2002	734	411	280	267	12	1	-		19	1	23	311

Як зазначають вчені-аграрники: “З розвитком підприємництва на основі поглиблення процесів стосовно прав власності на майнові та земельні паї членів недержавних сільськогосподарських підприємств все помітніше відбувається переміщення трудової активності працівників виробничих підрозділів у сферу реалізації виробленої сільськогосподарської продукції, що дозволяє останнім особисто відчувати кінцеві результати підприємницької діяльності” [42, с. 104].

Таблиця 2.4

Питома вага різних укладів Тернопільської області, 2002 р.

	Види організаційно-правових формувань						Усього
	недержавні	з них:				державні	
		господарські товариства	виробничі кооперативи	приватні	інші		
Підприємства, %	98,6	42,9	2,7	49,9	3,1	1,4	100
Площі с/г культур, %	98,5	45,0	3,2	47,0	3,2	1,7	100
Площа с/г угідь на одне господарство, га	905	954	1071	855	938	1143	908
Кількість зайнятих працівників, %	97,4	46,2	2,9	45,2	3,0	2,6	100
Питома вага зарплати у всіх затратах, %	15,8	15,1	18,3	16,1	17,7	22,0	16,5
Середньорічна вартість активів (капіталу), %	92,9	46,5	4,0	34,1	8,3	7,7	100
Фондоозброєність, тис.грн	17,3	18,3	24,9	13,7	46,8	53,5	18,2
Питома вага прибуткових підприємств	28,0	25,6	28,6	29,8	31,3	14,3	27,8
Рентабельність виробництва с/г продукції	-10,1	-12,6	-9,1	-8,3	-2,6	-25	-10,5
Чистий прибуток (збиток) на 100 га с/г угідь, тис. грн	-10163	-13499	-6347	-7283	-8673	-11598	-10161

Як видно з даних таблиці 2.4 найбільшу питому вагу займають приватні аграрні підприємства та господарські товариства, серед останніх домінуюче положення мають товариства з обмеженою відповідальністю.

Результати досліджень значної частини економістів-аграріїв [136, с.21-22] свідчать, що для підвищення економічної ефективності виробничої діяльності будь-якої форми господарювання в умовах багатокладної економіки необхідно раціонально використовувати всі її ресурси – від земельних і трудових до матеріально-технічних і фінансових.

Особливості сучасного стану аграрних трансформацій у формах господарювання і відносинах власності зумовили значні зміни соціально – економічного і організаційно – правового характеру. Сформовано нову організаційну структуру аграрного сектора Тернопільської області, в якій тепер більшість суб'єктів господарювання діють на засадах приватної власності на засоби виробництва і землю, зокрема: приватно – орендні підприємства, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи. Більш детально можна дізнатися з даних додатку Е.

Таблиця 2.5

Валова продукція сільського господарства
(в порівнянних цінах 2000 року; млн. гривень) станом на 1 січня

	1991	1997	2000	2001	2002	2003
Всі категорії господарств - всього	3488,0	2251,9	1657,1	1922,7	1781,9	1890,9
в тому числі: - продукція рослинництва	1925,1	1363,4	944,0	1215,3	1040,6	1146,9
- продукція тваринництва	1562,9	888,5	713,1	707,4	741,3	744,0
Сільськогосподарські підприємства-всього	2277,9	995,3	556,2	504,2	474,3	460,8
В тому числі: - продукція рослинництва	1437,9	672,7	414,8	401,4	374,2	367,7
продукція тваринництва	840,0	322,6	141,4	102,8	100,1	93,1
Господарства населення - всього	1210,1	1256,6	1100,9	1418,5	1307,6	1430,1
в тому числі: - продукція рослинництва	487,2	690,7	529,2	813,9	666,4	779,2
- продукція тваринництва	722,9	565,9	571,7	604,6	641,2	650,9
Вироблено продукції на 1 особу ,грн.	2973	1918	1427	1666	1551	1662
Питома вага продукції особистих підсобних господарств населення в загальному обсязі продукції сільського господарства (процентів)	34,7	55,8	66,4	73,8	73,4	75,6

В Тернопільській області станом на 1 січня 2003 року серед організованих на базі колишніх КСП і радгоспів сільськогосподарських підприємств найбільшу питому вагу займають господарські товариства (219) та приватно-орендні

підприємства (248). Найменшу кількість представляють державні сільськогосподарські підприємства, їх залишилося 7.

Отже, внаслідок цілого ряду аграрних трансформувальних в Тернопільській області землекористування новостворених формувань у процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств повністю сформовано шляхом оренди окремих земельних часток, виділених у натурі або без такого виділення.

Згідно даних табл. 2.5 провідне місце посідає продукція рослинництва, яка станом на 1.01.2003 року склала 1146,9 тис. грн., продукція тваринництва – 744,0 млн. грн. Найбільшу питому вагу займають на даний час господарства населення 1430,0 млн. грн.

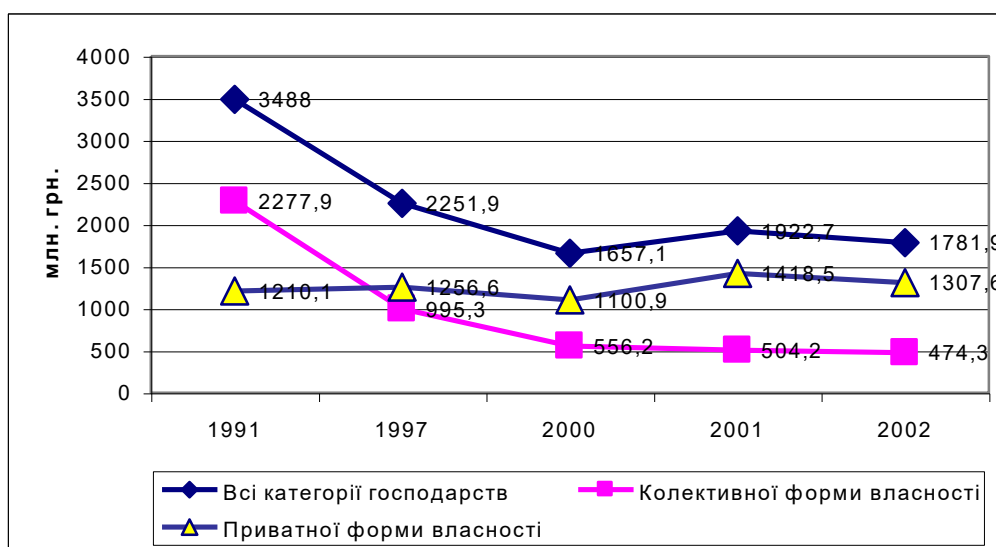

Рис. 2.5 Динаміка обсягів виробництва валової продукції у підприємницьких структурах різних форм власності Тернопільської області

Слід відмітити, що товаровиробник приватного сектору демонструє значно вищі темпи виробництва валової продукції, ніж господарства колективної форми власності (див. рис. 2.5).

Важливими показниками розвитку сільського господарства області виступають кількість сільськогосподарських угідь та поголів'я худоби в суспільному та приватному секторах (рис. 2.6 і 2.7).

Згідно рис. 2.6 і 2.7 колективна форма власності поступово втрачає свої домінуючі позиції, в зв'язку з цим хотілося б зазначити, що приватний сектор в порівнянні з колективною формою володіє меншою кількістю

сільськогосподарських угідь у два рази, а поголів'я ВРХ натомість більше ніж у два рази вища.

Розвиток рослинництва Тернопільської області, більш детальноше відображено в додатку Ж.

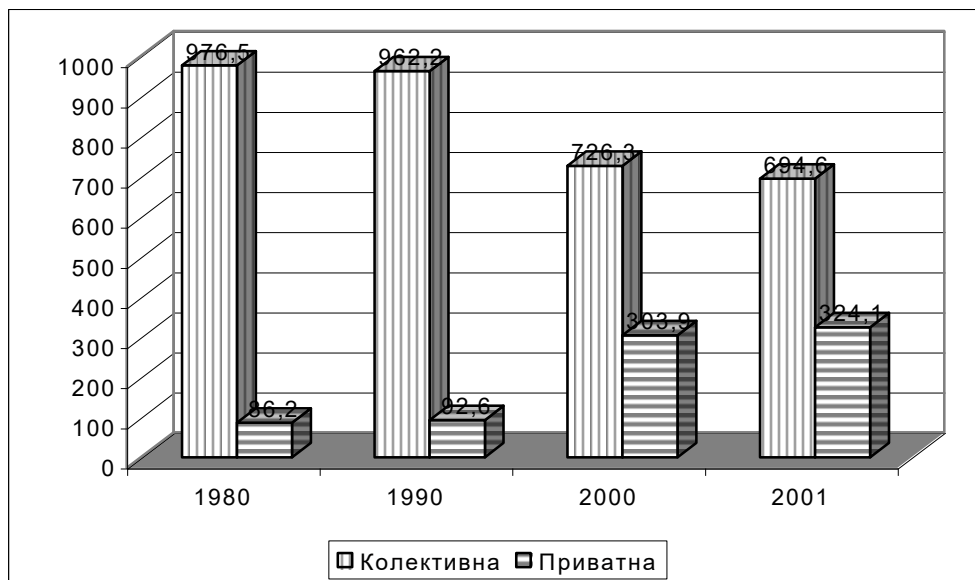

Рис. 2.6 Сільськогосподарські угіддя Тернопільської області за формами власності

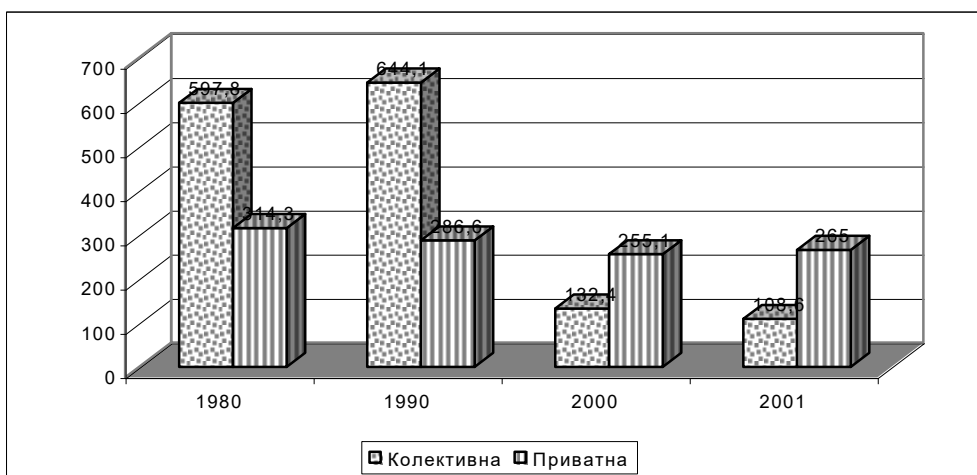

Рис. 2.7 Поголів'я великої рогатої худоби Тернопільської області за формами власності

За останні роки суттєво змінилася структура посівних площ у сільському господарстві Тернопільської області (рис. 2.8)

Згідно даних рис. 2.8 за тридцять років відбулися істотні зміни у структурі посівних площ. Зокрема, зараз домінуючими культурами є зернові і зернобобові, частка яких зросла на 15 %. Це не дивно, так як зернові є високорентабельною товарною культурою.

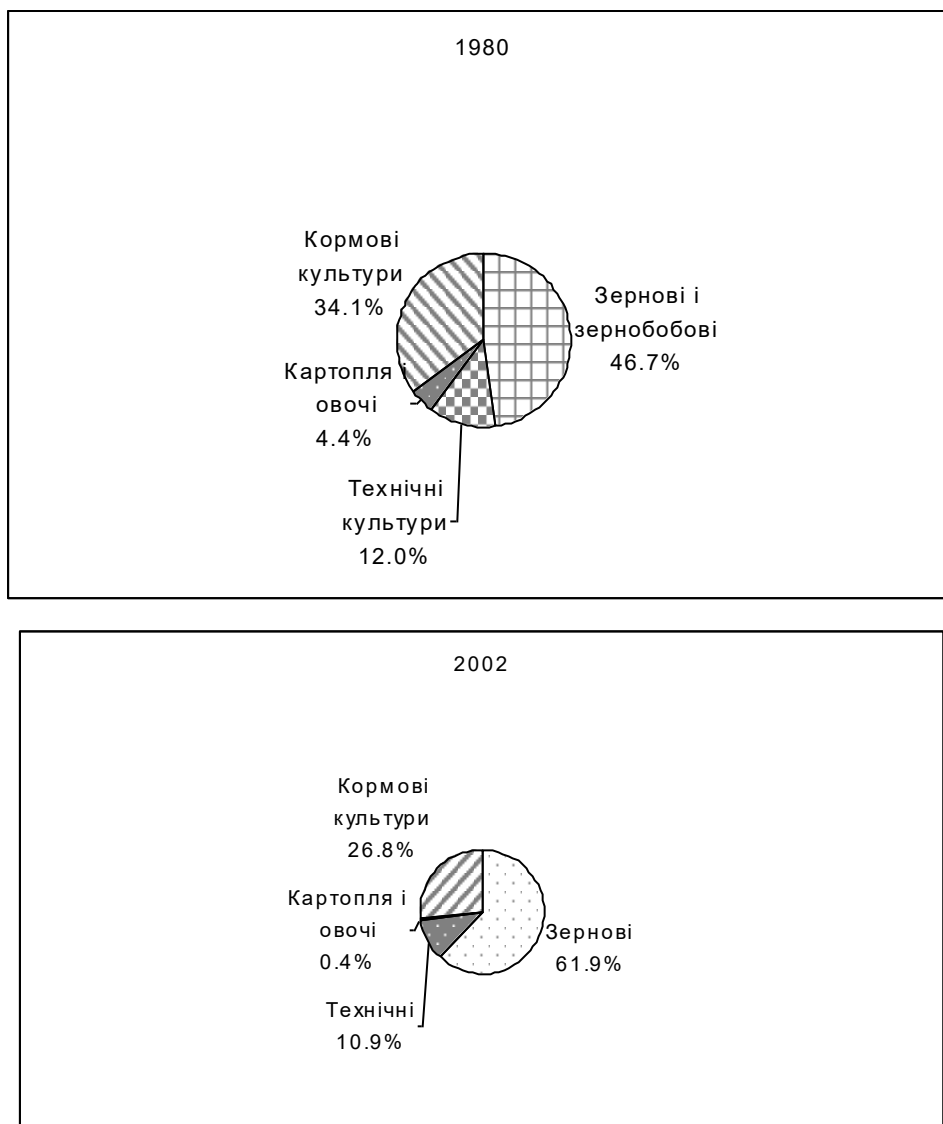

Рис. 2.8 Зміни структури посівних площ основних видів сільськогосподарських культур по роках

Таким чином, з кожним роком відбувається зменшення валового збору важливих сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств Тернопільської області (рис. 2.9).

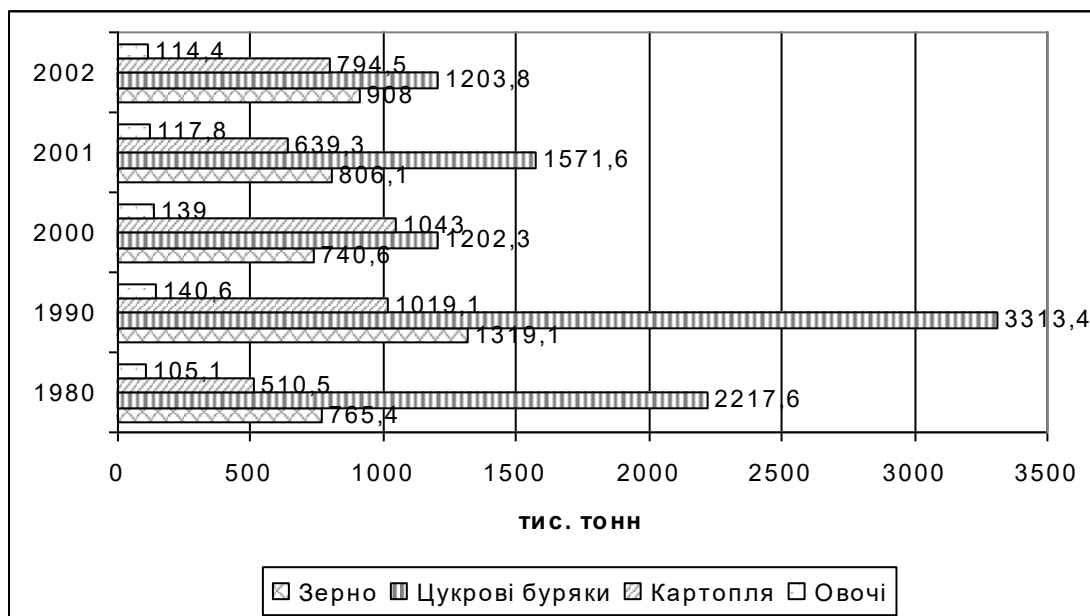

Рис. 2.9 Валовий збір основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств

Велику роль у зменшенні валових зборів сільськогосподарських культур відіграє урожайність останніх (рис. 2.10).

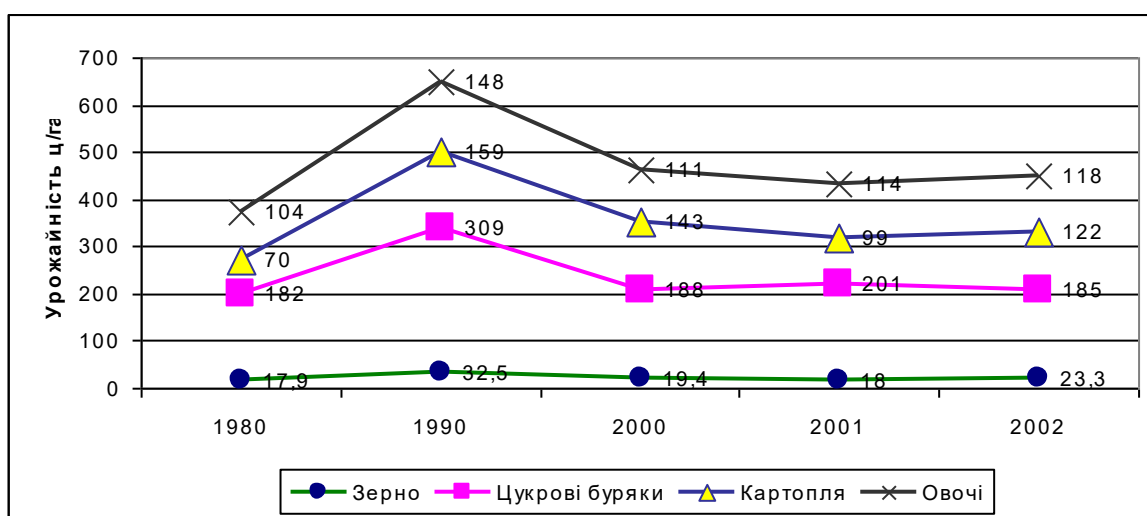

Рис. 2.10 Урожайність основних сільськогосподарських культур

За 1990-2002 роки спостерігається тенденція до значного падіння врожайності основних сільськогосподарських культур. В першу чергу це викликано загальною кризою у державі, реформуванням аграрного сектора економіки, а також багатьма іншими чинниками. У 2002 році спостерігається незначне підвищення урожайності по всіх культурах, окрім цукрових буряків,

врожайність яких продовжує падати. В першу чергу це викликано погодними умовами як при сіванні так і при збиранні. Важливу роль зіграв той фактор, що переважна більшість цукрових буряків висівається в приватному секторі. А останній, як відомо, має обмежену кількість земельних ресурсів, тобто є відсутньою агротехнологічне вирощування. Це, в свою чергу і призводить до низьких врожаїв.

Дані по тваринницькій галузі представлено у табл. 2.6.

Таблиця 2. 6

Поголів'я худоби та птиці на кінець року (тис. голів)

Показники	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ВРХ, у т. ч.	930,7	612,0	522,8	489,9	441,4	387,5	373,6	343,4
Корови	303,3	269,3	245,3	227,7	210,2	193,5	189,8	177,7
Свині	527,5	335,5	305,0	317,4	312,8	276,7	288,9	307,3
Вівці та кози	153,3	23,7	17,9	16,7	15,3	16,0	16,8	16,7
Птиця всіх видів	5255,5	4337,6	4054,0	-	4132,8	4143,2	4318,4	4383,2

Наведені дані таблиці 2,5 свідчать про те, що у 2002 році порівняно з 1990 роком істотно зменшилося поголів'я великої рогатої худоби на 587,3 тис. голів, а порівняно з 2001 роком на 30,2 тис. голів, в тому числі корів відповідно на 125,6 та 12,1 тис. голів. Поголів'я свиней в 2002 р. знизилася порівняно з 1990 роком в 1,7 рази, овець та кіз – в 9 раз, птиці всіх видів – у 1,2 рази.

Із зменшенням поголів'я худоби, відповідно відбулося зменшення виробництва основних видів продукції тваринництва (рис. 2.10).

Рис. 2.10 дає нам уявлення про сучасний стан виробництва в тваринницькій галузі, котра знаходиться в дуже важкому стані. Проте у 2002 році намітилася тенденція до зупинення падіння показників, які відображають галузь тваринництва.

Серед галузей тваринництва в області переважає скотарство молочного напрямку.

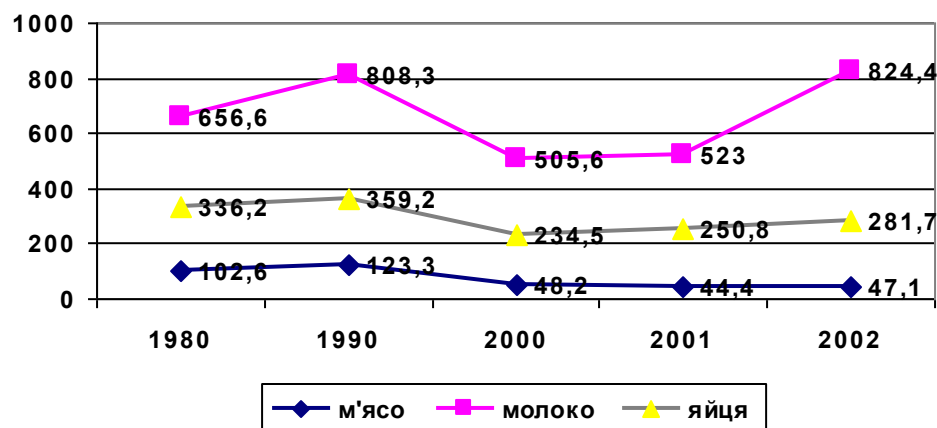

Рис. 2.10 Виробництво основних видів продукції тваринництва у всіх категоріях господарства на кінець року

Починаючи із 1991 року продуктивність корів знижується і на сьогодні залишається низькою. Основні причини які призвели до такого кризового становища у молочному скотарстві, полягають, у першу чергу, у відсутності необхідної кормової бази.

Отже, необхідно вирішувати питання придбання необхідних добавок для збалансування комбікормів відповідним групам худоби та птиці. Невідповідність цін на тваринницьку продукцію і продукцію рослинництва теж призвела до зменшення виробництва та реалізації продукції тваринництва.

За останні 10 років свинарство – одна з пріоритетних галузей тваринництва теж істотно скоротилася. Найбільшим поголів'я свиней було у 1990 році – 527, 5 тис. голів, у 2002 р. їх налічувалося 307,3 тис. голів тобто зменшилося на 41,7 %, майже у півтора рази.

Інтенсифікація розвитку свинарства повинна бути спрямована в першу чергу на підвищення рівня племінної роботи і відтворення стада, а також забезпечення повноцінної відгодівлі тварин.

Отже, вище наведене дає нам всі підстави для висновку, що зменшення урожайності, валових зборів сільськогосподарських культур, поголів'я та продуктивності худоби і птиці вплинули на продаж продуктів рослинництва і тваринництва.

Таблиця 2. 7

Продаж продуктів рослинництва і тваринництва заготівельним організаціям
(в усіх категоріях господарств), тис. тонн.

Продукція рослинництва і тваринництва	Роки						Відхилення 2002 року в % до:	
	1990	1995	1999	2000	2001	2002	1990	1995
Зерно	472,9	533,0	324,1	273,8	301,2	347,5	73,4	65,1
Цукрові буряки	3301,2	1780,0	886,1	674,8	729,7	469,6	14,2	26,3
Картопля	123,8	6,5	2,2	1,4	2,4	6,1	4,9	93,8
Овочі	83,4	9,9	4,03	4,08	3,4	2,2	2,6	22,2
Плоди і ягоди	7,2	1,4	0,78	3,7	2,5	3,6	50	257,1
Худоба і птиця	139,1	67,7	26,0	26,3	15,7	15,7	11,2	23,1
Молоко	505,3	196,5	56,6	48,6	47,8	36,7	7,26	18,6
Яйця, млн. шт.	129,1	55,0	31,1	20,3	27,4	51,5	39,8	93,6

Як видно з таблиці 2. 7, реалізація продукції рослинництва і тваринництва у 2001 році знизилася як до 1990 так і до рівня 1995 років. За цей період істотно зменшилася реалізація зерна, цукрових буряків, картоплі, овочів, худоби і птиці у живій вазі, молока, яєць, вовни. Хоча, за аналізований період збільшилася реалізація плодів і ягід майже у 2,5 рази.

Одночасно за цей же період в особистих підсобних господарствах населення розширилися посівні площі і зросло виробництво зерна в 5,3 рази, плодовагідних в 1,2 рази, овочів – в 2,5 рази. Особисті господарства запровадили в свою структуру вирощування цукрових буряків.

Зменшення обсягів виробництва продукції рослинництва негативно вплинуло на рівень товарності і обсяги реалізації всіх видів продукції колективних сільськогосподарських підприємств. (Додаток 3).

Групування сільськогосподарських підприємств Чортківського району Тернопільської області за показниками рентабельності активів (табл.2.8) показує, що третина господарств була нерентабельною, 26,9% господарств мали рівень рентабельності менше 10%. Тобто, більше половини аграрних формувань були збитковими і низькорентабельними. Одночасно, в 15,4% господарств рівень рентабельності перевищував 31%.

Таблиця 2.8

Групування сільськогосподарських підприємств Чортківського району Тернопільської області за показниками рентабельності активів (1999 – 2002рр.)

Необоротні активи			Оборотні активи		
Групи господарств за рівнем рентабельності, %	Кількість господарств		Групи господарств за рівнем рентабельності, %	Кількість господарств	
	одиниць	%		одиниць	%
< 0	17	32,7	< 0	17	32,7
до 10	14	26,9	до 10	14	26,9
11 - 20	8	15,4	11 - 20	6	11,5
21 - 30	5	9,6	21 – 30	7	13,5
31 і вище	8	15,4	31 і вище	8	15,4
Всього	52	100	Всього	52	100

Вище викладене про сучасний стан виробництва і реалізацію продукції сільського господарства дозволяє зробити висновок, що кризова ситуація вплинула на всі галузі сільськогосподарського виробництва. В результаті цього за останні десять років усі показники, які характеризують стан даної галузі, знизилися. Це зумовлює нагальну необхідність змінити організаційно – економічну систему ведення сільськогосподарського виробництва, перейти на ринкові відносини, створити сучасні підприємницькі форми господарювання, запровадити нові та перспективні технології, організувати роботу галузі з широким використанням сучасних методів мотивації.

2.2. Оцінка ефективності виробництва в середніх і крупних підприємницьких структурах

Орендні відносини у сільському господарстві набувають все більшого поширення в Україні. Оренда є узаконеним і функціонуючим видом господарського руху землі.

У процесі здійснення економічних реформ зростає значення активізації трудової діяльності людей, доцільності розвитку різних форм господарювання. Для підвищення ефективності виробництва важлива не оренда сама по собі, а процес розвитку економічних відносин у зв'язку із змінами форм власності.

Важливою правовою формою використання земель є їх оренда. Вивчення орендних відносин свідчить, що існування оренди не випадковість, а

закономірність. Слід погодитися із Гайдуцьким П. І. , який вважає, що необхідність оренди в агрокомплексі сучасної України зумовлена об'єктивно існуючим фактором – невідповідністю між землеволодінням і землекористуванням. Економічна відмінність між цими двома категоріями зумовлює об'єктивну закономірність існування оренди земель, оскільки не завжди особа, яка бажає використовувати земельну ділянку, має можливість сама володіти нею на праві власності [137, с. 7].

Такі вітчизняні вчені-дослідники орендних відносин, як Малік М.Й. [138,с.163], Гайдуцький П.І., Стельмашук А.М.[139,с.79-80] характеризують оренду як засноване на договорі строкове, платне володіння і користування землею, іншими природними ресурсами, а також майном, необхідним орендареві для самостійного здійснення господарської або іншої діяльності. Оскільки оренда – це передача в строкове і платне користування, то вона неодмінно зачіпає основи виробничих відносин – відносини власності, а отже вже прямо пов'язана з ринковою економікою. Оренда дає новий імпульс розвитку власності, реалізації прав власника.

На думку Плетенецької С. М. [140,с.23] та Амбросова В. Я. [141,с.10], орендні відносини – явище багатогранне і однозначного їх визначення бути не може. Оренда, з одного боку – це відносини власності, тобто одержання на певний період прав власності і користування землею та іншими засобами виробництва, а з іншого – форма підприємницької діяльності.

В зарубіжних країнах, де оренда землі є традиційним способом її експлуатації у сільськогосподарському виробництві, орендна плата ототожнюється з рентою, тобто власник землі (орендодавець) за надання права орендарю прикладати свій капітал до неї має одержувати винагороду у розмірі земельної ренти [142, с.243]. Отже, повинен бути об'єктивний критерій визначення розмірів орендної плати за землю. Таким критерієм в Україні є грошова оцінка земель, в основу розробки якої покладено рентний дохід із земельної ділянки.

Таким чином, оренда земель є сприятливим чинником активізації процесу проведення земельної і аграрної реформ. Тим самим вона сприяє відродженню засад земельних орендних відносин на сучасному етапі, що в свою чергу веде до утвердження підприємництва на селі.

Нормативне забезпечення оренди земель в Україні, регулюється Земельним кодексом України [143] і Законом України “Про оренду землі” [66].

Об'єктивні передумови орендних відносин закладені в самій природі відносин власності, насамперед приватної. Це, насамперед, обумовлено економічним, головним чином особистим, інтересом прагнення до примноження свого майна призводить, як правило, до його концентрації в руках власників до гігантських розмірів, що викликають необхідність здачі частини його або повністю у тимчасове користування іншим власникам на взаємоприйнятних і взаємообумовлених умовах.

Пріоритетність розвитку орендних відносин розглядається в сучасній Україні як альтернатива вільному ринку землі. Виробничій діяльності на орендованих землях порівняно з придбанням землі у власність притаманний ряд як переваг, так і недоліків. Серед переваг власника-землекористувача, можна відзначити, насамперед, повну незалежність у користуванні і розпорядженні землею, можливість її застави з метою залучення інвестиційних ресурсів. Проте є і зворотній бік, - придбання достатнього земельного масиву потребує значного початкового капіталу. Для виробництва на орендованих землях характерна вища оборотність капіталу, гнучкість у розмірах бізнесу, але орендар менше, ніж власник, зацікавлений у здійсненні капітальних вкладень на орендованих землях. Разом з тим поєднання статусів власника землі та господарюючого суб'єкта недостатньо для забезпечення вищої ефективності виробництва порівняно з діяльністю на орендованих землях.

Прийнято вважати, що право власності повністю розкривається через реалізацію власником повноважень володіння, користування і розпорядження. Кожне з повноважень або всі вони можуть належати не лише власнику, але й орендарю, який не тільки тимчасово володіє, користується майном, землею, а

може й розпорядитися ними, здавши, наприклад, у суборенду. Для орендодавця ж реалізація права власності полягає у гарантованій можливості отримувати орендну плату за господарське використання землі орендарем. Фактично відбувається розподіл отриманого на орендованих землях доходу між власником і землекористувачем.

Це виникає завдяки тому, що з передаванням землі та інших засобів виробництва в оренду відбувається розмежування цих прав: право власності і розпорядження залишається за орендодавцем, а право володіння та користування переходить до орендаря.

Необхідність регулювання системи взаємовідносин між орендодавцем і орендарем викликана об'єктивно існуючими протиріччями в їх інтересах. Можливість саморегулювання обмежена, оскільки ринкові важелі ще не діють в повній мірі, бо формування орендного землекористування відбувається за умов відсутності конкурентного середовища серед потенційних орендарів, на перший план виходить необхідність регулятивної діяльності держави, спрямованої на захист прав орендодавців. Це посилює роль держави у створенні відповідного організаційно-правового поля для забезпечення можливості повної реалізації договірними сторонами потенційних вигод від орендних відносин. Узгодження інтересів суб'єктів ринкового середовища, що формується, є однією з головних функцій регулятивного впливу на земельно-орендні відносини в Україні.

Таким чином, сучасні орендні відносини – це відносини, засновані на принципах підприємництва між власником засобів виробництва та їх користувачем.

Вважаємо, що оренда – це, з одного боку, відносини власності, тобто одержання в певний період прав володіння і користування землею й іншими засобами виробництва, а з другого – ефективна форма підприємницької діяльності. Механізм орендних відносин в аграрній сфері нами розглядається як система організаційно-правових і соціально-економічних відносин власників та орендарів майна і землі у сільськогосподарському виробництві, спрямована на ефективне їх використання та створення нових господарських структур.

Найбільш поширеною формою становлення матеріально-технічної бази новостворених агроформувань, що започаткували та продовжують свою діяльність, є залучення та використання на умовах оренди майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. В Тернопільській області спостерігається чітка тенденція на оренду землі таких організаційних форм, як товариства з обмеженою відповідальністю та приватні агропідприємства. Проте не виявлено достатньо чіткої залежності між організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання та якісними характеристиками умов укладених угод. Як правило, суб'єктивні чинники встановлення орендної плати і терміну дії орендного договору переважають над об'єктивними. Договірні сторони уникають укладати договори оренди землі як на дуже короткий, так і на дуже довгий термін.

Особливість передачі в оренду майна новоствореним структурам особливо яскраво проявляється в наступних моментах, а саме: неоднорідний склад майна пайового фонду, відсутність чіткої правової бази врегулювання даних процесів, неможливість фізичного поділу і видачі майна всім членам колективного господарства, неправомірність передачі майнового паю в оренду.

Більшість господарств Тернопільщини на даний момент є підприємницькими структурами з орендними формами власності на землю і майно. Від слідкуємо діяльність новостворених підприємницьких формувань.

Таблиця 2.9

Динаміка собівартості 1 центнера основних видів реалізованої продукції в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, грн.

Вид продукції	Рік				2002 р. до 1996р., %
	1996	2000	2001	2002	
Зерно	11,05	22,65	30,34	36,07	326,4
Цукрові буряки	5,55	9,95	12,08	13,91	250,6
Картопля	19,33	42,97	40,34	40,32	208,6
Овочі відкритого ґрунту	23,49	32,90	30,78	34,75	147,9
Худоба та птиця (на м'ясо)					
великої рогатої худоби	143,58	433,79	363,40	470,37	327,6
свиней	373,68	983,32	778,19	894,08	239,3
овець	150,84	833,33	529,41	226,25	150,0
птиці	534,59	775,05	425,29	621,02	116,2
Молоко	34,13	64,75	59,73	62,55	183,3
Яйця	121,59	145,27	211,56	220,77	181,6

Зниження продуктивності і обсягів виробництва продукції негативно позначилися на динаміці собівартості 1 центнера основних видів реалізованої продукції (табл. 2.9). За період 1996-2002 рр. собівартість 1 ц зерна зросла в 3,3 рази, цукрових буряків – в 2,5, картоплі – в 2,1, овочів відкритого ґрунту – в 1,5, м'яса великої рогатої худоби – в 3,3, свиней – в 2,4, овець – в 1,5, птиці – в 1,2, молока і яєць – в 1,8 рази.

В залежності від співвідношення реалізаційних цін і собівартості сформувався відповідний рівень рентабельності продукції (табл. 2.10). В сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області рентабельним залишається лише виробництво зерна, не враховуючи дрібних виробництв – картоплі, м'яса овець і яєць. Протягом ряду останніх років збитковим стало виробництво цукрових буряків. Високим рівнем збитковості характеризується виробництво основних видів тваринницької продукції.

Таблиця 2.10

Динаміка рівня рентабельності (збитковості) основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (у відсотках)

Вид продукції	Рік				
	1996	1999	2000	2001	2002
Зерно	54,8	-0,2	67,0	21,3	14,1
Цукрові буряки	11,3	-22,7	-4,3	-7,6	-20,6
Картопля	4,9	-5,1	8,8	2,6	36,6
Овочі відкритого ґрунту	-23,6	-8,6	26,1	-12,3	40,6
Худоба та птиця (на м'ясо)					
великої рогатої худоби	-38,2	-68,5	-45,5	-31,8	-48,7
свиней	-61,8	-73,4	-58,7	-27,5	-29,9
овець	-67,2	-80,0	-44,4	6,6	-82,7
птиці	-72,1	-32,2	-35,1	-32,0	-41,5
Молоко	-45,8	-50,3	-9,7	-1,0	-14,3
Яйця	-11,5	-13,4	4,1	37,5	22,3

Проведена нами порівняльна економічна оцінка конкурентоспроможності окремих сільськогосподарських культур (табл. 2.11) показує, що в Тернопільській області серед товарних культур найвищий рівень ресурсомісткості продукції і грошової виручки від реалізації продукції в розрахунку на 1 га мають картопля і овочі. За показником виходу прибутку з одиниці площі першими виділяються зернові і картопля. Найвищий рівень окупності витрат мають зернові культури.

Таким чином, в умовах дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів найбільш вигідним є вирощування зернових культур.

Таблиця 2.11

Порівняльна конкурентоспроможність основних товарних галузей
сільськогосподарського виробництва Тернопільської області
(1996-2001 рр.)

Показник	Зернові	Цукрові буряки	Картопля	Овочі
Питома вага в структурі посівних площ, %	61,8	11,8	0,3	0,2
Вихід на 1 га посіву, грн.:				
- виручки від реалізації продукції	678	2197	4402	2577
Індекс ефективності	1,00	3,24	3,54	3,80
- прибутку	179	-	95	112
Індекс ефективності	1,00	-	0,53	0,63
Рівень рентабельності, %	35,7	-11,5	2,2	4,5

Ефективність розвитку підприємницьких формувань ілюструють нам таблиці 2.12-2.15.

Таблиця 2.12.

Ціна реалізації 1 центнера основних видів продукції
в сільськогосподарських підприємствах (грн)

	1996	2000	2001	2002
Зернові культури	17,10	50,68	43,74	35,54
Цукрові буряки	6,18	11,57	12,85	12,17
Картопля	20,28	43,89	41,38	47,31
Овочі відкритого ґрунту	17,95	38,81	30,47	52,04
Худоба та птиця (на м'ясо):				
великої рогатої худоби	88,68	197,92	320,62	245,51
свиней	142,82	321,66	648,43	623,21
овець	49,42	294,12	241,25	280,00
птиці	149,42	275,86	422,29	488,60
Молоко	18,49	53,96	61,95	54,33
Яйця	107,65	220,28	160,56	169,71

Дані табл. 2.12 свідчать про те, що за останні роки ціна реалізації 1 центнера картоплі, овочів, яєць, м'яса птиці і овець зросла. Ціни на іншу сільськогосподарську продукцію істотно знизилися.

Таблиця 2.13.

Собівартість 1 центнера основних видів реалізованої продукції в сільськогосподарських підприємствах (гривень)

	1996	2000	2001	2002
Зернові культури	11,05	30,34	36,07	31,14
Цукрові буряки	5,55	12,08	13,91	15,33
Картопля	19,33	40,34	40,32	34,65
Овочі відкритого ґрунту	23,49	30,78	34,75	37,02
Худоба та птиця (на м'ясо)				
великої рогатої худоби	143,58	363,40	470,37	478,67
свиней	373,68	778,19	894,08	889,42
овець	150,84	529,41	226,25	1620,00
птиці	534,59	425,29	621,02	835,40
Молоко	34,13	59,73	62,55	63,38
Яйця	121,59	211,56	220,77	138,80

Згідно даних таблиці 2.13 собівартість 1 центнера зернових, картоплі та яєць за 2000-2002 рр. знизилася, відповідно на 4,93; 3,25 та 81,9 грн.

Таблиця 2.14.

Затрати на виробництво 1 центнера основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах (людино-годин)

	1996	2000	2001	2002
Зернові культури	2,0	2,6	2,7	2,6
Цукрові буряки	1,5	2,5	2,4	2,6
Картопля	4,8	6,6	6,7	4,7
Овочі відкритого ґрунту	14,4	11,5	13,4	13,2
Вирощування:				
великої рогатої худоби	101,7	157,9	142,7	138,6
свиней	134,3	223,0	235,0	181,0
овець	226,5	208,3	238,1	227,3
птиці	26,9	88,5	52,8	18,6
Молоко	13,3	19,4	16,4	14,5
Яйця	7,8	26,4	7,4	4,7

Таблиця 2.15.

Рівень рентабельності (збитковості) основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах (у відсотках)

	1996	2000	2001	2002
Зернові культури	54,8	67,0	21,3	14,1
Цукрові буряки	11,3	-4,3	-7,6	-20,6
Картопля	4,9	8,8	2,6	36,6
Овочі відкритого ґрунту	-23,6	26,1	-12,3	40,6
Худоба та птиця (на м'ясо)				
великої рогатої худоби	-38,2	-45,5	-31,8	-48,7
свиней	-61,8	-58,7	-27,5	-29,9
овець	-67,2	-44,4	6,6	-82,7
птиці	-72,1	-35,1	-32,0	-41,5
Молоко	-45,8	-9,7	-1,0	-14,3
Яйця	-11,5	4,1	37,5	22,3

Часто-густо новоутворені агроформування на орендованих землях займаються вирощуванням лише монокультури (цукровий буряк пшениця, картопля ріпак тощо), що згідно законів агрономії не сприяє збереженню родючості ґрунтів. При цьому важливим є термін укладання договорів оренди. Однорічний строк оренди не вигідний для фермерів, оскільки це не дає гарантій для збереження розміру свого господарства наступного року, а отже, планування виробничого процесу. Для орендодавців — власників паїв недоцільно укладати договори на тривалий період, адже при появі вигідних угод вони можуть втратити певну частину свого доходу.

Короткі терміни оренди не сприяють зацікавленості орендарів у відтворенні їх родючих властивостей, дотриманні комплексу технологічних вимог агровиробництва, тобто є відсутньою вкладення коштів у ці землі. Набуття орендарями статусу сільськогосподарського виробника дозволяє їм легітимним шляхом уникнути додаткового оподаткування з виробничої діяльності.

На наш погляд, в найближчий час припинить свою дію більшість укладених селянами договорів оренди. В свою чергу, орендодавці намагатимуться продовжити дію орендних угод на більш вигідніших умовах. В основу визначення розмірів орендної плати повинна враховуватися величина земельної ренти.

Проведені дослідження вказують на той факт, що виплата орендної плати орендодавцям здійснюється переважно продукцією власного виробництва, а також наданням різноманітних послуг виробничого характеру. Хоча, як відомо, розмір оренди повинен включати в себе частку на відтворення орендованого майна і відсоток за користування цим майном. На практиці орендарі не можуть забезпечити виплату високої орендної плати і, як наслідок цього, її розмір невисокий, наприклад, 1% від загальної вартості майна. В найближчому майбутньому, з покращанням ситуації в державі, відповідно зі зміцненням фінансового стану господарств-орендарів буде доцільно перейти до встановлення орендної плати у грошовій формі. Одночасно слід переглянути у сторону збільшення встановлений мінімум орендної плати, що становить нині 1% від грошової оцінки землі. Грошова форма орендної плати є більш ефективною з

точки зору підприємницької діяльності, так як вона виступає економічно гнучким інструментом, застосування якого дозволяє точно враховувати місцеві особливості агровиробництва, що робить її більш бажаною для орендодавців. З іншого боку вона сприятиме мотивації до укладення контрактів на предмет оренди земельних ділянок (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Розміри орендної плати за використання майна в 2002 році

Загальна кількість осіб які мають право на майновий пай, тис. чол.	349,5
З них отримали свідоцтва про право власності на майновий пай, тис. чол..	283,4
Відсоток виданих свідоцтв до загальної кількості пайовиків	81
Вартість майна, яке підлягає паюванню, млн. грн.	632,2
Уточнена вартість орендованого майна, млн. грн.	478,5
Частка орендованого майна, в загальній уточненій вартості майна, %	76
Загальна кількість орендодавців майна, тис. чол.	245
Середній розмір орендованого майнового паю, грн..	1956

У процесі реорганізації колективних господарств у більшості випадків відбулося лише формальне перетворення їх на інші юридичні особи. Існуючий механізм орендних відносин не забезпечує захисту земельних і майнових прав власників. У договорах оренди земельної ділянки та передачі майна переважно не фіксується ні стан, ні якість землі та майна. Загалом така фіксація є неможлива при нинішніх орендних відносинах. Адже кожен власник паю не може знати, яке майно та в якому стані вони передають в оренду. Відповідно й орендар не бере на себе зобов'язання щодо збереження орендованого майна і землі та його повернення після закінчення договору оренди. Крім того, розглядаючи приватно-орендні підприємства як перехідну форму господарювання, необхідно вже нині створювати передумови для можливості їх трансформації у структури, що забезпечують більшу ступінь привласнення новоствореного продукту власниками, їх зацікавленість у результатах господарювання, не обмежуючись лише можливістю трудової участі у виробничих процесах на контрактній основі. Можливість таких перетворень прямо залежатиме від стану та розвитку орендних відносин. Збереження сучасного стану справ лише закріплюватиме положення новостворених підприємницьких структур як монопольних орендарів, створюючи

передумови до неадекватного управлінській та трудовій участі ступеню монополізації привласнення результатів виробничої діяльності, земельної ренти. Цим самим буде поглиблюватися економічна і соціальна диференціація господарств, яка в більшості випадків уже призвела, до формування двухполюсної аграрної структури, що складається, з одного боку, з великих сільськогосподарських корпорацій, а з іншої, із дрібних сільськогосподарських і сімейних господарств. Вони розрізняються по спеціалізації, охопленню ринку, мотивації економічної діяльності.

Таблиця 2. 17

Виплата орендної плати за майно станом на 1 січня

Показники	2001	2002
Сума орендної плати, яка належить до виплати згідно з договорами оренди майна, тис. грн.	4785	3797
Відсоток орендної плати від вартості орендованого майна, %	1,0	1,0
Фактична виплата орендної плати за майно всього, тис. грн.	3170	2461
Виконання договірних зобов'язань за оренду майна, %	66	65
З них сплачено, тис. грн.		
грішми	185	149
зерном	752	664
іншою продукцією	1253	725
послугами	980	923
Ціна зерна при розрахунках, грн. /т	572	

Найскладнішою проблемою в процесі реформування аграрного сектора економіки є врегулювання відносин на майно колективних сільськогосподарських підприємств. Отримали право на майнові паї (станом на 1 січня 2002 р.) 349,5 тис. селян, з яких 283,4 тис. чол. або 81 % одержали свідоцтво на володіння майновим паєм, а 76 % власників паїв передали їх в оренду (таблиця 2.17.).

Ми вважаємо за потрібне наголосити на тому факті, що активне формування організаційно-правових форм господарювання із залученням в оренду землі і майна нових власників відбувається в умовах відсутності належного правового та організаційного забезпечення аграрної реформи, некероване використання оренди землі з метою набуття статусу сільськогосподарського виробника та інше є наслідками непослідовної державної політики в аграрній сфері. Оренда як форма господарювання може бути ефективною і посідати належне місце у системі

економічних відносин тоді, коли виходитиме від самих орендарів, а держава створить відповідні умови.

Поряд з орендними формами господарювання в аграрній сфері застосовується кооперація. Вона на сьогодні є важливою ланкою суспільно – економічного устрою, випробуваною багаторічним досвідом формою організованої дії на користь конструктивних перетворень, які відбувалися в суспільно – економічній структурі багатьох країн світу, зокрема на теренах нашої держави. За прикладом цих країн та враховуючи власний досвід, трансформація соціально – економічних відносин в Україні неможлива без вирішення проблеми охоплення кооперативним рухом практично всіх галузей народного господарства. Кооперування є логічною стадією подальшого розвитку реформ, яка стає реальним завдяки виникненню значної кількості незалежних приватних власників. Кооперація покликана надати сільським товаровиробникам можливість отримувати зиск не тільки від виробництва, але й від подальших стадій руху виробленої ними продукції, контролювати канали збуту своєї продукції і постачання, впливати на ціни, бути рівноправними партнерами у ринковому середовищі тощо. Водночас кооперація є не тільки надійною системою обслуговування потреб своїх членів та захисту їхніх інтересів. Їй притаманний невичерпний підприємницький потенціал, який формують її учасники. Адже кооперуються, як правило, власники, які бажають використовувати свою власність більш ефективно, з більшою користю для себе і своєї сім'ї.

Виробничі відносини, що формуються на принципах співробітництва, за своєю суттю є кооперацією, і їх кінцевою метою є виробництво продукту, готового до вживання, або послуги для задоволення потреб. І не обов'язково, щоб партнерами були кооперативи. Це можуть бути підприємства будь – якого типу: кооперативи, товариства тощо. Отже звідси випливає, що доцільним, на наш погляд, є розгляд окремо змісту і форми категорії “кооперація”.

Сучасна аграрна політика, як стверджують відомі вчені-аграрники, спрямована на розбудову конкурентоспроможного аграрного сектору економіки на основі формування ефективного господаря. І тут постає питання відносно

необхідності забезпечення розвитку кооперації та створення всебічно розвинутого кооперативного сектору АПК. При цьому в системі нових економічних відносин земля повинна мати господаря-власника в особі трудового колективу, як об'єднання власників чи конкретного селянина, фермера [42, с.91].

Далі вони продовжують, що важливою складовою здійснення аграрних перетворень – це відродження й розвиток в Україні сільськогосподарської кооперації, що можливо завдяки створенню значної кількості незалежних приватних сільськогосподарських товаровиробників [42, с.98].

Відомий ідеолог сільськогосподарської кооперації Зіновчук В.В. продовжує: “Найприйнятнішою формою господарювання на даному етапі розвитку ринкових відносин в аграрному секторі економіки можна вважати сільськогосподарську кооперацію, оскільки сільськогосподарські кооперативи дають змогу максимально зберегти переваги великомасштабного виробництва, кадри, об'єкти виробничої і соціальної інфраструктури тощо. Кооперативна ініціатива незалежних товаровиробників здатна протистояти сповзанню до організаційного й економічного хаосу в сільському господарстві” [144, с. 6].

За визначенням академіка Месель-Веселяка В.Я, під кооперацією треба розуміти суспільні відносини між окремими товаровиробниками або підприємствами, які проявляються в об'єднанні їх зусиль у процесі виробництва. При цьому їхній економічний взаємозв'язок ґрунтується на суспільному поділі праці та її спеціалізації і з розвитком суспільства, продуктивних сил останнього і поділом праці спеціалізація виробництва поглиблюється, а його кооперація набуває різних форм [1, с.38]. Зіновчук В.В. вважає, що кооперативи є невід'ємною складовою ринкової економіки, це не лише тип підприємства або форма господарювання, а й ідеологія виживання сільськогосподарського товаровиробника за умов ринкової економіки, що кооперативи транснаціональна ідея, без застосування якої справедливого ставлення до сільськогосподарського товаровиробника просто не може існувати [145, с.6].

Економічна сутність корпоративних формувань, їх привабливість для основної маси селянства зумовлена тим, що, виступаючи в різних формах

організаційно-господарських структур, саме вони позитивно сприяють кращим результатам роботи, забезпечують збалансованість і узгодженість господарської діяльності великотоварних інтегрованих формувань. У науковій літературі поняття об'єднання, концерн, кооператив, корпорація, товариство тощо ототожнюють з корпоративними формуваннями, які набули значного поширення в Україні [146, с. 4]. Засновані на корпоративних засадах формування у світовій практиці найефективніші. Корпоративні формування – це форма співпраці на основі поєднання виробничих або комерційних інтересів підприємств чи їх структурних підрозділів.

З нашої точки зору, кооперація за своїм змістом є економічним явищем, суть якого полягає в економічно – соціальних взаємовідносинах між партнерами в плані їх співробітництва з тим, щоб досягти спільної мети при менших питомих затратах ресурсів на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації. Ці відносини можуть розвиватися лише за певних сприятливих політичних, економічних, соціальних і правових умовах, які для цього суспільству необхідно створювати. Організаційною ж формою кооперації є кооператив, який формується і функціонує на загальноприйнятих кооперативних принципах.

“У процесі виробництва, – підкреслює Месель-Веселяк В. Я., – продуктивні сили організуються певним чином. Найбільш загальною формою їх організації є кооперація, яка ґрунтується на суспільному поділі праці, спеціалізації та концентрації виробництва” [1, с.34].

Сільськогосподарська кооперація це комплекс сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів, створених з метою задоволення економічних, організаційних і соціальних потреб своїх членів.

Аналізуючи суть кооперації, Туган-Барановський М.І. підкреслював, що капітал у кооперативі утворюється в результаті пайових внесків членів кооперативу – селян, а виробництво ведеться з допомогою найманої праці, як і в будь-якій фірмі аграрного бізнесу [147, 338]. Сільськогосподарська кооперація, за словами М.І.Туган-Барановського, є необхідним супутником селянського трудового господарства. Ця надзвичайно важлива роль кооперації для

селянського господарства пояснюється тим, що завдяки кооперації селянин має можливість користуватися вигодами і перевагами великого господарства [147, 361].

Як би не була розгалужена сітка кооперативних організацій аграрного бізнесу, все ж її основою залишається індивідуальний підприємець – виробник-селянин [147, 338]. Це положення ми вважаємо стержнем методології при дослідженні суті, форм прояву та механізму реалізації асоційованого аграрного бізнесу.

Інший вчений додає: “Першоосновою всіх кооперативів є сільськогосподарський товаровиробник” [92, с. 29].

Згідно Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, сільськогосподарський кооператив – це форма організації виробництва у вигляді добровільного об'єднання юридичних, фізичних осіб створена на підставі вільного волевиявлення шляхом утворення нової юридичної особи на засадах членства, участі своїх членів у його діяльності та об'єднанні пайових внесків з метою ведення сільськогосподарської діяльності та обслуговування переважно своїх членів [68].

Кооперативи у сільськогосподарському виробництві є двох видів: виробничий та обслуговуючий.

Сільськогосподарський виробничий кооператив – підприємство, створене для спільного виробництва продукції сільського рибного, лісового господарства, з обов'язковою трудовою участю в його діяльності [68].

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – підприємство, створене для здійснення обслуговування переважно членів кооперативу на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва [68].

В Україні розвиваються і функціонують різні за формами сільськогосподарські підприємства та господарства. Але об'єднує їх одне – метою їх створення є вирощування та виготовлення сільськогосподарської продукції і отримання прибутку. Але у сільськогосподарських виробників завжди виникають проблеми, викликані певною специфікою і особливостями сільського

господарства. Ці проблеми існують в усіх країнах світу. Сільське господарство залежить від змінних кліматичних умов, від нестабільних ринкових умов, завжди вимагає великих інвестицій; сільські виробники стикаються зі значно сильнішими за них іншими економічними суб'єктами. У зв'язку з цим у них виникає ряд проблем, до яких відносяться:

а) проблема зберігання та переробки продукції через відсутність або недостатність власних потужностей;

б) проблема пошуку ринків збуту вирощеної та виготовленої сільськогосподарської продукції на вигідних умовах;

в) проблема забезпечення господарств новітніми технологіями та інноваціями;

г) проблема отримання кредитів через відсутність можливості надати кредиторам прийнятні гарантії та ін.;

д) проблема забезпечення підприємств та господарств паливно – мастильними матеріалами, технікою, запасними частинами, насінням, добривами та ін.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) здатні вирішити проблеми, які виникають у сільськогосподарських товаровиробників.

СОК спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації. Залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно – збутові, постачальницькі, сервісні та ін.

Створюються вони для надання комплексних послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісництва, рибництва. Це господарська організація, що належить сільськогосподарським товаровиробникам і управляється ними на демократичних засадах. Надає своїм членам послуги, які необхідні їм для їхніх власних господарств. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив не має на меті отримання прибутку для себе, а прагне збільшити прибуток господарств своїх членів. Члени сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу працюють не

в кооперативі, а у своєму окремому господарстві, а від кооперативу отримують послуги, необхідні для ведення своєї діяльності, іншими словами, власники обслуговуючого кооперативу є його клієнтами. Члени обслуговуючого кооперативу мають власну землю та майно і вносять лише частину своєї власності у кооператив у вигляді паїв.

Обслуговуючий кооператив не має землі для сільськогосподарських цілей. Його члени отримують прибуток від діяльності своїх окремих господарств, а кооператив є лише засобом збільшення цього прибутку.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив має певні, притаманні йому ознаки:

- 1) створюється за власною ініціативою громадян, які є його членами;
- 2) метою кооперативу є задоволення потреб його членів;
- 3) кооператив створюється на добровільних засадах його членів;
- 4) членство в кооперативі носить особистий характер;
- 5) кооператив діє на принципах самоврядування;
- 6) фонди кооперативу належать всім його членам і є їхньою колективною власністю.

Історичний досвід свідчить, що у перехідний період в процесі докорінних змін власності і способів господарювання на селі і за нестабільної економічної і політичної ситуації спостерігається “бурхлива ... від простих форм до більш складних” кооперація селянських господарств [148, с.19 – 21].

Глибоко вивчав кооперативний рух О. В. Чаянов. Він писав: “Сільськогосподарський кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його і без такого господарства не має змісту”. Кооперативи – за Чаяновим – це спілка господарів і господарств, які входять в таку спілку, від чого вони не знищуються, а як і раніше залишаються дрібними трудовими господарствами” [149, с.392].

“Кооперація як форма організації продуктивних сил суспільства, – вважає Месель-Веселяк В. Я., – має істотні переваги порівняно з відокремленою організацією виробничого процесу. Основний і обіговий капітал спільно

розподіляється на більшу масу продуктів, і в результаті знижується собівартість одиниці продукції. Організація праці шляхом кооперації дає змогу змінити просторову сферу її застосування, тобто організувати крупне виробництво при одночасному звуженні цієї сфери, концентрувати засоби виробництва у певних масштабах і просторових межах [1, с.34].

Гарантія ефективного використання приватної власності на землю полягає в необхідності через дрібні фірми й селянські господарства природним шляхом прямувати до нових форм агропромислової корпорації, пристосованих до ринкових вимог [150, с. 66].

Таким чином, кооператив – це підприємство, котре перебуває в добровільно – узгодженій власності його членів – клієнтів, здійснює свою діяльність в їх інтересах та їхніми зусиллями на безприбутковій основі. Кооператив є власністю тих, хто користується результатами його діяльності. Він створює і надає послуги та певні пільги своїм членам в тій частині, в котрій вони використовують послуги кооперативу і не ставить своєю метою одержання доходу для виплати учасникам.

Можна виділити специфічні риси, котрі є притаманними кооперативам.

По-перше, орієнтація кооперативу на інтереси споживача, а не на одержання прибутку та інтереси інвестора.

По-друге, забезпечення і надання кооперативом економічних переваг членам – клієнтам.

По-третє, контроль над кооперативом з боку осіб, які користуються її послугами.

По-четверте, наголос в роботі діяльності кооперативу на загальний інтерес його членів.

На наш погляд, ще однією перевагою кооперативних формувань перед приватно-орендними є те, що в кооперативах збережено тісний трудовий зв'язок, що в свою чергу сприяє зайнятості і разом з тим зберігає основне джерело доходів селян. У діяльності приватно-орендних підприємств головним джерелом доходів переважної більшості орендодавців, значна частина котрих залишається поза трудовою участю у інших організаційно – правових формах підприємництва,

виступає орендна плата, котра на сьогоднішній день є незначною і тому не відіграє істотної ролі в доходах селян.

Отже, кооперативні форми поєднують, з одного боку, істотні риси господарських товариств, а з іншого – риси реформованих КСП та інших колективних форм господарювання. З командитними товариствами, їх поєднує те, що не всі члени кооперативу приймають безпосередню участь в управлінні діяльністю підприємства.

Таким чином, на відміну від такої організаційно – правової форми як господарське товариство, у кооперативних формуваннях трудові відносини працюючих членів не відокремлені від відносин власності.

Головна мета кооперації АПК визначена, як допомога сільськогосподарським товаровиробникам у розвитку їх економіки і підвищення їх ефективності, деталізується за наступними можливими її напрямками:

- виробництво, переробка і збут продукції, яка виробляється на продаж як товар;
- ремонт, обслуговування техніки і виконання певного виду робіт, що вимагають спеціальної техніки;
- закупівля сільськогосподарської техніки і знарядь, мінеральних добрив, насіння та інших засобів виробництва;
- організація розсадників, племінних ферм; організація вигідного кредиту на виробничі цілі;
- забезпечення консультативно – дорадницькими, інформаційними послугами тощо.

Принципи організації сільськогосподарських кооперативів тісно пов'язані зі специфікою селянського господарства, потреби якого й покликана обслуговувати сільськогосподарська кооперація. “Основна ідея сільськогосподарської кооперації надзвичайно проста, — писав відомий російський дослідник організації селянських господарств та сільськогосподарських кооперативів О. В.Чаянов, — якщо ми уважно придивимося до складу селянського господарства, то легко

зможемо переконатися в тому, що для низки галузей його велика форма дасть відразу значну вигоду” [151, с. 439].

Будучи членом кооперативу, селянин виконує певну господарську функцію не власними, а колективними засобами (наприклад, спільне використання техніки).

Виробничий кооператив – це об'єднання, що відповідає меті соціальної політики відповідно розв'язання суперечностей між вимогами підприємства та соціальними запитами його членів, які впливають на розмір прибутку, мають рівні права контролю й гарантію безпеки від зовнішнього впливу і є одним з прийнятних видів корпоративних формувань у сільському господарстві України [125, с.10]. Індивідуальна діяльність особистих господарств громадян нині відзначається певними труднощами через відсутність розвинутої інфраструктури на селі, а тому об'єднання останніх у сільськогосподарські кооперативи за напрямками діяльності може бути найбільш економічно виправданою формою згуртованості та вдалим вибором інтеграції їх діяльності.

При цьому внутрішньокооперативні відносини між первинними кооперативами формуються і розвиваються як внутрішньогосподарські товарні відносини, за яких кожний вид виробленої продукції, виконаних робіт та надання послуг набуває вигляду внутрішньогосподарського товару. Виробнича діяльність первинних кооперативів, їх фінансові відносини здійснюються на договірних засадах, забезпечуючи функціонування кожного з них на принципах самоокупності [152, с. 26].

Сільськогосподарська кооперація, не руйнує приватних селянських господарств, а, навпаки, зміцнює їх, сприяє їх розвитку. О. В.Чаянов вказував, що “в кооперативах тільки частина виробництв, та власне частина, де велике господарство має перевагу над дрібним, об'єднуються в спілку. Сільськогосподарський кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його і без такого господарства не має сенсу” [151, с. 439].

Одним з головних методичних і методологічних аспектів організації кооперативів є їх неприбуткова природа. Кооперативне підприємство створюється не для отримання прибутку, а для надання чітко визначених послуг і не здійснює нагромадження прибутку або його розподілу відповідно до вкладеного капіталу. Товаровиробники вкладають кошти у свій кооператив не заради отримання прибутку, а заради одержання послуг, що органічно пов'язані із сільськогосподарським виробництвом. Все це є свідченням того, що сільськогосподарський кооператив є неприбутковою організацією, підприємством особливого типу, що принципово відрізняє його від звичайних корпорацій. Статус неприбуткової організації стосується не ефективності роботи кооперативу, а розподілу коштів, які в некооперативних організаціях отримують форму прибутку. Решта рис, що визначають підприємство, такі, як участь в процесах обміну, використання найманої праці та її економічне заохочення, в кооперативах залишаються незмінними. Отже, принцип неприбутковості кооперативу реалізується через розподіл його доходів.

Таблиця 2.18

Основні показники розвитку кооперативів в
Тернопільській області у 2002 році

	Кількість господарств	Чисельність працівників	У тому числі		Середньорічна вартість активів
			у рослинництві	у тваринництві	
Зборівський	3	139	103	36	303,0
Кременецький	5	410	266	144	16131,0
Лановецький	3	311	200	111	5844,8
Підволочиський	3	463	274	189	10722,1
Всього	14	1323	843	480	33000,9

В Тернопільській області станом на 1 січня 2003 року налічувалося 14 сільськогосподарських виробничих кооперативів. В них налічувалося 1323 працівники, з них 843 чол. було зайнято в галузях рослинництва (таблиця 2.18).

Як правило, більшість господарств займається вирощуванням рослинницької галузі, зокрема вирощуванням зернових і зернобобових культур.

Провідне місце належить вирощуванню кормових культур. Це дозволяє їм виробляти продукцію тваринництва для власного споживання і для реалізації (таблиця 2.19).

Таблиця 2.19

Виробництво основних видів сільськогосподарських культур кооперативами Тернопільської області у 2002 році, тис. тонн

	Зернові та зернобобові	Цукрові буряки	Картопля	Овочі	Кормові культури
Зборівський	1,6	-	0,7	-	-
Кременецький	2,8	0,4	-	-	2,0
Лановецький	2,1	2,6	-	-	1,97
Підволочиський	4,6	3,1	-	0,2	6,38
Всього	11,2	6,1	0,7	0,2	8,56

В структурі посівних площ основних видів сільськогосподарських культур провідне місце займають зернові і зернобобові культури – 42, кормові – 32, технічні – 23, картопля і овочі 3 % (рис. 2.11).

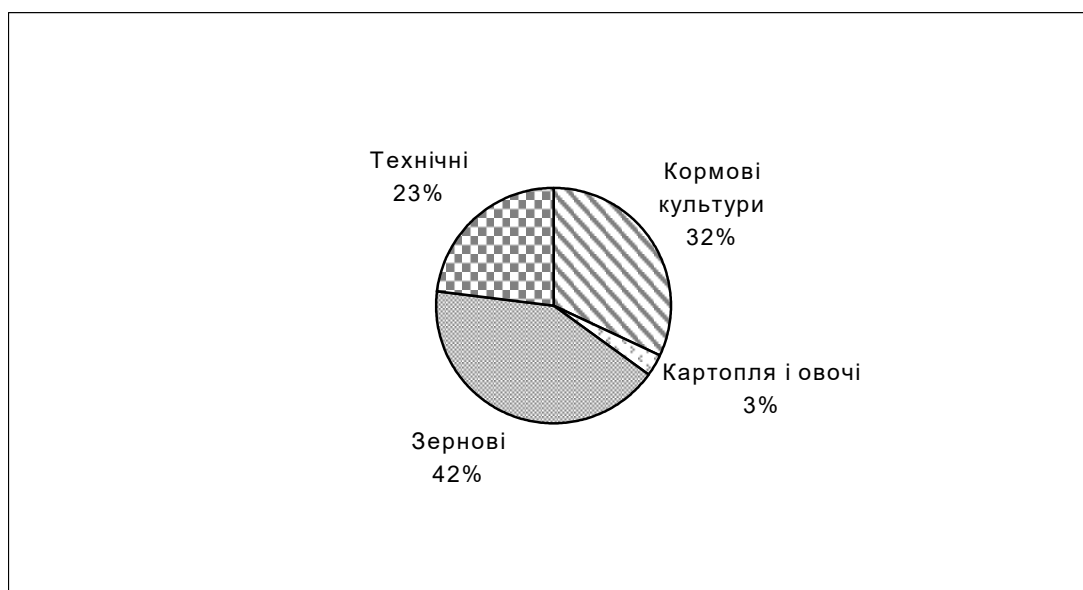

Рис. 2.11. Структура посівних площ основних видів сільськогосподарських культур в кооперативах Тернопільської області у 2002 році

У 2002 році кооперативи області отримали 136,8 тис грн. доходу. Зокрема, лише господарства Зборівського району закінчили рік з прибутком у сумі 6,2 тис. грн. Половина кооперативів закінчила рік зі збитками (таблиця 2.18).

Результати фінансової діяльності кооперативів
Тернопільської області у 2002 році

	Собівартість продукції, тис. грн.	Доход, тис. грн.	Прибуток (збиток), тис. грн.	Рівень рентабельності, %	Кількість господарств	
					всього	у тому числі, які отримали збиток
Зборівський	34,6	40,8	6,2	17,9	3	1
Кременецький	63,5	56,3	-7,2	-11,3	5	2
Лановецький	21,2	19,3	-1,9	-9,0	3	1
Підволочиськи	25,5	20,4	-5,1	-20,0	3	3
Всього	144,8	136,8	-8,0	-5,5	14	7

Участь несільськогосподарських підприємств АПК у створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у межах чинного законодавства може здійснюватися шляхом:

- 1) асоційованого членства;
- 2) реорганізації;
- 3) ліквідації.

За першим варіантом несільськогосподарське підприємство АПК (молокозавод, це по переробці м'яса, млин, комбікормовий завод, елеватор), як юридична особа визначеної організаційно – правової форми, бере участь частиною свого майна у створенні сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу в якості асоційованого члена. Він використовується, коли серед співвласників такого підприємства сільськогосподарських товаровиробників немає.

Другий варіант може використовуватися у випадках, коли співвласниками несільськогосподарських підприємств є сільськогосподарські товаровиробники, що ініціюють реорганізацію цього підприємства з метою створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

Пряме перетворення акціонерного товариства на сільськогосподарський обслуговуючий кооператив можливе, якщо сільськогосподарські товаровиробники володіють у ньому контрольним пакетом акцій. Акціонери –

сільськогосподарські товаровиробники стають членами кооперативу, а акціонери – несільськогосподарські товаровиробники – асоційованими членами. Акціонерний капітал при цьому трансформується в пайовий капітал, частка кожного члена визначається пропорційно кількості акцій, якими вони володіли у товаристві.

Злиття декількох акціонерних товариств із метою створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу можливо за тих самих вихідних умов, що й при перетворенні окремого акціонерного товариства, і припускає таку ж саму послідовність.

Приєднання – коли одне підприємство приєднується до іншого і до останнього переходять усі майнові права і зобов'язання приєданого підприємства. Приєдане підприємство припиняє діяльність як юридична особа і виключається з державного реєстру України. Приєднання акціонерного товариства як форма реорганізації з метою участі в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі може використовуватися в тому випадку, коли сільськогосподарськими товаровиробниками в районі вже створено кооператив.

За третім варіантом власники підприємства АПК приймають рішення щодо його ліквідації і прийняття участі майном, що залишилося, у формуванні матеріальної бази вже існуючого кооперативу або кооперативу, що створюється.

Колишні акціонери ліквідованого товариства – сільськогосподарські товаровиробники можуть створювати обслуговуючий сільськогосподарський кооператив відповідно до процедури і запросити несільськогосподарських робітників стати асоційованими членами. Індивідуальні суб'єкти господарювання — фермери, приватні підприємства, особисті підсобні господарства можуть успішно створювати обслуговуючі неприбуткові кооперативи із споживчими товариствами та їх підприємствами. Так, за участю заготівельних пунктів селяни — їх пайовики, мають можливість організувати заготівельно – збутові кооперативи і реалізувати через них плоди, овочі, картоплю, молоко й інші види продукції, що вирощуються на продаж. Із залученням бази консервних заводів, хлібопекарень, олійниць, ковбасних цехів і т. п. можна створювати переробні та

переробно – збутові, а з участю торговельних підприємств — постачальницькі кооперативи.

В Україні можливі три типи кооперативів вертикальної форми інтеграції. Перший тип – це кооперативні підприємства, що в принципі є новими для нашої країни. Вони схожі за своєю структурою, функціями й методами бізнесу до тих, що існують в країнах з розвинутою ринковою економікою. Їх члени – приватні товаровиробники (фізичні або юридичні особи з приватно – дольовою формою власності). Ці підприємства не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційною структурою сільського господарства, але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам кооперативу.

Другий тип кооперативних підприємств вертикальної інтеграції може бути специфічним для України, оскільки він замінить існуючі колективні господарства, максимально зберігаючи переваги великомасштабного виробництва, виробничу й соціальну інфраструктуру, кадри. Але колективні господарства повинні принципово змінити свою організаційну філософію, відносини власності, систему управління, фінансування і розподілу доходів. Реорганізоване колективне господарство, власне, вже не буде підприємством колективного господарювання, а перетвориться на кооперативне об'єднання своїх первинних підрозділів – юридичних осіб (далі – кооперативне об'єднання), функції якої будуть полягати в реалізації продукції, організації матеріально – технічного постачання, наданні інших послуг, в тому числі інформаційно – консалтингових. Іншими словами кооперативне об'єднання являтиме собою виробничий кооператив, в якому з'являться вертикальні інтеграційні процеси.

У процесі розбудови кооперативних структур можливе виникнення об'єднань кооперативів за територіальними або галузевими ознаками. Це третій і поки що найвищий рівень розвитку кооперативних процесів. Об'єднання кооперативів мають статус юридичної особи і реєструються в порядку, визначеному для первинних кооперативів, не маючи права втручатися у виробничу діяльність своїх членів. Первинні кооперативи, що увійшли до кооперативного об'єднання, зберігають статус юридичної особи та повну

господарську самостійність і можуть добровільно вийти з об'єднання за рішенням загальних зборів своїх членів.

Розвиток кооперації – це не зміна назви і статусу колишнього колгоспу чи КСП, а це розбудова такої організаційної структури сільського господарства, яка буде максимально ефективно орієнтована на тих, хто виробляє найцінніший товар з усіх існуючих – продукти харчування. Тобто повинен відбуватися процес невинного залучення села в ринкові відносини. Гарантією того, що це буде саме так, виступає демократична природа кооперативної організації, яка знаходиться у володінні і діє під безпосереднім контролем самих сільськогосподарських товаровиробників. Саме так побудовано сільське господарство в усіх без винятку розвинутих країнах світу. Кооперація у сільському господарстві є важливим і незамінним елементом ринкової економічної системи.

Виходячи з вище викладеного, стратегія розвитку кооперації в аграрній сфері в Україні повинна передбачати:

- розвиток кооперації окремих виробників сільськогосподарської продукції (фермерів, громадських господарств) в постачальницько – збутовій і переробній сферах. При цьому зберігаються організаційно – господарські форми кожного учасника кооперації, його господарська самостійність, а кооператив є власністю його членів – засновників; розрахунки з усіма членами кооперативу здійснюються як поточно (наприклад, за поставлену на переробку сировину), так і у вигляді пропорційного до участі кожного члена розподілу прибутку від реалізації кінцевого продукту безпосередньому споживачеві;

- розвиток кооперації індивідуальних власників присадибних ділянок у постачальницько – збутовій сфері;

- розвиток виробничої кооперації в сільськогосподарських виробничих кооперативах (і їх модифікаціях – виробничо – переробний, виробничо – збутовий тощо) на базі колишніх колгоспів та новоутворених в результаті їх реформування організаційно самостійних формувань;

- розвиток невиробничої поза сільськогосподарської кооперації великих і дрібних підприємств у сільських регіонах;

- розвиток міжгосподарської виробничої горизонтальної кооперації, що ґрунтується на вищому рівні постадійної технологічної спеціалізації господарств – учасників;

- розвиток міжгосподарської вертикальної виробничої кооперації – агропромислової інтеграції;

розвиток комплексних інтегративних процесів і структур в сільських регіонах;

- зрівноважений розвиток сільських регіонів України.

Отже, кооперативний рух зможе розвиватися і відіграти значну роль у економіці аграрного сектора України лише за умови, якщо стане органічною складовою національної політики щодо розбудови ринкової системи соціально – економічних відносин у вітчизняному АПК. Кооперація для аграрного сектора економіки України є на сьогоднішній день тим механізмом, який дозволить вивести його з кризового стану, який охопив країну в цілому і агропромисловий комплекс зокрема.

2. 3. Ефективність виробництва у фермерських господарствах

На сучасному етапі кардинальних ринкових реформ головну увагу, на наш погляд, необхідно приділити удосконаленню діючих організаційних систем, переведення їх у сферу діяльності власності, на ринкові умови господарювання з метою підвищення ефективності сільськогосподарських виробничих структур. Однією з таких нових організаційних форм господарської діяльності є селянські (фермерські) господарства.

У період переходу до ринкових умов господарювання та формування багатоукладної економіки особливого розвитку набув індивідуальний сектор аграрної економіки, одним із масових проявів якого стали особисті підсобні господарства громадян. Стабільність та життєздатність останніх пов'язані з виконанням ними основної функції відтворення людського капіталу. Причому, чим більша нестабільність у суспільстві, тим значніша залежність доходів бюджету

селянських сімей від особистих підсобних господарств. І тому важко не погодитися з твердженням ряду науковців, що в кризовій ситуації такі господарства – необхідний спосіб виживання [153, с. 43]. Земля в них передана в особисте володіння і користування, яку відповідно можна отримати у спадок. Отже, засоби праці та вся вироблена продукція в ньому є приватною власністю. В сучасних умовах ОПГ є важливим і невід’ємним структурним елементом АПК України.

ОПГ незважаючи на стратегічно важливу і величезну соціально-економічну роль, по окремих видах сільськогосподарської продукції мають досить низькі показники. До того ж, дана форма господарювання базується, як правило, на важкій ручній праці. Саме тому, на наш погляд, найоптимальнішим варіантом є переростання ОПГ в фермерські господарства. Селянські (фермерські) господарства – більш досконала і ефективна форма господарювання. Одним із основних моментів, що позитивно відрізняє їх від господарств населення, слід виділити наступні:

1. Великі розміри.
2. Можливість використання сучасних технічних засобів виробництва.
3. Підприємницький тип поведінки.

Саме останній аспект, на наш погляд, є визначальною і одночасно відмінною рисою.

Таким чином, поєднання вище зазначених чинників сприяє веденню більш ефективного і конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва.

Тобто, метою діяльності фермера як підприємця є економічна вигода, отримання прибутку та задоволення інших економічних та соціальних потреб на основі ініціативної самостійної діяльності. На відміну від інших галузей, підприємницька діяльність останнього безпосередньо пов’язана з володінням на землю, а відповідно і її раціональним використанням як основного засобу виробництва продукції та джерела отримання прибутку – кінцева мета господарювання.

Характерними рисам фермерських господарств, що вигідно відрізняють його від інших організаційно – правових структур, можна виділити наступні:

1) господарство базується на приватній власності на засоби виробництва, результати праці і землю;

2) значно менші порівняно з колективними господарствами масштаби виробництва, поєднання натурального і товарного господарства;

3) відсутність чітко вираженого розподілу праці і поєднання в одній особі підприємця, робітника і менеджера (керуючого);

4) одна з форм індивідуального підприємництва, яка базується переважно на праці власника і членів його сім'ї, які безпосередньо зацікавлені у подальшому нарощуванні власності;

5) повне самовідтворення в операційному і виробничо-господарському циклі, що забезпечується одержаними доходами.

Вироблена у підсобних господарствах громадян сільськогосподарська продукція відіграє важливу роль, особливо останніми роками, у забезпеченні населення України продуктами харчування, а також у вирішенні продовольчої безпеки країни. Ці господарства зарекомендували себе як виважені форми господарювання в аграрному секторі економіки.

Особисті підсобні господарства громадян – явище, яке тривалий час залишається обов'язковим атрибутом життя і побуту сільських сімей в країнах СНД, особливо в Україні. Основою діяльності зазначених господарств є особиста праця громадян та членів їхніх сімей з метою задоволення власних потреб у продовольстві на власній земельній ділянці [154, с. 114].

Вищевикладене дає достатньо підстав для визначення організаційно-економічної суті селянського (фермерського) господарства як форми підприємництва, самостійного і рівноправного господарського суб'єкта економічної системи, наділеного правами юридичної особи, який на сонові використання окремим громадянином, членами його сім'ї або групою громадян наявних в їх власності чи в користуванні землі та засобів виробництва займається

виготовленням товарної продукції та її наступною переробкою і реалізацією. Тобто, мета його діяльності – це економічна вигода – отримання прибутку.

В процесі виробничо-господарської діяльності різноманітні типи фермерських господарств і відповідно їх класифікація, як правило обумовлюються трудовою участю фермера та членів його сім'ї. Крім того, на наш погляд, їм властива інтеграція з іншими підприємницькими структурами, відносинами власності на засоби праці і землю, виробничим напрямком тощо (рис. 2.11.).

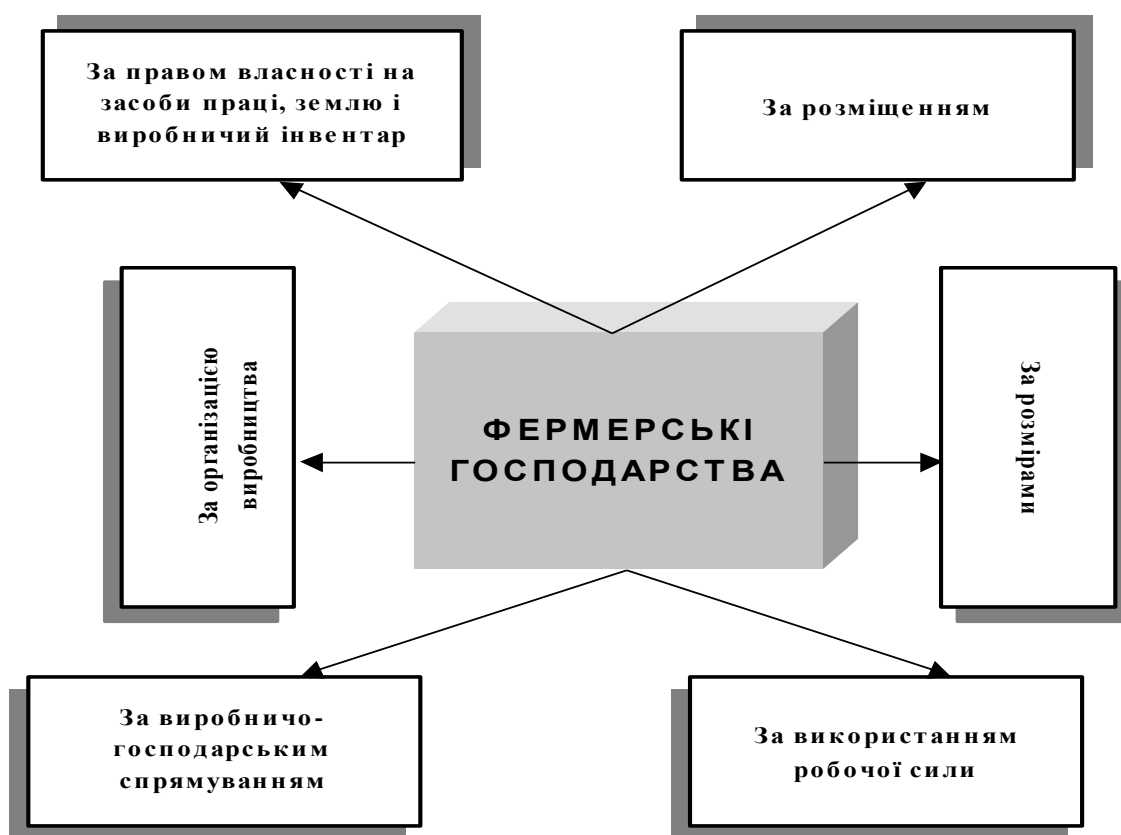

Рис. 2.11 Класифікація фермерських господарств

Розміри фермерських господарств є важливим показником, який дає змогу судити про розвиток фермерства, оскільки вони виступають важливим фактором ефективності ведення господарства, а отже і підприємницької діяльності в цілому.

Розміри фермерських господарств формуються таким чином, щоб забезпечити більш раціональне використання системи машин, повну зайнятість трудових ресурсів сім'ї протягом року та гарантувати найбільш повну віддачу на одиницю вкладеного капіталу. Крім цього, фермер повинен мати вигоду від

застосування сучасних технологій і, головне, на наш погляд, одержувати прибуток від підприємницької діяльності.

На наш погляд, заслуговують уваги розробки Саблука П.Т. та Месель-Веселяка В.Я. за якими раціональні розміри фермерських господарств становлять 300-400 га для формувань зернового напрямку, 25-50 – овочівницького, 30-60 – плодово-ягідного, 20-50 га – виноградарського. Досягти цих розмірів можна на основі кооперації та оренди землі. Це допоможе фермерству розвиватися як самостійній формі і гідно конкурувати з іншими видами господарювання [155, с.79].

Багато економістів, практиків та дослідників доводять, що селянські (фермерські) господарства – неперспективні, що селяни не бажають їх створювати. Проте світовий досвід ведення сільськогосподарського виробництва довів, що в усьому світі сільське господарство базується на фермерстві, яке забезпечує продовольчий достаток при правильному і раціональному їх розвитку.

“Переваги фермерської діяльності не ставляться під сумнів, оскільки розвиток їх не самоціль, не бажання бути схожими на інших, а вимога, обумовлена входженням економіки України в ринкове середовище” [45, с. 4].

Як свідчить світова практика, фермерство – це один з раціональних шляхів розвитку до підприємницької діяльності на землі, до ефективного ведення господарства. Як вважають вчені: “За фермерськими господарствами – майбутній розвиток аграрного сектора економіки України” [157, с.129].

На думку академіка Онищенка О.М. формуючий в Україні сектор фермерських господарств з самого початку повинен набувати відносно крупних розмірів, які здатні забезпечити високоефективну виробничо-господарську діяльність. Проте створюватися крупні фермерські господарства повинні не штучно, як це мало місце до сьогодні, а через ринкові механізми [158, с. 59].

Як підтверджує світовий досвід, передусім сусідів із Центральної та Східної Європи, виробництво сільськогосподарської продукції не єдиний напрям індивідуального приватного підприємництва на селі. Позааграрні прибутки фермерів у Німеччині становлять близько 40 %, Греції – 38 %, Данії – 32 %. У

країнах ЄС фермерські господарства з багатопрофільним позааграрним типом діяльності широко репрезентовані [159, с. 18].

Опоненти розвитку і становлення фермерства, зокрема російські вчені вважають, що відроджені індивідуальні селянські господарства – це не новий, а старий уклад, який не має перспектив [160, с. 23-25]. “В наших умовах фермеризація не може стати більш удосконаленою організаційною формою агровиробництва, оскільки для цього є необхідним тривалий і дорогий процес становлення [161, с.75].

Дрібне фермерство, з нашої точки зору, є гальмом в розвитку механізації і автоматизації сучасного інтенсивного відтворення. Воно, як правило, не в змозі комплексно і на високому рівні розв’язати продовольчу безпеку держави. Саме тому, більш доцільним слід вважати створення фермерських господарств, раціональних в аспекті рівня концентрації виробництва, а отже і ефективних з точки зору розвитку підприємницької концепції. Ми вважаємо, що невеликі фермерські господарства – це переважно напівнатуральні господарства, без чітко визначених рис притаманних підприємництву, а отже, в зв’язку з цим постає риторичне питання, чи слід вважати останнє ефективною підприємницькою одиницею?

На сучасному етапі становлення і розвитку ринкових відносин в сільському господарстві, більш складна ситуація склалася з формуванням великих господарств. Такі господарства можна сміливо віднести до капіталістичного типу з притаманними йому підприємницькими функціями. Це в першу чергу зумовлено якісно новим підходом до формування виробничих відносин, зокрема з широким використанням найманої праці.

Таким чином, почали з’являтися паростки сучасного, нового - “капіталістичного”, а не трудового і натурального типу (рис. 2.12.).

Рис. 2.12 Трансформація індивідуального господарства в підприємницьку структуру

Для прикладу можна навести селянські (фермерські) господарства “Мрія” Гусятинського району, “Кривчик” Чортківського району та “Семеха” Тернопільського району Тернопільської області.

Як згадувалось вище, одним із суттєвих недоліків на сучасному етапі становлення фермерства постає проблема оптимальних розмірів земельних ділянок.

З нашої точки зору найоптимальнішими варіантами можна вважати наступні:

- створення спеціалізованих підсобних промислів, які займаються розведенням ставкової риби, бджолярством, вирощуванням хутрових звірів і лікарських рослин;

- інтенсивне вирощування свиней на основі сучасних досягнень науки і техніки. В цих випадках земля виступає просторовим базисом розвитку і розміщення виробництва [83,с. 79];

- спеціалізацією фермерських господарств в основному на виробництві трудомістких культур (овочівництво, садівництво).

Отже, ми прийшли до висновку, що домінування лише дрібних фермерських господарств не може стати ефективною формою підприємництва на селі. Лише за умови співвідношення великих, середніх, дрібних і вузькоспеціалізованих господарств, на сонові їх тісної співпраці і взаємодії, що включає в себе кооперацію і відповідно, спеціалізацію, доцільно вести ефективно фермерське господарство на 35-40 га земельної площі (згідно даних обласного статуправління такою є середня площа сільськогосподарських угідь фермерів в Тернопільській області). Саме в цьому і полягає раціональне зерно сучасного становлення фермерських господарств підприємницького типу, що в свою чергу, зумовлює пошук найоптимальніших форм і методів ведення господарства, виходячи з наявної бази і ресурсів.

На 1 січня 2003 року кількість фермерських (селянських) господарств в Тернопільській області становила 741 господарство. За ними було закріплено 32100 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 31300 га ріллі. Питома вага фермерських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь становила 3,04 %.

Розвиток фермерської діяльності в області засвідчив, що без науково обґрунтованої програми, прискіпливого вивчення власного і зарубіжного досвіду покращання ситуації у цій сфері є неможливе. Та обставина, що результативність фермерських господарств залишається невисокою, якраз і свідчить про це. Поруч із створенням нових фермерських господарств, значна кількість їх розпадається, що не дає можливості бути основними виробниками сільськогосподарської

продукції, як це спостерігається в усьому світі.

Таблиця 2. 19

Розвиток фермерських (селянських) господарств
Тернопільської області (на кінець року)

Показники	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Кількість фермерських господарств	367	716	711	753	781	812	735	686	696	721	741
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	6,2	9,9	10,1	11,5	11,4	13,5	16,3	16,7	22,9	26,9	32,1
у тому числі ріллі, тис. га	6,1	9,7	10,1	11,2	11,2	13,3	15,8	16,2	22,3	26,3	31,3
У розрахунку на одне господарство: сільськогосподарських угідь, га	16,8	13,8	14,2	15,3	14,6	16,6	22,2	24,3	32,9	37,3	43,3
у тому числі ріллі, га	16,6	13,5	14,0	14,9	14,4	16,4	21,4	23,6	32,1	36,5	42,2

Як свідчать дані таблиці 2.19, кількість фермерських господарств з року в рік зростала, лише за 1998 – 2000 роки спостерігалось їх незначне зменшення. Найбільше фермерських господарств у Тернопільському (104), Борщівському (103), Бучацькому (73), Гусятинському (72), Тербовлянському (54), Заліщицькому (53) районах. В середньому на 1 господарство припадає майже 42,2 га ріллі (в Україні 58) (Додаток К).

За даними обласного управління статистики у 2002 році господарською діяльністю займалися 741 господарство. Посівами сільськогосподарських культур в усіх господарствах було зайнято 32,1 тис. га ріллі, з них 20,3 тис. га або 63,2 % зайнято під зерновими культурами, 2,4 тис. га – під цукровими буряками, і лише 671 га або 2,1 % ріллі зайнято під посівами картоплі й овочів.

Як свідчать дані обласного управління статистики у 2002 р. фермерськими господарствами Тернопільщини вирощено 279,03 тис. ц зерна, що на 57 % вище рівня 2000р.; 448,6 тис. ц цукрових буряків, що на 28% вище рівня 2000р.; 11,5 тис. ц картоплі, що нижче від 2000р. на 95,9%, овочів 3,73 тис. ц, що майже на 62% нижче, ніж у 2000р.

Питома вага зерна, вирощеного фермерськими господарствами, складає 5,2% усього валового збору та 56,1% - збору цукрових буряків (фабричних).

Вище викладені дані дають підстави для висновку, що фермерські господарства є функціонуючою формою господарювання у Тернопільській області. Проте трапляються негативні явища у розвитку фермерського руху, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами; зокрема: відсутність державної підтримки фермерів, несприятлива цінова, фінансово-кредитна політика держави, відсутність чіткого законодавства, яке б регламентувало всі сторони діяльності селянських (фермерських) господарств, а також безгосподарність, байдужість, відсутність навиків господарювати, марнотратство окремих фермерів (табл. 2.20.).

Таблиця 2. 20

Валова продукція сільського господарства по категоріях господарств (в порівнянних цінах 2000 р.; млн. грн.)

Показники	2001				2002			
	Всього	у тому числі			Всього	у тому числі		
		сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	господарства населення
Валова продукція, всього	1764,5	449,3	24,0	1291,2	1914,9	460,8	24,0	1430,1
Валова продукція рослинництва	1039,1	350,8	23,5	664,8	1170,4	367,7	23,5	779,2
Валова продукція тваринництва	725,4	98,5	0.5	626,4	744,5	93,1	0.5	650,9

Однією з причин, що затримують розвиток фермерських господарств, є погане забезпечення їх матеріально-технічною базою. Окремі фермери об'єднуються разом і купують техніку, щоб мати можливість обробляти земельні наділи, тобто створюють кооператив з спільного використання техніки.

У цілому вищенаведені дані дають підстави для висновку, що сьогодні переважна більшість фермерів поки що займається вирощуванням сільськогосподарських культур, і на це є відповідні підстави. По-перше, рослинництво потребує менших, ніж тваринництво затрат фізичної праці, а також інвестицій. По-друге, рослинництво дає прибуток протягом одного сільськогосподарського року і повністю покриває затрати, що дає можливість для нагромадження капіталу. Тваринництво може розвиватися за умови значних стартових інвестицій.

На даному етапі фермер не має таких коштів, держава теж. Тому сьогодні тваринництво займає ще малу питому вагу в структурі фермерських господарств.

Аналіз становлення селянських (фермерських) господарств на Тернопільщині дає підстави для висновку, що воно проходить надзвичайно складно. По-перше, дається взнаки недостатня надійність державних законоположень і невідпрацьованість механізмів для їх практичної реалізації; по-друге, недостатній стартовий капітал більшості фермерів-початківців при обмежених можливостях держави щодо пільгового кредитування матеріально-технічного забезпечення.

При формуванні структури виробництва багатоукладної економіки та створенні раціональних селянських (фермерських) господарств необхідно виходити з доцільності дальшого поглиблення і вдосконалення суспільного поділу праці на регіональному, господарському і галузевому рівнях. Вітчизняний і світовий досвід свідчить, що спеціалізоване виробництво ефективніше, ніж багатогалузеве, але водночас і ризикованіше.

Як відомо, сільськогосподарське виробництво України існувало в умовах постійної нестачі майже всіх видів продовольства і жорстоко регульованого ринку

продукції і сировини. При цьому вся вироблена продукція знаходила споживача, а рівень цін на неї визначався закупівельними цінами, які нерідко не відшкодовували витрат на виробництво. На нашу думку, в міру насичення продовольчого ринку продукцією, ціни на неї знижуватимуться, а отже, її виробництво буде вигідне у більших за розмірами спеціалізованих селянських (фермерських) господарствах, з нижчою собівартістю продукції, яка матиме дешевшу ціну.

Відмовлятися від спеціалізації, створювати багатогалузеві фермерські господарства, розпорошуючи кошти, працю, економічно недоцільно.

Одним з найбільших селянських (фермерських) господарств області - "Мрія" у Гусятинському районі – 1006 га сільськогосподарських угідь.

Фермерське господарство "Мрія" знаходиться у Гусятинському районі Тернопільської області у зоні лісостепу. Середня якість ґрунту складає 45 балів при вмісті гумусу -2,9%, а кислотність рН 5,3. Загальна площа угідь підприємства у 2001 році становила 1006 га. За розрахунками середній розмір поля складає 83 га.

Загальна кількість постійних працюючих становить 91 чол., тобто 9 чоловік на 100 га сільськогосподарських угідь. Даний показник є середнім порівняно з іншими досліджуваними підприємствами (5,9-15 чол/100 га). Приблизно 14% працівників підприємства складають спеціалісти та адмінперсонал, що порівняно є середнім показником. Половину працівників фермерського господарства становлять працівники будівельної і рільничої бригад.

У 2002 році господарство використовувало власні угіддя повністю. Зерновими було засіяно 741 га (74%), гірчицею 10 га (1%), картоплею -250 га (25%), 5 га зайнято під багаторічними насадженнями. Необхідно відмітити порівняно високу урожайність ярого ячменю 40 ц/га. Середня урожайність озимої пшениці досягла 30 ц/га, а гороху 27 ц/га. Було отримано низькі врожаї гречки 15 ц/га. Тобто середня урожайність зернових по підприємству у 2002 році склала 33 ц/га, що порівняно є високим результатом. Середня урожайність картоплі становила 241 ц/га що навіть для Німеччини є чудовим досягненням (табл. 2.21).

Таблиця 2. 21

Площі і урожайність сільськогосподарських культур
у С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

	Площа, га	Структура. %	Валовий збір, ц	Урожайність. ц/га
Озима пшениця	341	34	10148	30
Ярий ячмінь	320	32	12659	40
Горох	60	6	1620	27
Гречка	20	2	300	15
Всього зернові	741	74	24727	33
Гірчиця	10	1	150	15
Картопля	250	25	60250	241
Площа ріллі, га	1001	100		
Всього землі, га	1006			

Таблиця 2. 22

Показники ліквідності у С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

	Показник	Сума, грн
1	Доход підприємства	3371456
2	Витрати підприємства	2560608
3	Сальдо	810848
4	Використано на інвестиції	686240
5	Взято кредитів	545937
6	Повернено кредитів	545937
7	Доход підприємства , всього	3917393
8	Витрати підприємства , всього	3792785
9	Сальдо	124608
10	Відсотки за кредити	95166
11	Залишок коштів	29442

За результатами розрахунків фінансова ліквідність СФНВГ “Мрія” станом на 1.1.2002 року становила у грошовому виразі суму 29442 грн. тобто підприємство мало у розпорядженні кошти для фінансування витрат у 2002 році у розмірі 29 тис. грн. (таблиця 2.22). Економічний прибуток підприємства за результатами діяльності у 2001 господарського року становив 421950 гривень, або 419 грн /га. Про це свідчать дані таблиці 2. 23.

Статті прибутку у С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

	Показник	Сума, грн	Грн/га	%
1.	Доход рослинництва	3164892	3162	94
2.	Доход тваринництва	-	-	-
3.	Інші доходи	206564	-	6
4.	Доход підприємства	3371456	3351	100
5.	Витрати підприємства	285434	2932	-
6.	Відсотки за кредити	95166	-	-
7.	Прибуток підприємства	421950	419	

Близько 43% коштів становив короткостроковий кредит на суму 545,9 тис. грн, який був взятий і повернутий протягом 2001 року. Решту джерел фінансування становили прибуток 421 тис. грн (33%) та нарахована амортизація 293 тис. грн (23%).

Таблиця 2. 24

Джерела фінансування у С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

	Показник	Сума, грн	%
1.	Прибуток	421950	33
2.	Взято кредитів	545937	43
3.	Амортизація	293732	23
4.	Інші джерела (план)	-	-
5.	Всього	1261619	100
6.	Збиток	-	-
7.	Повернено кредитів	545937	44
8.	Інвестиції	686240	56
9.	Джерела витрачання	1232177	100
10.	Залишок коштів	29442	-

Як показує таблиця 2. 13 основну питому вагу серед джерел фінансування у господарстві відіграли кредити (43%), прибуток (33%) і амортизаційні відрахування (23%), тобто всього – 1261,6 тис. грн. У 2002 році було інвестовано близько 686,2 тис. грн. Капітальних вкладень.

Господарство має вузьку спеціалізацію – виробництво продукції рослинництва, а саме вирощування зернових культур і картоплі, зокрема від продажу картоплі отримано 2474 тис. грн або 73% доходу підприємства.

У 2002 році рівень реалізаційних цін, крім пшениці та гречки, був вищим, ніж ринкові ціни. Середньорічна реалізаційна ціна на пшеницю становила 400 грн. /т, що є задовільним результатом, але потрібно працювати надалі над підвищенням якості зерна. Середньорічна реалізаційна ціна картоплі у 2002 році становила 57 грн /ц, при тому що середньорічна ринкова ціна перебувала на рівні 40-45 грн /ц. Тому необхідно відмітити, що у господарстві вдало проводяться маркетингові дослідження ринку картоплі та постійно відбувається пошук платоспроможних покупців.

Таблиця 2. 25

Доход С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

	Реалізовано, та спожито, ц	Реалізація, грн	Всього, грн	Середня ціна, грн /ц	грн/га
Озима пшениця	7340	291000	297000	40	
Ярий ячмінь	8268	375077	375077	45	
Гречка	266	11448	11448	43	
Зерновідходи	1580	13367	13367	8	
Зернові	17454	690892	690832	40	932
Картопля	43238	2474000	2474000	57	
Просапні		2474000	2474000		9896
Підщепи		57708	57708		
Рослинництво		3164892	3164892		3162
Компенсація		32564	32564		
Послуги		174000	174000		
Сума		206564	206564		206
Всього		3371456	3371456		3351

Доходи фермерського господарства “Мрія” представлено в таблиці 2. 25.

Доход від продажу зернових становив 932 грн /га, а від продажу картоплі 9896 грн /га, тобто саме за рахунок продажу картоплі господарство отримало основну суму доходу.

Серед доходів від реалізації іншої продукції, переважали надані господарством послуги (174 тис. грн).

Підприємству потрібно надалі працювати над підвищенням реалізаційних цін на зернові та збільшенням доходу від послуг, наданих технікою СФНВГ “Мрія” іншим підприємствам.

Зменшення витрат на пальне та запасні частини можливе лише за рахунок підвищення контролю за цільовим використанням цих матеріалів. Для цього необхідно скласти технологічні карти та карти полів на кожне поле та культуру. Це дозволить швидко проводити контроль і порівняння планових та фактичних показників використання техніки по всіх виробничих процесах.

Фермерське господарство “Мрія” порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами дуже добре забезпечено технічними засобами (трактори, вантажні автомобілі). Про це свідчить показник використання техніки, який становить 343 к.с./100 га с/г угідь, хоч в інших підприємствах, які входять до нашої бази даних він становить не більше 300 к.с./100 га. Кількість тракторів становить 20 одиниць, і це лише власних, середня потужність на один трактор складає 91 к.с. Тобто можна сказати, що господарство в основному використовує трактори середньої потужності. Середній вік тракторів та вантажних автомобілів становить 9-10 років. Хоча техніка підприємства знаходиться у доброму технічному стані, але при розширенні площ господарства необхідно і надалі поступово оновлювати технічний парк підприємства.

Для підвищення контролю за використанням мінеральних добрив та засобів захисту рослин потрібно вчасно на 2003-2004 роки скласти план внесення добрив на кожен ділянку поля, відповідно до вмісту поживних речовин у ґрунті та виносу цих речовин рослинами. Важливою умовою при цьому є наявність результатів останнього агрохімічного обстеження ґрунтів в господарстві та його актуальність.

Таблиця 2. 26.

Витрати у С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

Стаття витрат	Сума. грн.
Добрива	588218
Засоби захисту рослин і тварин	421770
Насіння куплене	135919
Заробітна плата	250000
Соціальні відрахування	23000
Послуги інших організацій	98000
Ремонт машин і обладнання	169604
Бензин	51823
Дизпаливо, дизельне масло	375343
Амортизація машин	260212
Будматеріали	161349
Амортизація будівель	33520
Електроенергія	24000
Податки	23478
Орендна плата	145516
Загальні витрати	92588
Всього	2854340
Інвестиції	686240
Відсотки за кредити	95166
Разом	2949506

На нашу думку, для повноцінного розвитку фермерства є необхідним:

а) поступальна орієнтація на кооперування фермерів, як складова державної політики щодо фермерства і аграрної політики в цілому;

б) визначення найбільш доцільних організаційних форм кооперування селян-одноосібників;

в) система заохочень для кооперування не тільки фермерів між собою, але й колективних і державних сільськогосподарських, переробних і агросервісних підприємств з фермерами;

г) надання фермерським кооперативам на якийсь період після створення (наприклад, на три роки) пільг щодо оподаткування;

д) обов'язковість безоплатних науково-технічних консультацій кооперативам фермерів та їх інформаційного забезпечення з боку відповідних державних органів;

е) кооперування фермерів не тільки для виробництва сільськогосподарської продукції, але й для формування міжфермерської переробної і обслуговуючої інфраструктури.

В Україні фермерські господарства можуть спеціалізуватися у чотирьох напрямках.

Перший – спеціалізація на виробництві рослинницької продукції; другий – виробництво лише тваринницької продукції; третій – одночасно рослинницької і тваринницької, причому рослинництво не є товарним виробництвом і повністю підпорядковується тваринництву, забезпечуючи його кормами; четвертий – рослинництво частково реалізовує продукцію і виробляє корми для тваринництва.

На нашу думку, найбільш ймовірна спеціалізація фермерських господарств в умовах Тернопільської області у найближчій перспективі носитиме зерново-буряківничий напрямок.

Спеціалізація лише на виробництві продукції рослинництва найбільш ймовірна у перші роки розвитку фермерського господарства. Це зумовлюється тим, що нині більші доходи одержують від реалізації продукції рослинництва, а не тваринництва.

Відкритим залишається питання про задоволення внутрішньогосподарських потреб у тій чи іншій продукції (овочі, картопля, яйця, молоко тощо).

У найближчій перспективі торгівля навряд чи зможе виконувати такі функції, як у розвинутих країнах. Тому необхідно або зберегти відповідні невеликі галузі в господарстві, або піти шляхом міжгосподарського обміну продукцією, яка у відповідних господарствах є товарною. На нашу думку, кращим є другий варіант вирішення цього питання.

Однак, розраховувати на широкий розвиток фермерських господарств, виходячи із об'єктивних обставин, що склалися нині, не можна. Фермерство повинне бути визнане не тільки в законах, а й на ділі, як рівноправна форма господарювання, і йому слід створювати всі умови для розвитку.

Висновки до розділу 2

1. Реформування земельних відносин є базовим чинником усіх трансформаційних процесів в АПК. На практиці, реформування земельних відносин відбувалося шляхом передачі землі у колективну власність підприємствам – правонаступникам КСП (господарським товариствам, кооперативам) та у приватну власність членам КСП – власникам земельних сертифікатів.

2. Реформування майнових відносин відбувалось переважно в двох формах: шляхом передачі майнового паю в статутний фонд підприємства – правонаступника КСП та шляхом вилучення майна зі спільного майнового комплексу з подальшою його передачею в оренду. Важливим при цьому є виділення майна в натурі за групами суб'єктів майнових відносин відповідно до сумарної вартості їх майнових паїв.

3. Приоритетною метою реформування економічних відносин є реструктуризація відносин власності. Як свідчить історичний досвід, саме вони найбільш відчутно впливають на особисті інтереси працівника. Реструктуризація не є “панацеєю” від усіх хвороб і бід, а дієвим засобом пошуку ефективного механізму господарювання, формування на селі реальних власників і господарів, які є вільними у виборі форм власності й виробничо-господарської діяльності, посилення конкуренції і відповідно – створення прошарку ефективних підприємницьких структур.

4. Завершальним етапом реформування майнових відносин є створення підприємств нової організаційно-правової форми. Вона визначає зміст відносин власності та їх форму (індивідуальну, спільну, корпоративну). Форма відносин власності має безпосередній вплив на розвиток підприємницької ініціативи, можливості залучення фінансових ресурсів, мобільність та адаптивність системи управління, розподіл доходів підприємства. В зв'язку з цим вибір організаційно-правової форми є одним з найбільш відповідальних етапів реформування, який в

подальшому буде визначати соціально-економічну ефективність діяльності аграрних підприємств.

5. При домінуванні орендних стосунків найбільш прийнятними юридичними формами сільськогосподарських підприємств є повне товариство та приватне підприємство, які забезпечать підвищення майнової відповідальності перед орендодавцями майна та землі. При колективній формі майнових та трудових відносин доцільнішим є створення кооперативу. При умові утворення підприємства невеликою кількістю засновників на основі об'єднання майнових прав доцільно створювати товариство з обмеженою відповідальністю. Акціонерні товариства слід створювати при реформуванні фінансово міцних підприємств з потужною матеріально-технічною базою. В даному випадку така юридична форма забезпечить мобільність фінансових ресурсів та стабільність майнового комплексу.

6. Кооперація на сьогодні є важливою ланкою суспільно – економічного устрою, випробуваною багаторічним досвідом формою організованої дії на користь конструктивних перетворень, які відбувалися в суспільно – економічній структурі багатьох країн світу, зокрема на теренах нашої держави. Кооперування є логічною стадією подальшого розвитку реформ, яка стає реальним завдяки виникненню значної кількості незалежних приватних власників. Кооперація покликана надати сільським товаровиробникам можливість отримувати зиск не тільки від виробництва, але й від подальших стадій руху виробленої ними продукції, контролювати канали збуту своєї продукції і постачання, впливати на ціни, бути рівноправними партнерами у ринковому середовищі тощо. Водночас кооперація є не тільки надійною системою обслуговування потреб своїх членів та захисту їхніх інтересів. Їй притаманний невичерпний підприємницький потенціал, який формують її учасники. Адже кооперуються, як правило, власники, які бажають використовувати свою власність більш ефективно, з більшою користю для себе і своєї сім'ї.

7. Селянське (фермерське) господарство – одна з перспективних форм підприємництва, самостійного і рівноправного господарського суб'єкта

економічної системи, наділеного правами юридичної особи, який на основі використання окремим громадянином, членами його сім'ї або групою громадян наявних в їх власності чи в користуванні землі та засобів виробництва займається виготовленням товарної продукції та її наступною переробкою і реалізацією. Тобто, мета його діяльності – це економічна вигода – отримання прибутку.

8. В Україні фермерські господарства можуть спеціалізуватися у чотирьох напрямках.

Перший – спеціалізація на виробництві рослинницької продукції; другий – виробництво лише тваринницької продукції; третій – одночасно рослинницької і тваринницької, причому рослинництво не є товарним виробництвом і повністю підпорядковується тваринництву, забезпечуючи його кормами; четвертий – рослинництво частково реалізовує продукцію і виробляє корми для тваринництва.

9. Сучасний стан розвитку підприємницьких структур доводить, що не тільки форма власності відіграє роль, але й інші чинники, зокрема: організація праці, внутрішні та зовнішні взаємовідносини між партнерами, макроекономічні чинники тощо.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУРАХ АГРАРНОЇ СФЕРИ

3.1. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розширеного відтворення виробництва

Ефективне функціонування аграрної економіки неможливе без здійснення цілеспрямованої і ефективної інноваційно-інвестиційної діяльності, пріоритетним напрямом якої є технічне переозброєння виробництва на якісно новій науково-технічній основі. Проте, масштаби інвестиційно-інноваційної діяльності в агропромисловому секторі України не достатні через негативну та регресивну дію ряду причин фінансового і організаційного характеру.

Найважливішою рисою підприємництва, як вже зазначалося, є спрямованість на інновацію. Підприємцем рухають, в першу чергу, не мотив досягненні стійкого доходу, а намагання до самореалізації за допомогою прибуткового, тобто, ефективного проекту. При цьому все частіше та переконливіше акцентується увага на інноваційній складовій підприємництва.

Як зазначає Друкер П.: “Підприємців відрізняє інноваційний тип мислення. Інноваційність – особливий інструмент підприємництва. Адже само підприємництво як дія направлене на те, щоб вдихнути в наявні ресурси нові властивості з метою створення необхідних продуктів. Більш того, в процесі нововведень створюється ресурс” [18, с. 41]. Особливо він наполягає на тому, що: “... інновація є скоріше економічним або соціальним поняттям, ніж технічним” [18, с. 46]. Він продовжує далі: “... систематичний інноваційний процес полягає в ціле направленому та організованому пошуку змін і в систематичному аналізі потенціалу цих змін як джерела соціальних і економічних нововведень” [18, с. 48]. “Таким чином, – стверджує Друкер П., – ціль інноваційного рішення – підвищити віддачу на вкладені ресурси” [18, с. 46]. Підсумовуючи вищезазначене, він підкреслює: “Інноваційна діяльність – це добре організована, раціональна та систематична робота” [18, с. 67].

Інноваційний підхід слід розглядати в підприємницькій діяльності як інноваційний процес, котрий проходить постійно і цілеспрямовано в пошуку змін існуючої практики, як джерело отримання соціальних і економічних благ.

Як зазначає професор Стельмащук А. М.: “Інноваційний процес – це процес перетворення наукового знання в інновацію, тобто це послідовний ланцюг подій, у ході яких інновація визріває від ідеї до конкретного продукту, технології, структури або послуги і поширюється в господарській практиці та суспільній діяльності” [162, с. 11].

Підприємництво, як впливає з вище наведеного, пов'язане з нововведеннями, унікальністю, непередбачуваністю, ризиком. Ефективність інноваційного підприємництва залежить від багатьох чинників: організаційно-економічних, фінансово-кредитних, історичних, соціальних, психологічних тощо. Основну масу інновацій реалізують у ринковій економіці підприємницькі структури як засіб вирішення комерційних завдань і як чинник стабільності та зростання, оскільки інновації орієнтовані на конкретну потребу, тобто на суб'єкти і об'єкти ринку.

Уся діяльність ринку пов'язана з постійним оновленням. На нові тенденції і нововведення треба реагувати швидко. Конкурентні позиції фірми та її інноваційний потенціал реалізується через нововведення. Отже, для підприємницьких структур інновації стають не тільки критерієм конкуренції, а й умовою виживання на ринку. З огляду на це важливого значення набуває ефективно управління інноваційними процесами.

Сутність інноваційних інвестицій полягає у впровадженні досягнень науково-технічного прогресу в господарську діяльність підприємств за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування. Нові ідеї і продукти, нові технології і організаційні рішення дедалі більше визначають успіх господарювання, виводять підприємства з кризових ситуацій і гарантують їм фінансову стабільність.

Наведені вище специфічні особливості вимагають розробки відповідної інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку сільського господарства і пов'язаних з ним галузей АПК в Україні, зокрема Тернопільській області.

Під інвестиційною привабливістю регіону розуміється ступінь сприятливості ситуації, що складається в ньому, стосовно інвестицій, які можуть бути зроблені в регіон. Оцінка інвестиційної привабливості ґрунтується на аналізі чинників, що визначають інвестиційний клімат та сприяють економічному піднесенню. Як правило, застосовуються вихідні параметри інвестиційного клімату на регіональному рівні (насамперед, приплив і відплив капіталу), а також вхідні параметри, що визначають значення вихідних, які характеризують потенціал регіону по освоєнню інвестицій і ризик їхньої реалізації. Найважливіші складові інвестиційної привабливості регіону: природні ресурси і стан екології; якість робочої сили; рівень розвитку і доступність інфраструктури; географічне положення і територіальна близькість до кордонів держави; адміністративні, технічні, інформаційні та інші бар'єри входу на національний ринок [163, с. 72].

Як видно, при всіх складнощах АПК Тернопільської області має певний інвестиційний потенціал. За умови закріплення позитивних явищ і тенденцій, що намітилися, його інвестиційна привабливість може бути значно вищою.

Внаслідок реформування в області, як вже було зазначено створено велику кількість підприємницьких структур на основі приватної власності.

В більшості випадків вони носять дрібно- та середньотоварний характер виробництва. Отже, при вкладені інвестицій в більшості випадків вони змушені розраховувати на власні можливості. Адже державна підтримка розвитку відсутня.

Тому, на наш погляд, інвестиційна стратегія розвитку підприємницьких агроформувань на селі, період планування інвестиційних вкладень не може перевищувати три – п'ять років. Крупні та фінансово стійкі підприємства або об'єднання, повинні будувати свою стратегію інноваційно-інвестиційного розвитку не менше ніж на десять років.

Визначати інвестиційну політику на період менше одного року є недоцільним через специфічні умови сільськогосподарського виробництва.

При визначенні основних напрямів інвестиційної політики більше, ніж на п'ять років для невеликих агроформувань є досить ризикованим, насамперед через дефіцит фінансових ресурсів, зміну ринкового середовища тощо.

За даними науковців Інституту аграрної економіки УААН, аграрний інвестиційний процес в Україні за останні роки має складний характер динаміки. Спад обсягів інвестицій спостерігався навіть у 2000 році. Обсяг інвестицій в основний капітал у порівнянних цінах 1996 року становив 496 млн. грн., або був у 24,5 рази меншим, ніж у 1991 році. Лише в 2001 році, вперше за останні 10 років, інвестиції за рахунок всіх джерел фінансування у фактичних цінах в основний капітал у сільському господарстві відносно попереднього року зросли на 36% [164, с. 65].

Першочерговим завданням є досягнення втраченого рівня інвестування в основний капітал в аграрній сфері. За висловленням Кісіля М.І., інвестування на рівні 50-25% від потреби не забезпечує навіть простого відтворення капіталу і призводить до кризових явищ в економіці. При рівні інвестування нижче 25% від потреби гострота кризових явищ ще більше поглиблюється і призводить до катастрофічних наслідків як в агропромисловому комплексі, так і в економіці в цілому. Саме такий стан мав місце в останні роки. Для виведення сільського господарства з кризи і забезпечення помірною або високоінтенсивного інноваційного розвитку протягом 20 років необхідно щорічно забезпечити інвестиції у розмірі відповідно 26 та 35 млрд. гривень [165, с. 68-71].

На думку Музики П.М.: “Реформування земельних і майнових відносин власності в аграрному секторі передбачає якісно нові аспекти мотивів розвитку інноваційної діяльності. Завдяки запровадженню інтенсивних технологій і зростанню на цій основі обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, розширенню ринків її збуту агропідприємницькі формування мають змогу значно підвищити норму прибутку на вкладений капітал. Разом з тим, здійснювані за умов усеохоплюючої кризи інституційні перетворення в галузі ставлять ряд проблем, успішністю вирішення яких визначатиметься перспектива активізації й розвитку інноваційної діяльності. Якщо раніше базою для запровадження нових

технологій, продуктивнішої техніки, новацій із залученням кредитних ресурсів були великі суспільні господарства, то на даний час необхідною є переорієнтування на організаційно-правові структури порівняно меншого масштабу виробництва, а також дрібнотоварного типу [166, с. 4].

Вимальовується дуже проста істина: для того щоб вийти з зтяжної кризи, потрібні інвестиційні вкладення, головним джерелом яких є прибуток. Для одержання ж достатнього прибутку необхідно підвищити ефективність виробництва, що у свою чергу потребує значних вкладень капіталу.

Для подолання економічної кризи в області необхідно насамперед розвивати сільськогосподарське виробництво і суміжні галузі, що забезпечують матеріально-технічну базу виробництва, переробки, зберігання і реалізації продукції, тобто комплексне виробництво. Тому в області слід застосовувати нові підходи у здійсненні інвестиційних процесів на основі обласного контракту, за допомогою якого повинні вирішуватися наступні завдання: інвестуються сільськогосподарські підприємства за рахунок бюджетних засобів на зворотній основі, на ринок надходить сільськогосподарська продукція належної якості, в обласний бюджет — реальні гроші. Даний контракт повинен працювати наступним чином: на суму заборгованості перед бюджетом області ПМП “РОСТ” (м. Тернопіль), передає металопродукцію ВАТ “Облагротехсервіс”, яке продає вироби промисловим підприємствам. Отримавши основні засоби і запчастини від промислових підприємств, ВАТ “Облагротехсервіс” продає їх фермерам, сільськогосподарським і агросервісним підприємствам області. Одночасно “Облагротехсервіс” передає ДП ДАК “Хліб України” та Держкомрезерву суму бюджетної заборгованості за товарно-матеріальні цінності, продані підприємствам. Сільськогосподарські товаровиробники реалізують зерно комбінатам хлібопродуктів системи ДП ДАК “Хліб України” та Держкомрезерву, які переробляють його, випікають хліб та займаються реалізацією борошна, а частину виручених коштів перераховують у бюджет області. Таким чином, даний контракт дозволить, насамперед вирішити

питання дефіциту інвестування аграрних підприємств за допомогою бюджетних коштів.

В області провадиться робота з пошуку як власних джерел фінансування інвестицій — амортизаційних відрахувань, нерозподілених прибутків, так і залучених — довгострокових кредитів. Серед останніх велике значення мають інвестиційні і кредитні іноземні ресурси. Реалізується створена з ініціативи Українського фонду підтримки підприємництва Програма надання підтримки малому і середньому бізнесу в області. У ній об'єднуються матеріальний і фінансовий потенціал Тернопільської обласної ради народних депутатів і облдержадміністрації, Фонду представництва “TACIS” в Україні.

В наш час за умов значного дефіциту бюджетних, кредитних ресурсів та за умови низької або від'ємної рентабельності сільськогосподарського виробництва зростає роль саме нетрадиційних джерел фінансування. Це в першу чергу зумовлено тим, що кредитні ресурси підлягають поверненню в досить короткий термін (до одного року), що суттєво ускладнює капітальні вкладення. Крім того, у підприємств аграрного сектора є досить проблематичною знаходження предмету застави, внаслідок старіння основних фондів.

В зв'язку з цим, актуальним є використання нетрадиційних джерел інвестування в сільському господарстві, зокрема – випуск цінних паперів. Хоча це в більшості стосується крупних господарств або їх інтеграційних об'єднань.

Проте інвестиційного буму не спостерігається. Основними причинами, ми вважаємо, насамперед нестійкий фінансово-економічний стан більшості підприємств, невисокий ступінь розвитку фондового ринку в агропромисловому виробництві, низька ліквідність акцій підприємств, слабе правове поле діяльності тощо.

За сучасних умов емісія цінних паперів є вигіднішою, ніж залучення банківських кредитів з високою процентною ставкою. При фінансуванні масштабних проектів емісія може скласти серйозну конкуренцію кредитному фінансуванню.

Випуск підприємством акцій має значні переваги порівняно з кредитом. Так, на відміну від відсотка за користування кредитом, дивіденди по акціях сплачуються підприємством за наявності прибутку. Акції на відміну від боргових коштів — довгостроковий капітал з необмеженим строком існування, який формально не підлягає поверненню. Кількість емісій та їх обсяги не обмежені, тоді як обсяг боргів, які може взяти на себе підприємство, може бути не більшим величини оптимального співвідношення між розмірами боргових зобов'язань корпорації та її власного капіталу.

Видача кредиту, як правило, супроводжується передачею в заставу частини життєво необхідних для ефективної діяльності підприємства активів, що звужує можливості останнього. При продажу ж акцій відбувається лише передача частини корпоративних прав їх покупцеві.

Хоча потрібно пам'ятати наступне, що при випуску акцій як одному є дієвих способів фінансування є загроза втрати контролю над акціонерним товариством, який може бути усунутий шляхом проведення закритої підписки, дотриманням процедури переважного придбання акцій акціонерами та працівниками підприємства.

Перспективними видами фінансування АПК є концентрація фінансових ресурсів через злиття та поглинання корпорацій, утворення корпоративних об'єднань підприємств із залученням промислового (холдингові компанії, інші подібні структури конгломератного походження) та банківського капіталу (фінансово-промислові групи). Зазначений механізм фінансування передбачає проведення емісії цінних паперів (акцій) з наступною консолідацією створеного акціонерного капіталу, обмін частками в статутних фондах об'єднаних підприємств, передачі таких часток у довірче управління.

Активне використання широкого спектру традиційних та нових джерел фінансування АПК, окремих підприємств сприятиме якомога повнішому фінансовому забезпеченню галузі. Ключове місце в цьому процесі буде відведено випуску акцій як найважливішому з нетрадиційних джерел фінансування. Зазначені

процеси прискорюватимуться завдяки створенню та поширенню корпорацій в АПК, розвитку фондового ринку.

Сьогодні господарства самостійні в управлінні власною інвестиційною діяльністю, маючи ті чи інші характеристики інвестиційного менеджменту. Дослідження та оцінка управління інвестиційною діяльністю реформованих аграрних підприємств України раніше не проводилися, хоча вона дозволяє виявити резерви підвищення ефективності інвестиційної діяльності за рахунок покращення оцінки, фінансування та контролю інвестицій.

Даний підрозділ ґрунтується на використанні інформації досліджень, що проводилися у 2001-2003 роках. Зокрема, - анкетування керівників реорганізованих господарств Чортківського району Тернопільської області, проведене автором у лютому 2003 року (роздано 25 анкет; рівень повернення 75%, що є добрим показником для сільського господарства). Крім цього використовувалися також інші джерела інформації: дані Державного комітету статистики України, результати зарубіжних досліджень з даного питання, а також інформація, отримана в результаті особистого спілкування автора з керівниками господарств, працівниками районних та обласних управлінь сільського господарства, Міністерства аграрної політики, зарубіжними експертами тощо.

Початковим етапом інвестиційного процесу зазвичай є поява інвестиційної ідеї. У Чортківському районі у половині випадків інвестиційні ідеї надходять у переважно від керівника господарства (57 %), при цьому мала роль сторонніх консультантів у виробленні нових інвестиційних проектів – 8 % (рис. 3.1). З одного боку, це пояснюється наявністю власного штату спеціалістів у господарствах, які можуть пропонувати та розробляти проекти (їх частка становить 22 %), а з іншого – відсутність розвиненої та доступної мережі сільськогосподарських консультативних служб. Те, що більшість інвестиційних ідей виникає у керівників підприємств, є цілком закономірно оскільки вони взаємодіють із зовнішнім середовищем організації і більше за інших зосереджені на оцінці усіх аспектів розвитку господарств. І хоча через значну диверсифікованість діяльності господарств та необхідності поглиблення

спеціалізації виникає необхідність стимулювати нижчі рівні управління шукати та висловлювати свої інвестиційні ідеї, на сьогодні здійснити це досить складно. Одним із пояснень цього є рівень організаційної культури, що буде розглянуто нами нижче.

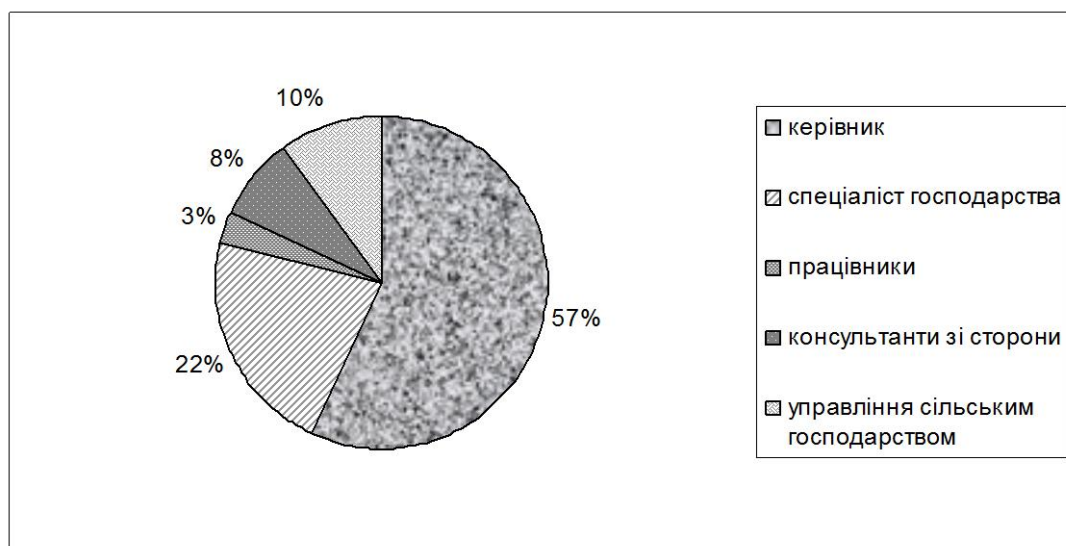

Рис. 3.1. Надходження інвестиційних ідей аграрних підприємств Чортківського району від окремих осіб та груп осіб

Досліджувані господарства планують здійснювати досить прибуткові інвестиційні проекти: норма прибутку та строк окупності прийнятні (табл. 3.1). Лише одне господарство вказало, що інвестиції не принесуть прибутку. Проте, якщо передбачувана віддача інвестицій на розширення галузі тваринництва є однією із найвищих, то існує протилежне: тваринництво є збитковим.

Велике значення в підвищенні ефективності виробництва відіграють агротехнічні заходи, зокрема внесення добрив та засобів захисту рослин.

Так, наприклад, в 2002 році у СФНВГ “Мрія” було внесено 20 різних засобів захисту рослин на суму 421 тис. грн., у перерахунку це становить 419 грн на 1 га ріллі і є найвищим показником серед всіх досліджених підприємств області (додаток Л). Загальні витрати на мінеральні добрива становили 585 грн /га площі підприємства, що є також найвищими показниками по витратах мінеральних добрив у порівнянні з дослідженими підприємствами (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Внесення добрив у С(Ф)НВГ “Мрія” у 2002 році

Назва	Використано, ц	Використано, грн.	Середня ціна, грн. /кг
Аміачна селітра N34	2638	113189	43
Амофос P34N10	1920	202415	105
Калімагnezія K29	1604	84271	53
Суперфосфат P20	567	36743	65
Нітроамофоска N16P16K16	1405	151600	108
Всього		588218	

Передовий досвід в області інновації вимагає систематизації і узагальнення для подальшого їх розповсюдження. Разом з тим управління інноваційним процесом як особлива сфера діяльності економіки АПК обумовлює наукову основу її організації на макрорівні, де держава виконує свої управлінські функції шляхом регулювання економіки, і на мікрорівні, де функціонують підприємницькі структури. Для підвищення ефективності інноваційного менеджменту, орієнтованого на збільшення прибутку важливе значення має мікрорівень. В теорії і практиці концепція управління бізнесом і інновацією висвітлені достатньо [167, с.174].

Не дивлячись на це, необхідно продовжити активну роботу по впровадженню інновацій. Дослідження підтверджують: для впровадження в практику виробництва є всі необхідні умови, а саме: кваліфіковані кадри і бажання самих сільських товаровиробників в сучасних умовах господарювання працювати по – новому.

Значне скорочення термінів освоєння нових зразків техніки, до певної міри пов'язано з простоями і не завантаженістю промислових підприємств через відсутність сировини, комплектуючих виробів і фінансування замовлень. Все це негативно впливає на прискорення науково-технічного прогресу в базових галузях і знижує ефективність інноваційної діяльності і реформ, що проводяться, в народному господарстві України.

Суть інноваційного менеджменту на підприємствах агропромислового виробництва в сучасних умовах полягає в пошуку нового напрямку в своїй конкретній діяльності і плануванні потреби в інвестиціях (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Потреба в інвестиції для закупівлі сівалок точної сівби “Грейт плейнз”
в масштабі Тернопільської області

Культура	Площа посіву, тис. га	Сезонне навантаження на 1 сівалку, га	Потреба в сівалках, шт.	Вартість однієї сівалки, тис. грн.	Необхідна сума інвестицій, млн. грн.
Зернові і зернобобові	390,1	450	866	100,0	86,6
Кукурудза	24,5	300	82	100,0	8,2
Разом	414,6	x	948	100,0	94,8

Як видно з даних табл. 3.3, для впровадження ресурсо- і енергозберігаючих інноваційних технологій в масштабі Тернопільської області потрібно 948 шт. сівалок типу “Грейт плейнз” і інвестицій 94,8 млн. грн. для цієї мети. При зниженні вартості сівалки до 50,0 тис. грн. за одиницю потреба в інвестиції зменшиться в два рази і складе 47,4 млн. грн., а при зниженні до 25,0 тис. грн. – 23,7 млн. грн. Сівалка точної сівби типу “Грейт плейнз” по продуктивності замінює три вітчизняні сівалки і забезпечує, значну економію насіння і ПММ на одиницю площі посіву. Причиною стримування впровадження прогресивної ресурсо- і енергозберігаючої техніки є висока вартість. Тому одним з важливих напрямів в прискоренні інноваційного процесу в сільському господарстві є надання пільгового оподаткування і зниження ставки банківських кредитів вітчизняним виробникам прогресивної сільськогосподарської техніки і машин. Машини, що з другого боку випускаються, як вітчизняними, так і зарубіжними фірмами повинні бути доступний за ціною сільським товаровиробникам. На жаль, не дивлячись на заходи приймаються державою по прискоренню інноваційного процесу в АПК і технічному переозброєнню сільського господарства, багато питань залишаються ще невирішеними. Зокрема аналогічна ситуація складається з інвестицією і організацією виробництва економічних і високопродуктивних зернозбиральних комбайнів вітчизняного виробництва.

Наші дослідження підтверджують той факт, що використання передової технології і техніки дозволяють різко скоротити матеріальні і фінансові ресурси і тим самим сприяють досягненню поставленої мети в національній програмі розвитку України до 2010 р.

Так, наприклад, тільки на прибиранні зернових культур використання високопродуктивної надійної техніки дозволить заощадити величезні матеріальні ресурси.

Дослідження показують, що на фермах розміром близько 200 га, спеціалізованих на виробництві зернових, цукрових буряків, кукурудзи на зерно та інших культур, ефективніше працюють, як правило, трактори потужністю до 120 к.с., на аналогічних фермах розміром близько 500 га — потужністю 230-250 к.с.

Отже, з укрупненням ферм ефективніше використовується продуктивний потенціал тракторів і сільськогосподарських машин.

На сьогоднішній день ринок сільгоспмашин широко представлений технікою вітчизняного і зарубіжного виробництва.

Однак, якщо взяти в комплексі вартість і експлуатаційні переваги, то пріоритет однозначно на боці іноземних марок. Це підтверджує приклад трактора фірми “Джон Дір”, який є найдешевшим трактором іномарок такого класу. Разом із набором сільськогосподарських машин та з нарахуваннями за обслуговування кредитної лінії комплекс коштує 200 тис. дол. Харківський Т-150 коштує 70 тис. доларів.

Таблиця 3.3.

Порівняльні експлуатаційні характеристики вітчизняної та зарубіжної сільськогосподарської техніки

	“Джон Дір-8400”	Т-150	+/-
Виробіток на оранці, га за зміну	30	14	+16
Витрати пального на 1 га, кг	15,2	20,5	-5,3
Строки експлуатації, років	20	5	+15
Середня собівартість га оранки за строк експлуатації, дол. США	25.2	36,0	-10.8

Техніко-економічні порівняння і розрахунки свідчать, що трактор фірми “Джон Дір” за своїми технічними характеристиками працює без капітального ремонту 20 років. Трактор Т-150 працює без ремонту 3, максимум 5 років. Тобто, за 20 років потрібно купити 5 тракторів Т-150, вартість яких (5x70) становитиме 350 тис. дол. проти 200 тис (табл. 3.3).

На оранці трактор “Джон Дір” працює з 9-корпусним плугом з шириною захвата 2,8 м. Підраховано, що протягом сезону виробіток трактора становитиме: на оранці — 1750 га, на дискуванні — 2180 га, на сівбі — 1259 га.

Усього за сезон виробіток трактора становитиме 5189 гектари.

Трактор Т-150 за найкращих умов у наших господарствах досягає виробітку в 2 рази менше.

Але за умов закупок тракторів “Джон Дір” за кредитною лінією на 5 років і за лізингом його вартість може бути дещо нижчою (Додаток М).

Показники таблиць свідчать про очевидні фінансові переваги придбання комбайнів “Джон Дір”, “Домінатор” та інших інофірм (Додаток Н).

Такі результати порівнянь підтверджуються не тільки спеціальними випробуваннями, а й даними господарських випробувань, проведених з ініціативи керівників, спеціалістів підприємств.

Таким чином, необхідність державного регулювання і управління інноваційними процесами пояснюється як загальнонаціональним значенням, так і економічним змістом інновацій у сфері АПК. На наш погляд, основні механізми прискорення інноваційного процесу повинні бути направлені на наукові дослідження і інновації, шляхом концентрації сил і ресурсів на рішення насущних проблем села, стимулювання НТП, на заохочення конкуренції, фінансові субсидії, пільг, державного страхування інноваційного ризику, на створення правової бази прискорення інноваційного процесу, на регулювання механізмів його функціонування.

Темпи науково-технічного прогресу в АПК залежать безпосередньо від ефективності роботи аграрної науки, яка продукує нові ідеї і втілює їх у експериментальні зразки, що потім у разі економічної доцільності стають

об'єктом масового тиражування у другій сфері інноваційного циклу — науково-виробничих об'єднаннях. Причому, останні мають безпосереднє відношення до того, як швидко і в яких масштабах може бути поширене нововведення. Тому відпрацювання організаційно-економічного механізму роботи всієї інноваційної сфери у ринкових умовах матиме вирішальне значення у темпах економічного росту АПК в майбутньому [168, с. 49].

Таким чином, одним з важливих факторів підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах є інноваційне підприємництво, підґрунтям якого виступає, по-перше, безперервний пошук новітніх можливостей, тобто орієнтація на якісно нове удосконалення, по-друге, конкуренція, котра є спонукально-мотиваційним комплексом для подальшого техніко-технологічного покращання, по-третє, інвестиційна підтримка.

3.2. Оптимізація структури виробництва в аграрних підприємницьких формуваннях

Підвищення ефективності виробництва в значній мірі пов'язано із збалансуванням його структури. Наукове обґрунтування і розробку методик оптимізації структури виробництва підприємницьких агроформувань найкраще всього зробити з допомогою ЕММ і використання комп'ютерної техніки. Саме це найбільш достовірний, апробований метод наукових досліджень, коли ПЕОМ видає ряд варіантів, один з яких є оптимальними. Саме цей метод дає відповіді на такі питання: як організувати виробництво з мінімальними затратами труда і коштів? Якою повинна бути структура посівних площ, які види тварин найбільш вигідно утримувати у господарстві, і в якій кількості? До того ж можна вирішити який критерій оптимальності взяти за основу.

Дослідження процесів розвитку виробництва за допомогою економіко-математичних моделей введені в практику видатними вченими Канторовичем Л.В. і Немчиновим В.С. Сутність ЕММ в стислій формі сформулював В.С. Немчинов: “Економіко-математична модель є концентрований вираз загальних взаємозв'язків і закономірностей економічних явищ в математичній формі” [169,

с.175]. Використання економіко-математичних методів і обчислювальної техніки при розробці планів одержало назву оптимізаційних розрахунків. Можна виділити такі етапи їх реалізації: вивчення економічного процесу; вивчення об'єкту моделювання; постановки економіко-математичної задачі з чітким визначенням цілі її рішення; аналізу кількісної залежності параметрів задачі; формалізації планово-економічної задачі; побудови математичної моделі; отримання, встановленої достовірності і обробки необхідної інформації; побудови числової економіко-математичної моделі; рішення задачі на ПЕОМ; аналізу результатів рішення задачі та корегування економіко-математичної моделі; рішення задачі на ПЕОМ по скорегованій моделі, економічного аналізу різних варіантів та вибору проекту розвитку економічного процесу.

Економіко-математичні методи є одним з важливих засобів підвищення якості планового управління сільським господарством. Вони дозволяють визначити також оптимальні варіанти розвитку і сполучення галузей. Академік Канторович Л.В. справедливо зазначив, що при комплексній оптимізації сільськогосподарського виробництва, коли будуть вирішуватись одночасно: питання раціонального сполучення галузей, використання землі, добрив, кормів, організації сільськогосподарських робіт тощо. Цілком реально мати збільшення обсягів виробництва кінцевої продукції на 30 % при тих же ресурсах і затратах [44, с. 825-827].

Найголовнішим компонентом будь-якої економіко-математичної моделі оптимального планування і управління є цільова функція, яка відображає в математичній формі критерій оптимальності. Від правильного вибору критерію оптимальності при вирішенні задачі залежить, зокрема, ефективність оптимального варіанту плану, а нерідко і взагалі його придатність для впровадження в практику.

Критерій оптимальності в економіці – це економічний показник ефективності певного економічного процесу, стану або функціонування економічної системи. Дуже часто в основу оцінки ефективності економічного процесу і економічної системи беруться різні показники. Але екстремальні задачі

оптимального планування і управління, як відомо, можуть вирішуватися лише за одним критерієм. Так, постає проблема вибору в кожному конкретному випадку критерію, який теоретично і практично найбільш підходить до цих цілей. В літературних джерелах як критерій оптимальності цільової функції обґрунтування раціонального розподілу ресурсів передбачають різні критерії.

В умовах переходу до ринкової економіки найбільш прийнятним, на наш погляд, і найбільш вичерпним є критерій структури виробництва. Він відображає сукупність галузей підприємницького формування.

На сучасному етапі розвитку сільськогосподарських формувань важливо враховувати також стан збереження родючості ґрунту, що характеризує вплив виробничих процесів на оточуюче середовище, а також відображається в довгостроковому періоді на ефективності сільськогосподарського виробництва. Тому доцільно розробити таку модель сільського господарства, яка передбачала би з однієї сторони, максимізацію прибутку, а, з другої сторони, враховувала би не тільки затрати на виробництво продукції, але й довгостроковий економічний ефект від застосування екологічних заходів.

В якості об'єкта дослідження було обрано приватно-аграрне підприємство “Дзвін” Чортківського району Тернопільської області.

Виходячи з цього, нами розроблена модель оптимізації структури сільськогосподарського виробництва з врахуванням відновлення родючості ґрунту. Вона включає наступні групи обмежень:

1) по площі і структурі стада сільськогосподарських тварин

$$\sum_j X_j \leq Q_i \quad (3.1)$$

де X_j – площа відведена під сільськогосподарську культуру, групи культур, угідь або структурне поголів'я стада;

J – порядковий номер культури, угідь або виду тварин;

Q – максимально допустима площа, або поголів'я.

2) по кормах

$$\sum_j a_{ij} x_j \geq k_i \quad (3.2)$$

де a_{ij} – норматив виходу i -го виду корму з одиниці площі j -ої культури, угідь;

x_j – площа j -го виду кормових культур, угідь;

k_i – потреба в i -му виді корму.

3) по затратах

$$\sum_j b_j x_j = r \quad (3.3)$$

де b_j затрати на 1 га j -ого виду культури або на 1 голову j -ого виду тварин;

x_j – площа j -ого виду культури або поголів'я j -ого виду тварин;

r – загальні витрати.

4) по вартості товарної продукції

$$\sum_j c_j x_j u_j = T \quad (3.4)$$

де c_j – ціна реалізації одиниці товарної продукції j -ого виду;

x_j – площа j -ого виду культури або поголів'я j -ого виду тварин;

u_j – урожайність j -ого виду культури або вихід кінцевого продукту тваринництва від 1 голови;

T – загальна вартість товарної продукції.

Прибуток від виробництва сільськогосподарської продукції, котра є в моделі цільовою функцією, максимум якої слід знайти, знаходиться як різниця виручки від реалізації продукції і матеріальних затрат.

При побудові моделі була використана методика розрахунку динамічної собівартості продукції сільськогосподарського виробництва, в залежності від вартості використовуваних ресурсів.

Розроблена економіко-математичного модель включає наступні змінні:

X_1 – озима пшениця на товарні цілі, га;

X_2 – озима пшениця на фуражні цілі, га;

- X_3 – ячмінь на товарні цілі, га;
- X_4 – овес на товарні цілі, га;
- X_5 – овес на фуражні цілі, га;
- X_6 – гречка на товарні цілі, га;
- X_7 – цукрові буряки, га;
- X_8 – зернобобові на товарні цілі, га;
- X_9 – зернобобові на фуражні цілі, га;
- X_{10} – кукурудза на зерно на товарні цілі, га;
- X_{11} – кукурудза на зерно на фуражні цілі, га;
- X_{12} – кукурудза на силос, га;
- X_{13} – кукурудза на зелений корм, га;
- X_{14} – ріпак, га;
- X_{15} – однорічні трави на сіно, га;
- X_{16} – однорічні трави на сінаж, га;
- X_{17} – однорічні трави на зелений корм, га;
- X_{18} – багаторічні трави на сіно, га;
- X_{19} – багаторічні трави на сінаж, га;
- X_{20} – багаторічні трави на зелений корм, га;
- X_{21} – кормові коренеплоди, га;
- X_{22} – площа ріллі, га;
- X_{23} – площа сіножатей, га;
- X_{24} – площа пасовищ, га;
- X_{25} – молоко на корм, ц
- X_{26} – білково-вітамінні добавки, ц;
- X_{27} – корми тваринного походження, ц;
- X_{28} – поголів'я структурних корів, гол.;
- X_{29} – поголів'я структурних свиней, гол.;
- X_{30} – молодняк ВРХ, гол.;
- X_{31} – матеріально-грошові витрати, тис. грн.;
- X_{32} – виручка від реалізації товарної продукції, тис. грн.;

X_{33} – поголів'я птиці, тис. гол.

Вирішення даної задачі здійснювалося з використанням ЕОМ у два етапи.

На першому етапі визначилися основні параметри структури виробництва – структури посівних площ і поголів'я тварин, що забезпечує максимальний прибуток виробництва.

На другому етапі враховувалися екологічні проблеми – збереження родючості ґрунту.

Для цього була розрахована потреба в органічних добривах по різних культурах для відновлення родючості ґрунту. З цією метою була використана методика, у відповідності з якою баланс гумусу ґрунту визначався за формулою:

$$B_r = [S(UK_3 K_{гз}) - S(B_r K_m)] + (D_o K_c K_{гз}), \quad (3.5)$$

де B_r – баланс ґрунтового гумусу на земельні площі, т;

S – площа обробітку сільськогосподарських культур, га;

U – урожайність культури ц/га;

K_3 – коефіцієнт виходу поживних залишків;

$K_{гз}$ – коефіцієнт гуміфікації поживних залишків;

B_r – вміст гумусу в ґрунті, т/га;

K_m – Коефіцієнт мінералізації гумусу;

D_o – кількість внесених органічних добрив;

K_c – коефіцієнт перерахунку органічних добрив в суху речовину.

Враховуючи відомі коефіцієнти, на площі в 1 га баланс ґрунтового гумусу визначається за формулою:

$$B_r = 0,15 UK_3 - B_r K_m + 0,125 D_o. \quad (3.6)$$

Для визначення величини B_r була використана формула:

$$B_r = \Gamma \times \rho \times c, \quad (3.7)$$

де Γ – потужність орного шару, см;

ρ – щільність орного шару;

c – середньозважений вміст гумусу в орному шарі, %.

За допомогою даних формул було проведено розрахунки мінімально необхідних норм органічних добрив для дотримання балансу ґрунтового гумусу в середньому по Тернопільській області.

В зв'язку з цим у моделі другого етапу виник додатковий блок, який визначає додаткові затрати і виручку.

Рівняння, що визначає величину додаткових затрат, має такий вигляд:

$$Z_{ey} \sum_j n_j d_j x_j = B_d \quad (3.8)$$

де Z_{ey} – норматив витрат на використання одиниці органічних добрив;

n_j – норма внесення органічних добрив на 1 га j -ої культури;

d_j – фактично внесена частина від норми органічних добрив;

x_j – площа j -ого виду культури;

B_d – загальні додаткові витрати.

Рівняння, що визначає додаткову виручку, має наступний вигляд:

$$\sum_j c_j x_j \Delta u_j = T_d \quad (3.9)$$

де c_j – ціна реалізації одиниці товарної продукції j -ого виду культури;

x_j – площа j -ого виду культури;

Δu_j – надбавка до урожайності j -ого виду культури за рахунок внесення органічних добрив;

T_d – загальна вартість товарної продукції.

На основі використання вищерозрахованих показників цільова функція, максимум якої необхідно знайти, як різниця всієї виручки (основної і додаткової виручки від реалізації) і матеріальних (основних і додаткових) затрат.

В економіко-математичну модель другого етапу були введені нові змінні:

X_{34} – потреба в органічних добривах, т;

X_{35} – додаткові затрати, грн.;

X_{36} – додаткова виручка, грн.

Результати заключних розрахунків на ЕОМ наведені в табл. 3.4. (додаток Р).

Таблиця 3.4

Результати вирішення на ЕОМ задачі по оптимізації сільськогосподарського виробництва в підприємницькому формуванні розміром 1000 га землі в обробітку з врахуванням збереження родючості ґрунту

Показник	Площа, га	Структура, %
Галузі рослинництва		
Озима пшениця	270	27
Ячмінь	60	6
Овес	10	1
Гречка	30	3
Цукрові буряки	110	11
Зернобобові	120	12
Кукурудза на зерно	40	4
Кукурудза на силос	60	6
Ріпак	40	4
Однорічні трави	60	6
Багаторічні трави	200	20
Всього ріллі	1000	100
Природні сінокоси	50	х
Пасовища	100	х
Галузі тваринництва		
Поголів'я структурних корів, гол.	110	
Молодняк ВРХ, гол.	130	
Поголів'я структурних свиноматок, гол.	20	
Поголів'я птиці, гол	3000	
Фінансові результати		
Виручка від реалізації продукції, тис грн.	428	
Затрати, тис. грн.	405	
Прибуток, тис грн.	23	

Отримані результати розрахунків передбачають повне використання ріллі і забезпечують високий рівень виробництва сільськогосподарської продукції. Структура посівних площ відповідає агротехнічним вимогам. Питома вага зернових культур складає 53 %. Площа під кормовими культурами визначається потребою сільськогосподарських тварин в кормах і складає 36 %. Питома вага технічних культур становить 11 %, що відповідає вимогам науково обґрунтованої сівозміни.

Поголів'я всіх видів тварин і птиці становить 224 умовних голів. Даний варіант моделі дає можливість здійснювати беззбиткове виробництво. При цьому забезпечується бездефіцитний баланс гумусу.

3.3. Розвиток інтеграційних процесів в сфері виробництва, переробки і збуту продукції

З утворенням України як самостійної держави та переходом до ринкових форм господарювання докорінно змінився механізм ціноутворення на продукцію агропромислового виробництва.

В результаті сільськогосподарська галузь опинилась у глибокому кризовому стані при збитковому виробництві. Диспаритет цін невпинно зростає. Це можна проілюструвати порівняльними даними натурального обміну сільськогосподарською продукцією, яку потрібно було продати в 1990 і 1999 рр., щоб придбати ідентичні ресурси виробництва. Ці дані, наведені в додатку П [171, с. 9] свідчать: щоб придбати українського виробництва трактор Т-150К в 1999 р. потрібно було продати 300 т пшениці III класу, молока – 234 т, живої ваги великої рогатої худоби – 44 т, або відповідно проти 1990 р. в 5,3, 6,5 і 8,6 рази більше. Це пряме підтвердження відсутності будь-якого контролю з боку держави за співвідношенням цін у провідних галузях народного господарства.

В умовах становлення нових ринкових економічних відносин в агропромисловому комплексі, докорінних змін у взаємовідносинах між усіма сферами суспільного виробництва особлива роль належить удосконаленню цих відносин як між галузями та сферами АПК, так і всередині аграрних формувань. Головна мета цього процесу полягає в тому, щоб знайти такі організаційні структури та форми власності і господарювання, які давали б змогу з найвищою ефективністю використовувати досягнення науково-технічного прогресу, застосовувати нові прогресивні світові технології і створювати взаємовигідні умови між учасниками по виробництву, переробці та реалізації кінцевої продукції.

Фактично, у своїй більшості при перетворенні колективних підприємств у приватні великі господарські формування поділялись на дрібніші за земельними та майновими розмірами, що гальмувало використання механізмів дії економічних законів: переваг спеціалізації і концентрації виробництва; відповідності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил;

зростання продуктивності праці; усупільнення праці і виробництва та ін. В свою чергу дрібніші підприємства стали неспроможними купувати високопродуктивну техніку, добрива, засоби захисту рослин, пальне та інші ресурси виробництва в результаті обмеженості надходжень коштів з невеликих підприємств, що й зумовило зниження ефективності господарювання та їх збитковість.

Так, наприклад, у 80-ті роки на вирощуванні та відгодівлі великої рогатої худоби і свиней були спеціалізовані 1512 колгоспів і радгоспів, на виробництві яєць і м'яса птиці – 952, молока – більше 2000 тис., на вирощуванні нетелів – 452, у вівчарстві – 143 господарства. У спеціалізованих підприємствах затрати праці були нижчі у 2 рази, собівартість продукції – на 20-30%, а витрати кормів на одиницю продукції були меншими у півтора рази [172, с. 5-17].

Таким чином, переваги таких агропромислових формувань щодо ефективності функціонування не викликають жодного сумніву. Особливо це характерно проявляється на сучасному етапі економічних реформ в умовах диспаритету цін на продукцію (сировину) сільгосптоваровиробника і перероблену промисловими переробними підприємствами продукцію. Створення сільськогосподарських інтегрованих по горизонталі й вертикалі об'єднань допомагає зосередити виробництво сировини, її транспортування, переробку і зберігання, увесь виробничий сервіс послуг та торгівлю в єдиній замкнутій господарській системі і за рахунок цього забезпечити еквівалентність обміну між усіма цими ланками.

Переваги великих інтегрованих по горизонталі і вертикалі об'єднань є переконливими і незаперечними щодо доцільності створення подібних агропромислових формувань. Поглиблений аналіз факторів, за рахунок яких у складних неврегульованих державою макроекономічних ринкових механізмів, забезпечено високу економічну ефективність господарювання, показав, що це досягнення відбулося в результаті застосування прогресивних техніко-технологічних рішень у виробництві, розвитку багатогалузевої діяльності в замкнутому економічному просторі, переробці майже всього виробленого в об'єднанні, організації агросервісного обслуговування виробництва і переробки,

здійсненні еквівалентного обміну між господарськими підрозділами, реалізації всього виробленого через власні торговельні заклади. Це дає змогу збільшувати виручку від реалізації продукції не за рахунок підвищення цін, а за допомогою усунення посередника – переробника та покупця-оптовика.

Соціально-економічні перетворення в аграрному секторі економіки в останні роки спрямовані на подальше реформування форм власності на майно та землю і зміну сільськогосподарських підприємств у ринкові структури на приватній основі. Для здійснення цих заходів передбачається вишукати такі організаційно-економічні ринкові механізми, які б сприяли усуненню недоліків, допущених при проведенні економічних реформ у попередні роки і дали змогу створити умови у відносинах між учасниками всіх сфер агропромислового комплексу на взаємовигідній основі. Для вирішення таких стратегічних завдань потрібно здійснити суттєві вдосконалення економічного механізму взаємовідносин між усіма суб'єктами аграрно-промислової інтеграції.

В Україні ж в цьому плані спостерігався протягом усього періоду ринкових реформ аж до 2000 року зворотний процес. Ціни на реалізовану сільськогосподарську продукцію в 1999 р. порівняно з 1990 р. зросли в 99,3 тис. разів, а ціни спожитих сільським господарством матеріально-технічних ресурсів промислового походження – в 591,2 тис. разів, тобто номінальний коефіцієнт паритету становив лише 0,17. Дані свідчать що сільськогосподарські підприємства від цінового диспаритету за 1991-1998 рр. втратили 95,5 млрд. грн. (37020+58440), що дорівнює сумі двох бюджетів країни прийнятого на 2002 р [171, с. 10].

Для того, щоб тримати ключові цінові паритети, підкреслює Ющенко В.А. , потрібно задіяти регуляторні інститути. Вони повинні, з одного боку, на самодостатньому рівні підтримувати на ринку внутрішню ціну і за рахунок цього гарантувати сільськогосподарському виробнику постійне підвищення ефективності галузі, а з другого – влада повинна регулювати ці ціни, щоб вони не зростали до такого рівня, при якому входять у конфлікт із соціальною політикою держави. Ціновий ефект, досягнутий у 2000 р., зазначає названий вище автор,

оцінюється в 7 млрд. грн. Це той ресурс субвенцій, який був направлений селу не через бюджетну модель, не через фінансування за рахунок коштів центрального чи місцевого бюджетів, а через ціновий механізм [173, с. 6-10].

Безперечно, держава здійснила у 2000-2001 рр. цілу низку заходів щодо паритетності цін та фінансових субвенцій в аграрну галузь. Не заперечуючи проти прийнятих у державі заходів, які допомагають у відродженні та реформуванні агропромислового виробництва, однак найвищого результату від здійснених державних заходів по виходу з кризового стану сільського господарства можна досягти за умов одночасного впровадження у виробництво прогресивних організаційних, техніко-технологічних прийомів та економічних відносин усередині підприємств, які б відповідали умовам, що створюються на тому чи іншому етапі економічних реформ. Причому поряд з названими факторами повинна здійснюватись всебічна підприємницька діяльність разом з формуванням кадрового складу керівників та спеціалістів, здатних успішно здійснювати підприємництво не заради свого збагачення, а на користь розвитку підприємства, для створення сприятливого соціально-побутового середовища, зростання заробітної плати членів колективу.

Таблиця 3.5

Основні показники інтенсифікації аграрного виробництва по провідних організаційно-правових сільськогосподарських формуваннях Тернопільської області у 2002 р.

Показники	Приватні підприємства	Господарські товариства	Кооперативи	Інші господарства
Припадає в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, грн.:				
• активів	1283,1	1823,5	2200,1	4195,3
• виробничих витрат	712,1	763,9	515,5	734,9
• валового доходу	676,2	709,1	470,4	695,9
• прибутку (+), збитку (-)	-72,8	-1350	-63,4	-8,6

Проведені нами дослідження показали, що рівень інтенсифікації аграрного виробництва по підприємствах різних форм господарювання на Тернопільщині є

досить неоднаковим. Уявлення про це за 2002 р. надає інформація, наведена в табл. 3.6. Як бачимо, за більшістю показників найбільш високий рівень інтенсифікації сільського господарства в аналізованому році був досягнутий у виробничих кооперативах та інших підприємствах. Найгірший ж стан справ у цьому плані – у приватних господарствах і господарських товариствах.

Одним із напрямів інтенсифікації виробництва є, як відомо, оптимізація розмірів аграрних підприємств. Світова практика доводить переваги більш великих за своїми розмірами господарств.

Серед заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування агропромислового комплексу, поліпшення забезпечення населення країни високоякісними продуктами харчування особливе місце належить розвитку інтеграції виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки. Цей процес має об'єктивний характер і є прямим наслідком постійного розвитку суспільного поділу праці, сутність якого полягає у поступовому відособленні і диференціації окремих галузей сільського господарства, поглибленні спеціалізації виробництва, посиленні на її основі внутрішньогалузевого і міжгалузевого товарообміну, створенні умов для прискорення науково-технічного прогресу, що в кінцевому результаті забезпечує підвищення продуктивності праці. Водночас з розвитком суспільного поділу праці розширюються і поглиблюються виробничі зв'язки як між галузями самого сільського господарства та його спеціалізованими підприємствами, так і між сільськогосподарським виробництвом та іншими галузями агропромислового комплексу, зокрема з промисловою переробкою сільськогосподарської продукції. Отже, розвиток суспільного поділу праці та поглиблення спеціалізації виробництва неминує породжує розвиток кооперації, тобто посилення виробничо-господарських і фінансово-економічних зв'язків між господарськими структурами, які переростають у постійні форми організації виробництва. Якщо постійні виробничо-господарські зв'язки розвиваються в галузях сільськогосподарського виробництва, то вони мають характер горизонтальної кооперації. А при їх розвитку у галузях сільського господарства і в галузях промислової переробки вони набувають вертикальної форми кооперації.

Кооперативний процес, як відомо, передбачає збереження юридичної самостійності учасників кооперативних формувань. Ефективність сукупної суспільної праці в кооперативах характеризується не тільки і не стільки рівнем її витрат в окремих галузях, скільки тісністю і досконалістю економічних та організаційно-технологічних зв'язків між окремими підприємствами і галузями різних сфер діяльності. Найбільша тіснота цих зв'язків, а отже, і ефективність форм розвитку виробничих, технологічних й економічних зв'язків досягається в умовах агропромислової інтеграції. Тут поступово відбувається об'єднання, аж до злиття в єдиний комплекс всіх раніше юридичне самостійних господарських структур заради високої кінцевої мети — одержання готової до споживання продукції. Отже, метою інтеграції є насамперед поєднання економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників та підприємств промислової переробки сільськогосподарської сировини, спрямованих на високий кінцевий результат [174, с.15-16].

Таким чином, як зазначають деякі автори [174, с.17], важливим напрямом розвитку агропромислового виробництва при переході до ринку набуває об'єднання організаційно-правових різновекторних за характером і сутністю діяльності формувань, створення регіональних галузевих продуктових підкомплексів із завершеним організаційно-технологічним циклом виготовлення продуктів харчування. У такій схемі особливе місце займають безпосередньо інтеграційні процеси, здійснення яких спрямовується не лише на поступове технологічне об'єднання діяльності сільськогосподарських і переробних підприємств, а й на їх органічне злиття у майбутньому в юридичне єдині формування.

Досвід минулих років підтвердив, що успішний розвиток аграрного сектору досягається при організаційному, технологічному й фінансовому об'єднанні усіх галузей АПК, оскільки фінансовий результат виробництва практично формується в сільському господарстві, але досягається в інших галузях на кінцевому етапі (в переробній промисловості, торгівлі тощо) [175, с.60]. Проте це не завжди гарантує повернення зазначених ресурсів селу, а тим більше в умовах, коли кожна галузь

агропромислового комплексу відстоює власні інтереси, від чого в цілому втрачають усі. Неможливо ефективно організувати внутрішньогалузеві відносини без врегулювання в державі міжгалузевих [176, с. 6], тим більше, коли в Україні ще не була відпрацьована теорія аграрних відносин, яку б сприйняло суспільство і яка б давала чітку відповідь реалізації соціально-економічних відносин на сучасному та найближчому етапах розвитку сільського господарства [177, с. 68].

Інтеграційні процеси мають об'єктивний характер і є прямим результатом постійного розвитку суспільного поділу праці, сутність якого полягає в поступовій диференціації виробництва, його поглибленій спеціалізації, посиленні на її основі внутрішньогалузевого й міжгалузевого обміну, що в кінцевому результаті забезпечує підвищення продуктивності праці [174, с. 15].

Ми вважаємо, що інтеграційні моменти проявляють себе скрізь на селі. Прикладів цьому є вдосталь. Зокрема, в досліджуваному нами регіоні підприємницькі структури активно інтегруються у більш стійкіші формування, тим самим залучаючи до співпраці дрібний, малий і середній бізнес різних форм власності у єдності виробників і переробників сільгосппродукції.

Доцільність агропромислової інтеграції господарських формувань обумовлено цілим рядом чинників, серед яких: усунення розбалансованості між сільським господарством і промисловістю, а звідси – поєднання виробництва, зберігання, переробки і реалізації готової продукції; зменшення втрат продукції при проходженні її по всьому технологічному ланцюгу; підвищення ступеня переробки аграрної продукції та її якості; поглиблення спеціалізації господарств; зменшення ризику і невизначеності в умовах конкурентної боротьби.

При цьому слід зазначити, що в основі усіх напрямків інтеграційних процесів постійно були і залишаються два таких важливих моменти:

- наявність угоди на співпрацю заінтересованих сторін у спільній їх діяльності, що являє собою важливий аспект поєднання діяльності відповідних формувань;

- узгоджений ціновий механізм, який конкретно визначає рівень захищеності інтересів кожного учасника інтегрованого формування, а відповідно є цементуючою ланкою архітектурної надбудови [42, с.194].

В АПК США, де виробляється продукції понад 1,4 трлн.дол., частка сільського господарства не перевищує 8%. Проте сфера переробки, зберігання, транспортування і реалізації створює більше 62% вартості продукції. Практично збиткова сільськогосподарська сировина в процесі переробки та реалізації набуває високих споживчих якостей і значно вищу вартість [178, с.268]. Отже, найважливішою умовою ефективного функціонування будь-якого агропромислового формування є забезпечення завершеності процесу виробництва. Це зумовлює зростання ролі агропромислової інтеграції, яка забезпечує підвищення конкурентоспроможності виробництва, отримання вигод від його кооперування за рахунок поєднання інтересів її учасників, відпрацювання економічних відносин між ними і забезпечення належної відповідальності за результати спільної роботи.

Розвиток переробної промисловості сприяє залученню інвестицій, більш повному використанню сировинної бази та насиченню споживчого ринку продовольчими товарами місцевого виробництва. Слід вказати, що переробні підприємства, крім основної діяльності, виконують і маркетингові функції, займають стратегічні позиції в продовольчому підкомплексі, бо, з одного боку, закупаючи сільськогосподарську сировину, переробники безпосередньо пов'язані з аграрними товаровиробниками, а з другого, контактуючи із споживчим ринком, – є основним рекламодавцем.

Просування продуктів на шляху “виробник – переробник – торгівельне підприємство – споживач” значно підвищує кінцеву ціну його реалізації. Крім того, вказані ланки конкурують між собою, відстоюючи власні пріоритети, а не інтереси споживача. У цих умовах за кінцевим рахунком усі технологічні та кон'юнктурні негаразди приймають на себе виробники сировини та споживачі.

Що стосується Тернопільщини, то вона в цьому плані дещо відстає. На нашу думку, в області необхідно створити асоціацію найбільш великих

м'ясопереробників, а також асоціації дрібних виробників рослинницької і тваринницької продукції. Необхідність останніх викликана тим, що у багатьох сільськогосподарських підприємств не вистачає ні коштів, ні фахівців для досконалого вивчення кон'юнктури ринку, пошуку контрактів. Ефективно вирішувати ці проблеми в таких умовах в змозі лише вказані асоціації.

Через асоціації виробників м'ясної сировини можливе також формування більш відкритих відносин з державними закладами, громадськими службами. Ініціатором створення такої асоціації можуть стати найбільші виробники м'ясної сировини області, до складу яких необхідно включити і особисті господарства населення. Завдяки простому формуванню мінімальних партій худоби у визначені дати, збільшується обсяг продажу, підвищується ринкова привабливість сільгосп підприємств та населених пунктів, посилюється рівень конкурентної боротьби серед заготівельників за більш привабливі ділянки сировинних зон, що в кінцевому рахунку приведе до зростання закупівельних цін на аграрну продукцію.

Деякі вчені вважають, що з метою подолання монополізму та формування конкурентного середовища в системі обслуговування сільськогосподарського виробництва пропонується: створювати посередницькі структури на кооперативній основі; запровадити механізм обмеження прибутковості посередницьких комерційних структур (встановлення граничного рівня рентабельності); формувати вертикальні інтегровані структури з метою узгодження інтересів усіх учасників різних технологічних стадій процесу виробництва і реалізації продуктів харчування [179, с. 51].

Інтегратором товаровиробників сільськогосподарської продукції, на наш погляд, повинні бути передусім державні і колективні підприємства середнього бізнесу — консервні підприємства, підприємства молочної і м'ясної промисловості, заводи продтоварів та підприємства споживчої кооперації, виробничі потужності яких простоюють.

На нашу думку, майбутнє за крупномасштабним виробництвом, пріоритетність якого визначається його спеціалізацією, концентрацією, інтеграцією з партнерами по ринку.

При інтеграційних процесах чільне місце займає техніко-технологічне обслуговування. Ми вважаємо за доцільне запропонувати наступні шляхи створення та ефективного їх функціонування.

Перший шлях. Створення підрозділів на кооперативній основі як неприбуткові підприємства, що надають послуги, необхідні його членам. Тобто дане підприємство створюється “з нуля”.

Другий шлях. У процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств, котрі в більшості багатьох випадках поділяються на кілька підприємницьких сільськогосподарських структур різного типу. При цьому інженерно-технічна служба часто втрачає своє значення як єдиний збалансований обслуговуючий підрозділ і розподіляється по суб'єктах господарювання або перетворюється в окремі вузькоспеціалізовані самостійні підрозділи. Подрібнення структур інженерно-технічної служби та їх матеріально-технічної бази руйнує цей збалансований механізм. Тому важливо зберегти цілісність створеної за попередні десятиліття інженерно-технічної служби з її матеріально-технічною базою, що дозволяє повніше, якісно і своєчасно виконувати механізовані роботи, ремонт та технічне обслуговування, забезпечення запасними частинами, паливно-мастильними матеріалами, зберегти кваліфіковані механізаторські та інженерно-технічні кадри. Для цього на основі матеріально-технічної бази господарств, що реформуються, створюються обслуговуючі кооперативи, членами яких стають усі суб'єкти господарювання, що бажають скористатися його послугами. При цьому вони залишають у обслуговуючому кооперативі ту частину матеріально-технічних ресурсів, яка припадає на паї їх працівників, і забезпечують кооператив обіговими коштами пропорційно до обсягу робіт, який виконуватиметься в його господарстві, через вступні та пайові внески.

Отже, найефективнішим є другий шлях.

Для повнішого задоволення економічних інтересів окремих аграрних, переробних та інших підприємств і суспільства в цілому подальшу їх інтеграцію можна здійснювати двома шляхами. Перший з них – кооперація деяких аграрних підприємств через добровільну централізацію частини їх виробничих і фінансових ресурсів з метою створення екологічно безпечного спільного агропромислового підприємства, раціонального за розмірами із глибокою переробкою сировини, що забезпечує виробництво конкурентноспроможної за якістю і ціною кінцевої агропродовольчої продукції. Цей шлях знайшов поки що, найбільше поширення в агропромисловому виробництві України, але суттєвим недоліком його є ускладнення з реалізації продукції, тобто має місце її затовареність і втрата при цьому відповідних коштів.

Щодо другого шляху, то він притаманний сучасному етапу і вимагає, на нашу думку, негайного втілення у практику господарювання. Суть його полягає в такому поєднанні економічних інтересів аграрних і переробних підприємств, за якого їх виробничо-господарська діяльність спрямовувалася б на забезпечення максимального кінцевого результату. Цей шлях пріоритетний тому, що тут інтеграційним продуктом охоплюється вся переробна промисловість і більшість аграрних підприємств, тобто на вторинному організаційному рівні управління – в рамках об'єднань. Стосовно прибутку від переробки сільськогосподарської продукції, то він між членами об'єднання розподіляється, як правило, пропорційно розміру їх економічної діяльності – обсягу поставленої ними сировини на переробку. Такий механізм розподілу прибутку від спільної діяльності інтегрованого виробництва досить простий і водночас ефективний, оскільки ставить економічну вигоду товаровиробників у пряму залежність від того, який обсяг сільськогосподарської продукції вони виробили і направили на переробку в межах агропромислового формування.

Таким чином, агропромислова інтеграція створює об'єктивну можливість через певні організаційні форми досягти планомірного і ритмічного виробництва, переробки та збуту продуктів сільгоспвиробництва по всьому циклу, починаючи

від вирощування — первинної виробничої стадії і закінчуючи доведенням готової продукції до споживача.

З власного досвіду ми переконалися про істотні порушення господарських зв'язків по всьому технологічному ланцюгу, крім того обмеженість кредитних ресурсів сприяють зменшенню ефективності підприємницьких агро формувань на сучасному етапі ринкових перетворень в агропромисловому виробництві. Все це посилює необхідність інтеграції агропромислового виробництва шляхом створення нових формувань з урахуванням місцевих ресурсів.

Розроблено схему районної організаційної структури агропромислового концерну - об'єднання на базі відкритого акціонерного товариства і ряду самостійних та економічно зацікавлених у такій асоціації підприємств та господарств області. До такого об'єднання запропоновано включити: ВАТ “Чортківський м'ясокомбінат”, ВАТ “Чортківський сирзавод”, Колиндянський концентратно-дріжджовий комбінат”, ВАТ “Чортківський цукровий завод”, Марилівський спиртозавод, Чортківський лікєро-горілочний завод, ВАТ “Чортківська кондитерська фабрика”, комбікормовий завод, елеватор, ВАТ “Агромаш”, АТП 16142, ПМК – 19, генеруючі станції, дорадницький центр, племінні господарства, машинно-технологічні станції, фірмові магазини (додаток С).

До концерну повинні ввійти акціонерні товариства та інші формування із забезпечення виробничої діяльності, зокрема доцільним було б включити птахофабрику. Вона має забезпечувати безперервний технологічний цикл — виробництво, переробку і реалізацію продукції птахівництва на зональному і міжрегіональному рівнях в умовах ринку. При цьому органи управління корпорації не повинні наділятися розпоряджувальною владою у відносинах з підприємствами, що входять до неї, а виконувати свої функції на основі договорів з метою розширення можливостей їх розвитку.

Необхідною передумовою ефективного функціонування концерну є введення до його складу комерційного банку для забезпечення кредитними

ресурсами, а при необхідності і інвестування проектів на взаємовигідних умовах. Таким банком може стати комерційний банк АППБ “Аваль”.

Запропонована схема районної організаційної структури агропромислового концерну дозволить у важких умовах дестабілізації виробництва зменшити негативні наслідки і позитивно вплинути на кінцевий результат підприємств, які увійдуть до неї.

На сучасному етапі розвитку ефективних інтеграційних підприємницьких структур однією з найгостріших проблем полягає у недосконалості економічних відносин його партнерів. На жаль, розподіл доходів між ними не відповідає співвідношенню їх внесків в одержання кінцевого продукту. Причому, ця невідповідність не тільки не зменшується, а навпаки, зростає. Головною причиною цього є необґрунтоване ціноутворення на кінцеву сировину та продукти її переробки. Роздрібні ціни, як правило, у декілька разів перевищують закупівельні ціни на сировину.

Нині прибуток, одержаний від продажу, розподіляється між його партнерами нерівномірно, особливо для виробників сільгоспсировини.

Отже, прибутки від реалізації розподіляються на користь держави, переробників і торговельних організацій. Найменше прибутку одержують безпосередньо селяни, вклад яких найбільший. Це унеможливило нормальне відтворення другої ланки АПК – сільського господарства: призводить до скорочення площ, зменшення поголів'я стада, спрощення технології вирощування зменшення його валових зборів, надоїв молока та приросту живої маси. Тобто програють всі.

Як свідчить практика, переробні підприємства нерідко прагнуть занизити ціни на сільськогосподарську сировину, зменшуючи тим самим частку прибутку аграрних товаровиробників. Крім того, за поставлений господарствами на переробку сировину переробне підприємство розраховується з ними на давальницьких умовах.

На наш погляд уваги заслуговують наступні дві моделі розподілу кінцевих результатів виробництва в інтеграційному формуванні.

Ми згодні з вченими [180, с. 21-22] які пропонують наступну методичку щодо ефективного визначення розподілу доходів між учасниками інтеграції. Так, розподілу належить одержаний переробником прибуток, який здійснюється пропорційно до нормативних витрат кожного з учасників цукрового підкомплексу на виробництво готового продукту. При цьому нормативний прибуток на 1 т цукру пропонується розраховувати як різницю між оптовою ціною і сукупними нормативними витратами на його виготовлення. Останні являють собою суму витрат на виробництво цукрового буряка, і цукру (всі вони беруться з розрахунку на 1 тонну), взяту без подвійного врахування, тобто за вилученням вартості сировини.

Далі обчислюють розмір нормативного прибутку на 1 грн. сукупних нормативних витрат. Одержана таким чином величина потім послідовно множиться на нормативні витрати кожного учасника корпорації (також на 1 тонну). При цьому визначаються розміри нормативного прибутку на 1 тонну для кожного учасника ланцюжка.

Виходячи з нормативного прибутку на 1 грн. витрат бурякосійних господарств, цукрозаводу знаходять питому вагу кожної з цих двох ланок у сукупній нормативній величині даного показника по цукровому підкомплексу. Одержанні таким чином нормативні розміри питомої ваги кожної з двох вказаних складових підкомплексу послідовно множать на фактичну суму прибутку від переробки, у результаті чого розраховують загальні суми прибутків по них. Розподіл визначеної загальної суми прибутку, що належить кожній окремій ланці підкомплексу, між його членами можна здійснювати: по бурякосійних господарствах — пропорційно обсягам зданого на переробку буряка, а по цукровому заводу — пропорційно обсягам витрат на переробки і зберігання.

З вищенаведеного випливає, що:

- розподіляти слід не весь, а лише додатковий (понад нормативну рентабельність) прибуток заводів, тобто надприбуток;

- в основу методики розподілу надприбутку доцільно покласти частку цукрозаводу в нормативній собівартості цукру. Питому ж вагу кожної ланки підкомплексу слід визначити за даними цього показника з розрахунку не на 1 тону цукру, а на 1 тону цукрового буряка, що значно простіше. Для цього необхідно виконати такі розрахунки:

1. визначити сукупні нормативні витрати з розрахунку на 1 т цукрового буряку, включаючи витрати з його виробництва та переробки;
2. розрахувати питому вагу кожної сфер у сумарних нормативних витратах, обчислених у першому пункті;
3. загальну суму, що підлягає розподілу додаткового (понад нормативну рентабельність) прибутку, послідовно помножити на обчислені у другому пункті частки кожної сфери.

Подальший розподіл належного першій та другій сферам прибутку від переробки між їх учасниками можна здійснювати відповідно до вищевикладеної методики. При такому підході чим більше господарство здасть буряка на переробку та чим більше переробить сировини завод, тим вищі належні їм прибутки.

Викладена методика перерозподілу надприбутків, отримуваних заводами, не потребує надто складних розрахунків і прийнятна як для окремих підприємств, так і їх об'єднань.

Наші дослідження показують, що економічні відносини на основі інтеграції доцільно будувати на основі розподілу виручки від реалізації продукції кінцевого споживання пропорційно понесеним витратам і з врахуванням виконання договірних зобов'язань учасниками інтеграції. З цією метою виручку від реалізації кінцевої продукції доцільно розподілити на дві частини: одна буде розподілена пропорційно постійним і змінним витратам, а друга – у вигляді частини чистого прибутку буде розподілена як дивіденди.

За критерій такого розподілу виправдано брати визначені на кожній стадії єдиного технологічного циклу нормативні витрати: по аграрних підприємствах витрати на виробництво сировини, її попередню обробку і її транспортування до

місця переробки, а по переробних – витрати на переробку сировини, і реалізацію готової продукції. Отже, кожен учасник інтеграційного процесу отримує частку виручки від реалізації кінцевої продукції, яка дорівнює частці нормативних витрат учасника в сукупних нормативних витратах на усіх стадіях виробничого циклу. В даному випадку спостерігається паритет доходів, як в сільськогосподарському так і в переробному виробництві.

Для справедливого визначення співвідношення розподілу виручки від реалізації продукції спочатку слід розрахувати базову величину нормативних сукупних витрат. По переробному підприємству ці витрати визначаються при повному використанні його виробничої потужності, а по аграрних підприємствах - виходячи із того обсягу сільськогосподарської сировини, яка необхідна для забезпечення вказаного рівня використання потужності. Таким чином, постійні витрати по переробному і аграрних підприємствах визначають загальною сумою, а розрахунок змінних витрат потрібно здійснювати, відповідно, на 1 т готової продукції і 1 т сировини.

Посилений розвиток акціонерних відносин сприяють інтенсивному формуванню інтеграційних економічних відносин у системі АПК. Інтеграційний комплекс, тобто (переробне і сільськогосподарське підприємство), одне з яких є постачальником сировини для іншого, стають акціонерами. Економічний інтерес підприємства-постачальника одержати прибуток на належні йому акції підприємства-споживача, спонукає краще забезпечувати своїми поставками випуск кінцевої продукції. В реалізації акціонерної моделі інтеграційних відносин важливе значення має правильний вибір розподільчого механізму. З цією метою при організації взаєморозрахунків і встановлення рівня дивідендів необхідно враховувати особливості обороту та участі у випуску акцій, а також участі підприємств у спільній діяльності емітента акцій.

При розрахунку дивідендів необхідно враховувати ступінь інтеграційного зв'язку з базовим підприємством. Виробнича участь підприємства-власника акцій у спільній діяльності з базовим підприємством може бути неоднозначною за наслідками. Співпраця може бути позитивною, що сприятиме підвищенню кінцевих

результатів діяльності базового підприємства, і негативною, що знижуватиме ці результати. Виміряти якісну сторону виробничої участі підприємства можливо за допомогою оцінок виконання взаємних договірних зобов'язань підприємствами-партнерами по спільній діяльності.

Для цього необхідно розрахувати оцінку виконання договірних зобов'язань базового підприємства перед підприємствами-власниками акцій і облігацій і кожного з них перед базовим підприємством. За критерій доцільно прийняти оцінку виконання договірних зобов'язань підприємством, яке випустило акції. Високі оцінки підприємств-партнерів свідчать про кращий якісний клас підприємства, а низькі – про низький за якістю виробничий клас. Різницю в оцінці виконання договірних зобов'язань доцільно використовувати як корегуючий показник для регулювання рівня дивідендів.

У всіх випадках необхідно чітко визначити вихідну базу розподільчих відносин – показники базового підприємства, яке реалізує акції. Розрахунки доцільно вести по кожному підприємству-акціонеру. При наявності взаємних відносин розрахунки необхідно вести окремо по кожному базовому підприємству, без взаємних розрахунків. Останні можуть спотворити суть акціонерних відносин і призвести до помилок у розрахунках.

Викладені пропозиції розподілу грошової виручки сприяють тому, що учасники інтеграційного процесу стають зацікавленими в об'єктивному визначенні якості сільськогосподарської сировини, а інтеграційний механізм орієнтований на економію витрат. Переробні підприємства втрачають інтерес занижувати якість сировини при її прийманні, оскільки це не принесе їм ніякої економічної вигоди. Крім того аграрні підприємства, які скорочують витрати виробництва завдяки раціональному господарюванню і зменшують їх порівняно з нормативними витратами, будуть отримувати більшу економічну вигоду, ніж ті учасники у яких витрати перевищуватимуть нормативні.

Нині товарні відносини у виробничих підрозділах агроформувань спрямовані на забезпечення процесів обміну. З наростанням поділу праці всередині господарств зростає кількість господарюючих суб'єктів і в міру

розвитку товарного ринку в середині підприємств товарні відносини розширюватимуться і поглиблюватимуться, переростаючи в товарно-грошові.

Діяльність виробничих підрозділів господарств на основі товарно-грошових відносин дозволяє його членам володіти й розпоряджатися новоствореною власністю – госпрозрахунковим доходом, з якого формується загальногосподарський прибуток [42, с. 107-108].

Таким чином, інтеграція — це фактор ринкового розвитку ефективних економічних відносин в аграрній сфері.

Висновки до розділу 3

1. Ефективне функціонування аграрної економіки неможливе без здійснення цілеспрямованої і ефективної інноваційно-інвестиційної діяльності, пріоритетним напрямом якої є технічне переозброєння виробництва на якісно новій науково-технічній основі. Проте, масштаби інвестиційно-інноваційної діяльності в агропромисловому секторі України не достатні через негативну та регресивну дію ряду причин фінансового і організаційного характеру.

2. Інвестиційна стратегія розвитку підприємницьких агроформувань на селі, період планування інвестиційних вкладень не може перевищувати три – п'ять років. Крупні та фінансово стійкі підприємства або об'єднання, повинні будувати свою стратегію інноваційно-інвестиційного розвитку не менше ніж на десять років. Визначати інвестиційну політику на період менше одного року є недоцільним через специфічні умови сільськогосподарського виробництва.

3. Для подолання економічної кризи в області необхідно насамперед розвивати сільськогосподарське виробництво і суміжні галузі, що забезпечують матеріально-технічну базу виробництва, переробки, зберігання і реалізації продукції, тобто комплексне виробництво. Тому в області слід застосовувати нові підходи у здійсненні інвестиційних процесів на основі обласного контракту, за допомогою якого повинні вирішуватися наступні завдання: інвестуються сільськогосподарські підприємства за рахунок

бюджетних засобів на зворотній основі, на ринок надходить сільськогосподарська продукція належної якості, в обласний бюджет — реальні гроші. В області слід активізувати роботу з пошуку як власних джерел фінансування інвестицій — амортизаційних відрахувань, нерозподілених прибутків, так і залучених — довгострокових кредитів. Серед останніх велике значення мають інвестиційні і кредитні іноземні ресурси.

4. В наш час за умов значного дефіциту бюджетних, кредитних ресурсів та за умови низької або від'ємної рентабельності сільськогосподарського виробництва зростає роль саме нетрадиційних джерел фінансування. Це в першу чергу зумовлено тим, що кредитні ресурси підлягають поверненню в досить короткий термін (до одного року), що суттєво ускладнює капітальні вкладення. Крім того, у підприємств аграрного сектора є досить проблематичною знаходження предмету застави, внаслідок старіння основних фондів. В зв'язку з цим, актуальним є використання нетрадиційних джерел інвестування в сільському господарстві, зокрема – випуск цінних паперів. Перспективними видами фінансування АПК є концентрація фінансових ресурсів через злиття та поглинання корпорацій, утворення корпоративних об'єднань підприємств із залученням промислового (холдингові компанії, інші подібні структури конгломератного походження) та банківського капіталу (фінансово-промислові групи). Зазначений механізм фінансування передбачає проведення емісії цінних паперів (акцій) з наступною консолідацією створеного акціонерного капіталу, обмін частками в статутних фондах об'єднаних підприємств, передачі таких часток у довірче управління.

5. Одним з важливих факторів підвищення економічної ефективності функціонування підприємницьких структур є інноваційне підприємництво, підґрунтям якого виступає, по-перше, безперервний пошук новітніх можливостей, тобто орієнтація на якісно нове удосконалення, по-друге, конкуренція, котра є спонукально-мотиваційним комплексом для подальшого техніко-технологічного покращання, по-третє, інвестиційна підтримка.

6. Перспективним напрямком становлення ефективних підприємницьких структур є використання економіко-математичного моделювання, яке дає можливість в рамках ресурсних обмежень з великої кількості варіантів вибрати найкращий з врахуванням заданого критерію оптимальності. Головним критерієм при оптимізації виробничої структури підприємницького формування є максимум прибутку.

7. Доцільність агропромислової інтеграції господарських формувань обумовлено цілим рядом чинників, серед яких: усунення розбалансованості між сільським господарством і промисловістю, а звідси – поєднання виробництва, зберігання, переробки і реалізації готової продукції; зменшення втрат продукції при проходженні її по всьому технологічному ланцюгу; підвищення ступеня переробки аграрної продукції та її якості; поглиблення спеціалізації господарств; зменшення ризику і невизначеності в умовах конкурентної боротьби. Майбутнє за крупномасштабним виробництвом, пріоритетність якого визначається його спеціалізацією, концентрацією, інтеграцією з партнерами по ринку.

8. Розроблено схему районної організаційної структури агропромислового концерну – об'єднання на базі відкритого акціонерного товариства і ряду самостійних та економічно зацікавлених у такій асоціації підприємств та господарств області. Запропонована схема районної організаційної структури агропромислового концерну дозволить у важких умовах дестабілізації виробництва зменшити негативні наслідки і позитивно вплинути на кінцевий результат підприємств, які увійдуть до неї.

9. На сучасному етапі розвитку ефективних інтеграційних підприємницьких структур однією з найгостріших проблем полягає у недосконалості економічних відносин його партнерів. На жаль, розподіл доходів між ними не відповідає співвідношенню їх внесків в одержання кінцевого продукту. Причому, ця невідповідність не тільки не зменшується, а навпаки, зростає. Головною причиною цього є необґрунтоване ціноутворення на кінцеву сировину та продукти її переробки. Роздрібні ціни, як правило, у декілька разів перевищують закупівельні ціни на сировину.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено теоретико-методологічне узагальнення і запропоновано вирішення наукової проблеми, що полягає у дослідженні та розробці науково-методичних підходів і практичних рекомендацій з ефективного виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери.

1. Ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери передбачає такий раціональний спосіб господарської діяльності, який базується на основі комплексної збалансованості наявних ресурсів (землі, основного і оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей) та інтенсивного використання якісних і кількісних чинників на всіх його стадіях, що в підсумку примножує кінцевий результат з одночасним зменшенням використовуваних ресурсів на їх досягнення.

Резерви підвищення ефективності виробництва доцільно виділити у два напрямки: “зовнішнього” спрямування, пов’язаного з діяльністю підприємницької структури на ринку, і “внутрішнього”, що зумовлює економію всієї сукупності ресурсів для виготовлення кінцевої продукції. Їх корисний ефект можливий лише на основі чітко визначеної системи вищого порядку - організаційно-правової форми виробничо-господарських і фінансових стосунків, котра інтегрує ці чинники як суміжно підпорядковані і водночас функціонуючих в певній мірі самостійно.

2. Дослідженням результативності виробництва різних укладів встановлено, що підприємницькі формування на приватній основі є більш ефективною формою ніж господарства колективної форми власності. Вони демонструють значно вищі темпи виробництва валової продукції, ніж інші форми власності.

Особливого розвитку в період переходу до ринку набув індивідуальний сектор аграрної економіки, одним із масових проявів якого стали особисті підсобні господарства громадян (ОПГ). Стабільність та життєздатність останніх пов'язані з необхідністю виживання, виконання величезної соціально-економічної функції - відтворення людського капіталу. Однак ця форма господарювання не є ефективною, оскільки базується на важкій ручній праці. Найоптимальнішим

варіантом є переростання ОПГ в фермерські господарства - більш досконалу і ефективну форму господарювання, при якій за рахунок: більших розмірів виникає можливість використання сучасних технічних засобів виробництва, підприємницького типу поведінки.

3. Встановлено, що невеликі фермерські господарства – це переважно напівнатуральні господарства, без чітко визначених рис притаманних підприємництву. Переважна більшість дрібних фермерів займається лише виробництвом продукції рослинництва, що повністю покриває затрати, дає прибуток протягом одного сільськогосподарського року, вимагає менших, ніж тваринництво затрат фізичної праці, а також інвестицій. Вони є гальмом в розвитку механізації і автоматизації сучасного інтенсивного відтворення, не відповідають критерію ефективності, не в змозі комплексно і на високому рівні розв'язати продовольчу безпеку держави. Домінування лише дрібних фермерських господарств не може стати ефективною формою підприємництва на селі.

Запропоновано створювати на основі оренди земельних і майнових сертифікатів раціональні фермерські господарства, в аспекті рівня концентрації виробництва, а отже і ефективні з точки зору розвитку підприємницької концепції. Такі господарства, зумовлені якісно новим підходом до формування виробничих відносин, з широким використанням найманої праці, можна впевнено віднести до капіталістичного типу з притаманними йому підприємницькими функціями. При формуванні структури виробництва багатокладної економіки та створенні раціональних фермерських господарств необхідно виходити з доцільності дальшого поглиблення і вдосконалення суспільного поділу праці на регіональному, господарському і галузевому рівнях. Високоєфективне аграрне виробництво можливе лише за умови співвідношення великих, середніх, дрібних і вузькоспеціалізованих господарств, на основі їх тісної співпраці і взаємодії, що включає в себе кооперацію і відповідно, спеціалізацію.

4. Дослідженням ефективності виробництва в кооперативних формуваннях виявлено існування трьох типів кооперативів вертикальної форми інтеграції:

кооперативні підприємства, що не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційною структурою сільського господарства, але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам кооперативу – приватні товаровиробники (фізичні або юридичні особи з приватно – дольовою формою власності); реорганізоване колективне господарство в кооперативне об'єднання своїх первинних підрозділів – юридичних осіб, функції якого полягають в реалізації продукції, організації матеріально – технічного постачання, наданні інших послуг, в тому числі інформаційно – консалтингових; об'єднання кооперативів за територіальними або галузевими ознаками із статусом юридичної особи при якому первинні кооперативи, що увійшли до кооперативного об'єднання, зберігають статус юридичної особи та повну господарську самостійність і можуть добровільно вийти з об'єднання за рішенням загальних зборів своїх членів.

5. Для підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери необхідно запропоновано застосовувати нові підходи у здійсненні інвестиційних процесів на основі використання міжгалузевого обласного контракту підприємств I, II та III сфер АПК, з використанням бюджетних засобів на зворотній основі, що забезпечує високий рівень окупності матеріально-грошових вкладень сільськогосподарською продукцією в умовах госпрозрахунку і ресурсозбереження.

6. Встановлено, що розміри фермерських господарств є важливим фактором ефективності ведення господарства і підприємницької діяльності в цілому, визначають розвиток фермерства. Вони мають формуватися таким чином, щоб забезпечити раціональне використання системи машин, повну зайнятість трудових ресурсів сім'ї протягом року, вигоду від застосування сучасних технологій, найбільш повну віддачу вкладеного капіталу і, головне, одержувати прибуток від підприємницької діяльності.

Розраховано оптимальні параметри інтенсивного розвитку виробництва в аграрних підприємницьких структурах, при яких забезпечується раціональне поєднання галузей рослинництва і тваринництва, високоефективне

використання ресурсного потенціалу, зниження собівартості продукції, збереження родючості ґрунту.

7. З метою підвищення ефективності аграрного виробництва і формування конкурентного середовища визначено механізм створення структур його техніко-технологічне обслуговування. Запропоновано, по-перше, сформувати на кооперативній основі нові неприбуткові агросервісні підприємства; по-друге, зберегти в умовах реформування колективних сільськогосподарських підприємств цілісність створеної в них за попередні десятиліття інженерно-технічної служби з її матеріально-технічною базою, що дозволяє повніше, якісно і своєчасно виконувати механізовані роботи, ремонт та технічне обслуговування, забезпечення запасними частинами, паливно-мастильними матеріалами, тощо.

8. Запропоновано схему агропромислової інтеграції господарських формувань, при якій забезпечується збалансованість між сільським господарством і промисловістю, поєднання виробництва, зберігання, переробки і реалізації готової продукції; зменшення втрат продукції при проходженні її по всьому технологічному ланцюгу; підвищення ступеня переробки аграрної продукції та її якості; поглиблення спеціалізації господарств; зменшення ризику і невизначеності в умовах конкурентної боротьби.

Розроблено схему районної організаційної структури агропромислового концерну - об'єднання на базі відкритого акціонерного товариства самостійних та економічно зацікавлених підприємств області, які виконують свої функції на основі договорів з метою розширення можливостей розвитку, сприяють безперервному технологічному циклу — виробництва, переробки і реалізації продукції, забезпеченню кредитними ресурсами, а при необхідності і інвестуванню проектів на взаємовигідних умовах. Економічні відносини на основі інтеграції доцільно будувати на основі розподілу виручки від реалізації продукції кінцевого споживання пропорційно понесеним витратам і з врахуванням виконання договірних зобов'язань учасниками інтеграції.

9. З метою забезпечення ефективного розвитку підприємницьких структур аграрної сфери в умовах агропромислової інтеграції запропоновано методичку

щодо обґрунтованого розподілу доходів між учасниками інтегрованого виробництва на прикладі бурякоцукрового підкомплексу АПК пропорційно до нормативних витрат кожного з її учасників, що передбачає: визначення сукупних нормативних витрат з розрахунку на одиницю продукції; розрахунок питомої ваги кожної з сфер у сумарних нормативних витратах; множення загальної суми додаткового прибутку (понад нормативну рентабельність), що підлягає розподілу, на частки кожної сфери. При цьому учасники інтеграційного процесу стають зацікавленими в об'єктивному визначенні якості сільськогосподарської сировини, а інтеграційний механізм орієнтований на економію витрат. Переробні підприємства втрачають інтерес занижувати якість сировини при її прийманні, оскільки це не принесе їм ніякої економічної вигоди. Крім того аграрні підприємства, які скорочують витрати виробництва завдяки раціональному господарюванню і зменшують їх порівняно з нормативними витратами, будуть отримувати більшу економічну вигоду, ніж ті учасники у яких витрати перевищуватимуть нормативні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. – К.: ДОД ІАЕ УААН, 1999. – 272 с.
2. Амбросов В., Русскін В., Маренич Т. Ефективність внутрігосподарських відносин у реформованих підприємствах // Економіка України. - 1996. - № 12. – С. 56-64.
3. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” №1529/99 // Сільські вісті. – 1999, 9 грудня.
4. Баранов О.Г. Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності господарювання // Економіка АПК. - 2002. - № 9. – С. 104-109.
5. Закон України “Про підприємництво” від 17.02.91 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – с. 168.
6. Романова Л. В. Феномен підприємництва. // Економіка АПК. – 1997. – №2. – с. 30 – 36.
7. Сизоненко В. Підприємництво: Підручник. – К.: Вікар, – 1999. – 438с.
8. Дивеев-Кириленко О.Р. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні. – Тернопіль, 1999. – 359с.
9. Радаев В. Экономическая функция и психологический аспект предпринимательства. // Российский экономический журнал. – 1995. – № 10. – с.89 – 97.
10. Савченко В. Феномен предпринимательства. // Российский экономический журнал. – 1995. – № 9. – с. 45 – 51.
11. Долішній М. І., Козоріз М. А., Мікловда В. П., Даниленко А. С. Підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку. – Ужгород: “Карпати”, 1997. – 363 с.
12. Крупка М. І., Береський Я. О., Реверчук С. К. Актуальні проблеми розвитку підприємництва в Україні: Монографія / За ред. С. К. Реверчука. – Л.: Діалог, 1999. – 256 с.

13. Курс предпринимательства: Учебник. / Под. ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 439с.
14. Колесникова Л., Перекрестов В. Организационные структуры и культура предпринимательства. // "Вопросы экономики". – 2000. – № 8. – С. 15 – 31.
15. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности. // Тезис. – 1994. – Вып. 5. – с. 26 – 27.
16. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія: Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 528 с.
17. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития: Пер. с нем. – М.: Прогресс. 1982. – 454 с.
18. Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: "Бук Чэмпер Интернэшнл, 1992. – 352 с.
19. Самуельсон П. Економіка: Підручник. – Львів: Світ, 1993. – 319 с.
20. Shelman, Mary L. 1991 "The Agribusiness Systems Approach: Cases and Concepts". International Agribusiness Management Association Inaugural Simposium. Boston, MA: Harvard Business School. p. 47 – 51.
21. Губені Ю.Е. Організація агробізнесу і підприємництва: Курс лекцій . – Л.: ЛДАУ, 1998. – 139 с.
22. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: Практ. посібник. / В.М. Алексійчук, В.Я. Амбросов, І.Ф. Баланюк та ін.; / П.Т. Саблук). – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 255 с.
23. Мизес Людвиг фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: Пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 240 с.
24. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редколегія: ... С.В.Мочерний (Відповідальний редактор) та інші. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – 864 с.
25. Фіщук О.М. Сутність організаційно-економічних факторів ефективності агропромислового виробництва // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. У чотирьох частинах. Частина перша. Соціально-економічні проблеми села / За ред П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 374 с.

26. Дем'яненко С. До стратегії і тактики економічного реформування // Економіка України. – 2000. - № 1. – С. 55-59.
27. Баланюк І.Ф. Організаційне забезпечення нового етапу розвитку аграрних відносин // Економіка АПК. – 2002. - № 9. – С. 37-99.
28. Андрійчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве. – М.: Экономика, 1983. – 208 с.
29. Черевко Г., Лукаш В. Людський аспект соціально-економічної ефективності // Економіка України. – 1998. - № 3. – С. 47-51.
30. Савченко О.Ф. Теоретичні аспекти ефективності функціонування підприємств аграрного сектора економіки // Економіка АПК. - 2002. - № 8. – С. 41-44.
31. Онищенко О.М. Соціально-економічна природа і розміри сільськогосподарських підприємств // Економіка України. 2000. - № 6. - С.58-68.
32. Ревенко М.М. Поглиблювати аграрну реформу в Україні // Економіка АПК. 2001. - № 3. - С.10-16.
33. Коденська М.Ю. Кісельов В.А. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. – К.: Видавництво УСГА, 1993. – 184 с.
34. Наумов О.Б. Визначення економічної ефективності виробництва за узагальнюючими показниками // Економіка АПК. – 2000. - № 5. – С. 39-42.
35. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – К.: ІЗИН, 1996. – 512 с.
36. Андрійчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства. – К.: Урожай, 1990. – 232 с.
37. Березівський П.С. Ефективність виробництва і формування ринку продукції скотарства в Карпатському регіоні. – Л.: Українські технології, 1998. – 256 с.
38. Драгун Л., Вакульчик О. Інтегральний показник для аналізу ефективності виробництва // Економіка України. – 1995. - № 9. – С. 93-95.

39. Пархомець М.К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 328 с.

40. Онисько С. Деякі питання розвитку агропромислового виробництва // Економіка України. – 2002. - № 9. – С. 59-66.

41. Яковець І.І. Підвищення продуктивності спиртопродуктового підкомплексу АПК // Економіка АПК. – 1999. - № 12. – С. 29-33.

42. Малік М.Й., Федієнко П.М. Аграрна реформа і розвиток підприємництва. – К.:ІАЕ УААН, 2003. – 271 с.

43. Ермаков О.Ю. Методологія економічного дослідження організаційних форм виробництва // Економіка АПК. – 2003. - № 1. – С. 31-37.

44. Турченко М. Важливий напрям організаційно-економічної реструктуризації аграрного сектора АПК // Економіка України. – 1999. - № 5. – С. 69-74.

45. Амбросов В., Маренич Т. Організаційні фактори підвищення результативності реформ // Економіка України. – 2000. - № 3. – С. 73-79.

46. Кісіль М.І. Критерій і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі // Економіка АПК. – 2001. - № 8. – С. 59-64.

47. Іванух Р.А., Пантелейчук М.М., Попович І.В. Довідник економічних показників сільського господарства / За ред. І.В.Поповича. – К.: Урожай, 1979. – 168 с.

48. Економіка підприємств АПК: Навчальний посібник для вузів / За ред. Дусановського С.Л., Олійника В.М., Дудара Т.Г. – Тернопіль: Видавництво “Тернопіль”, 1997. – 260 с.

49. Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Методологічний аспект порівняльної оцінки ефективності різних форм господарювання в аграрній сфері // Економіка України. – 1996. - № 6. – С. 68.

50. Стельмашук А.М. Економічний механізм прискорення інтенсифікації виробництва в АПК. – К.: Урожай, 1990. – 160 с.

51. Тивончук С.О., Калінчик М.В. Модель конкурентноздатності сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах (суть та методичні підходи до розробки моделі) // Економіка АПК. – 1996. - №2. – С.44-49.

52. Червен І.І., Червен Е.В., Чебан О.О. Методологічні аспекти оцінки економічної ефективності агропромислових формувань // Економіка АПК. – 1996. - № 9. – С. 35-36.

53. Месель-Веселяк В.Я. Удосконалення економічних відносин учасників інтегрованих формувань // Економіка АПК. – 1998. - № 12. – С. 19-21.

54. Саблук П.Т. Ціна – інструмент управління // Економіка АПК. – 1996. – № 4. –С.3–8.

55. Тарасевич В.Н. Эффективность общественного производства // Сущность и механизм роста. – К.: Вища школа, 1991. – 190 с.

56. Шепотько Л., Прокопа І. Деякі аспекти макроекономічного регулювання аграрної сфери // Економіка України. – 2001. - № 3. – С. 51-59.

57. Могильний О. Реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств – шлях до багатуокладної ринкової економіки // Економіка України. – 2001. - № 3. – С. 59-66.

58. Ксенофонтов М. Оцінка організаційних заходів з реформування аграрного сектора // Економіка України. – 2000. - № 10. – С. 62-67.

59. Онищенко О.М. Особливості сучасних земельних відносин в Україні // Економіка України. – 2001. № 4. – С.56-62.

60. Онищенко О. М. Формування в аграрному секторі України організаційної структури ринкової економіки. // Економіка АПК. – 1999 – № 1, С. 49 – 54.

61. Городенко С. В. Реформування сільськогосподарських підприємств на основі спільно – часткової власності. // Економіка АПК. – 2000 – № 1. – с. 27 – 31.

62. Пулім В.А., Рябоконт В.П. Реформування сільськогосподарських підприємств і реалізація прав власності селянам. // Економіка АПК. – 1999 – № 11, С. 7 – 11.

63. Закон України “Про підприємства в Україні” // Державний інформаційний бюлетень “Про приватизацію”. – 1993. - № 2.

64. Закон України “Про власність” // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. - № 20.

65. Закон України “Про господарські товариства” // Галицькі контракти. – 1996. - № 42. – С.40-50.

66. Закон України “Про оренду землі” від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV.

67. Закон України “Про споживчу кооперацію” // Голос України. – 1992. – 23 травня.

68. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” // Нормативні акти з фінансів, податків, страхування та бухгалтерського обліку. – 1997. - №11. – С.10-22.

69. Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” // Підприємництво і ринок України. – 1992. - №1. – С.57-76.

70. Указ Президента України від 10 листопада 1994 р. № 666-94 “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”.

71. Указ Президента України від 19 січня 1995 р. № 66/95 “Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі”.

72. Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”.

73. Указ Президента України від 23 квітня 1997 р. № 367/97 “Про оренду землі”.

74. Указ Президента України від 23 березня 1998 р. № 215/98 “Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва”.

75. Указ Президента України від 29 квітня 1998 р. № 389/98 “Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України”.

76. Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 614/98 “Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників”.

77. Указ Президента України від 29 грудня 1999 р. № 1626/99 “Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні”.

78. Указ Президента України від 9 березня 2000 р. № 398/2000 “Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств”.

79. Указ Президента України від 17 лютого 2001 р. № 100/2001 “Про заходи щодо стабілізації ситуації на споживчому ринку та розвитку тваринництва у 2001-2002 роках”.

80. Амірова Ю. Товариство з обмеженою відповідальністю: переваги і недоліки // Економіка, фінанси, право. – 2000 – №3. – с.20 – 22.

81. Бейцун І., Мацко А. Правова природа повного товариства. // Економіка, фінанси, право. – 2001 – № 12. – с.16 – 21.

82. Базилевич В.Д., Логвиненко В.К. До питання теорії власності та приватизації // Економіка АПК. – 1995. – № 5. – С.9–14.

83. Месель-Веселяк В. Я., Пікус Р. В. Кооперування селянських фермерських господарств. // Сільські обрії. – 1995. - № 1-2. – С. 23-25.

84. Чечетов М., Мендрул О. Корпоративне управління в умовах економічної трансформації // Економіка України. – 2001. - № 4. – С. 10-18.

85. Завадський Й.С. Менеджмент, т.І. - К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1998.-542с.

86. Месель – Веселяк В. Я. Реформування аграрного виробництва. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 272 с.

87. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств: Друге доповнене видання. / За ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель – Веселяка. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 660 с.

88. Черевко Г., Горбонос Ф. Система агробізнесу в США. Кооперація в системі агробізнесу // Економіка України. – 1996. - № 7. – с. 74-82.

89. Городенко С.В., Федієнко П.М. Аграрні формування на шляху до ринкової економіки // Економіка АПК. – 2000. – № 7. – С. 11–15.

90. Perez A. Changing Structure of U. S. Dairy Farms. Farm Financial Conditions

Review. USA, USDA. 1995, № 2, p. 6.

91. Studying Cooperatives Together: Voronezh Cooperatives Seminar. LISA. ASU, 1995, p. 11.

92. Іванух Р.А., Жовтанецька О.О. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки // Економіка АПК. – 2001. - № 12. – С. 25-32.

93. Дяченко С.Г. Майгер Н.В. Формирование рынка мясо-молочных продуктов. – Одесса., 1999. – 163 с.

94. Козюра І. Роль кооперативного сектора в розвитку територій: канадський досвід // Економіка України. – 2002. - № 11. – с.80-84.

95. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – Друге видання, доповнене і перероблене. – К.: Логос, 2001. – 380 с.

96. Cooperatives in Canada (1998 Data). Ottawa, Co-operatives Secretariat, Government of Canada, 2000, p. 1-4, 22.

97. Федоров М.М. Розвиток орендних земельних відносин // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С.100–103.

98. Жервэ М. Развитие сельского хозяйства Франции после 1950 года // Економіка АПК. – 1996. – № 2. – С.76–82.

99. Зіновчук В.В Місце і роль кооперативів в агробізнесі країн Європейського Союзу // Економіка АПК. – 2000. - № 2. – С. 80-87.

100. Кооперативы по производству товаров и оказанию услуг: Справ. пособие. – М.: Экономика, 1991. – 319 с.

101. Мамутов М. Досвід ефективного колективного сільськогосподарського виробництва // Економіка України. – 1999. – №8. С.75–78.

102. Губені Ю. Розвиток і адаптація аграрної політики чеської республіки до інтеграційних вимог європейського союзу // Економіка України. – 2002. - № 7. – С. 78-83.

103. Губені Ю., Грон Я., Сватош М. Сучасні методи аналізу середовища та їх використання у стратегічному менеджменті // Економіка України. – 1999. - № 10. – с. 90-94.

104. Губені Ю. Інституційні зміни у сільському господарстві Чеської республіки в процесі реалізації аграрної реформи // "Вісник Львівського державного аграрного університету: Серія "Економіка АПК". – Львів: ЛДАУ. – 1999. - № 6. – С. 305 – 311.

105. Губені Ю. Реституція як важливий елемент аграрної реформи в Чеській Республіці // Економіка України. – 2000. - № 7. – С. 77-83.

106. Алмаші А., Балян А.Г., Семененко І.П., Емре І. Земельна реформа в країнах Центрально-Східної Європи // Економіка АПК. – 1996. – № 4. –С.79–86.

107. Онищенко О.М. Нові форми господарювання та їх результативність у сільськогосподарському виробництві Словаччини // Економіка України. - 2002. - № 1. – с. 60-66.

108. Зглінський А. Трансформації в аграрному секторі постсоціалістичних країн Європи // Економіка України. – 2000. - № 7. – с. 79-83.

109. Балян А., Алмаші Ш. Реорганізація кооперативного сектора сільського господарства Угорщини // Економіка України. – 2002. - № 2. – с.73-77.

110. Маркарян С. Особенности и тенденции развития сельского хозяйства Японии // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 7. — С. 122-128.

111. Бурдейний І.М. З досвіду державного регулювання сільськогосподарського виробництва зарубіжних країн // Економіка АПК. – 2001. - № 2. – С. 124-127.

112. Федієнко П.М. Через приватизацію – до мотивації праці // Економіка АПК. - 1996. - № 6. - С.79-82.

113. Онищенко О. М., Юрчишин В. В. Про підприємницькі форми господарювання в аграрній сфері. // Економіка України. – 1997. – № 4. – с. 50 – 61.

114. Довганчин Г.В. Економічні відносини в інтегрованих системах виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. - К.: ДОД ІАЕ УААН, 2000.-61с.

115. Саблук П.Т. Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні. - К.: ДОД ІАЕ УААН, 2000. – 57 с.
116. Гайдуцький П.І., Лобас М.Г. Приватизація власності в агропромисловогому комплексі. - К.: УкрІНТЕІ, 1994.-208с.
117. Чорноіванов В.В. Приватизація на селі в контексті аграрної реформи. // Економіка АПК. - 2001. - № 12. - С.5-10.
118. Баланюк І.Ф. Реформування в аграрному секторі регіону. – К.: ДОД ІАЕ УААН, 1999. – 270 с.
119. Федієнко П.М. Розвиток ефективних аграрних формувань у процесі реструктуризації КСП / Проблеми формування ринкової економіки. – К.: КНЕУ, 2000. – С.253-255.
120. Саблук П.Т. Стан економіки і реформ в агропромисловогому комплексі України та завдання вчених економістів-аграрників // Економіка АПК. – 1999. - № 1. – С.3-32.
121. Шовпалюк В.С. Регулярна роль держави у реформуванні та створення умов піднесення агропромислового виробництва // Економіка АПК. -2001. - №9.- С. 10-14.
122. Юрчишин В.В., Онищенко О.М., Саблук П.Т. та ін. Власність у сільському господарстві. – К.: Урожай, 1993. – 350 с.
123. Саблук П.Т. Аграрна реформа: стан і напрями розвитку //Економіка АПК. – 2000. - № 4. – С.3-10.
124. Федієнко П.М. Про поглиблення ринкових відносин на селі // Пропозиція.- 1996. - № 10. - С.18-19.
125. Малік М.Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки. – К.: ДОД ІАЕ УААН, 1995. – 177 с.
126. Городенко С.В., Федієнко П.М. Товарно-грошові відносини при внутрішньогосподарському розрахунку // Економіка АПК. -1999. -№ 12. -С.27-31.
127. Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Аграрна реформа: деякі підсумки і проблеми розвитку // Економіка АПК. –1996. –№2. –С.27-29.

128. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: Навчальний посібник – К.: КНЕУ, 1998. – 240 с.
129. Андрійчук В.Г. Важливі підйоми відродження АПК // Економіка АПК. -2000. - № 4. - С. 18-26.
130. Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві. - К.: ДОД ІАЕ УААН, 1997. – 272 с.
131. Саблук П.Т., Лукінов І.І., Онищенко О.М. та ін. Соціально-економічні перетворення і приватизація в сільському господарстві. – К.: ІАЕ УААН, 1995. – 229 с.
132. Національні і регіональні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання екологічних процесів в Україні та Польщі. Відповідальний редактор В.М. Трегобчук. - К.: ІЕ НАНУ, 1997. – 306с.
133. Онищенко О.М. Ставлення до Указу Президента України про прискорення реорганізації КСП // Економіка АПК. -2000. - № 4. - С. 10-17.
134. Онищенко О.М. Особливості сучасних земельних відносин в Україні //Економіка України. - 2001. № 4. - С.56-62.
135. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання /За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К: ІАЕ, 2001,-т. I. – 831 с.
136. Рудий М.М., Жебка В.В., Чалий А.А., Кіценко П.Ф. Ефективність сільськогосподарського виробництва при різних формах господарювання // Економіка АПК. – 1999. – №6. – С.21-24.
137. Гайдуцький П.І. Оренда в агрокомплексі: Запитання і відповіді. – К.: Україна, 1991. – С. 7.
138. Розвиток форм господарювання на селі / За ред. П.Т.Саблука та В.Я.Месель-Веселяка. – К.: Урожай, 1993. – 376 с.
139. Гайдуцький П.І., Стельмащук А.М. Земля: власність, оренда, рента. – К.: Урожай, 1994. – 184 с.
140. Плетенецька С.М. Оренда та її соціально–економічна суть // Економіка АПК. – 1998. – № 12. – С. 23–26.

141. Амбросов В. Ускорить реструктуризацию АПК // Сільський журнал. – 1999. – № 2. – С. 8–11.
142. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади / За ред. П.Т.Саблука. –К.: ІАЕ УААН, 2000. –475 с.
143. “Земельний кодекс України” від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III.
144. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. - 224 с.
145. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К.: Логос, 1999. – 259 с.
146. Малік М.Й., Федієнко П.М. Корпоративні засади на селі // Економіка АПК. - 2001. - № 8. - С.3-8.
147. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. – С.Пб.: Слово, 1922. – 495 с.
148. Николаев А. Трудовые земледельческие артели. // Кооперативная жизнь. – 1918. – № 4 – 5. – с. 19 – 26.
149. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М.: Наука. – 1991. – 460 с.
150. Панасюк Б. Економічна політика з'єднання галузей АПК //Економіка України. - 2001. - № 5. -
151. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды. –М.: Экономика, 1989.- 492 с.
152. Береговий В.М. Основні методологічні положення формування внутрішньокооперативних відносин // Економіка АПК. 2001. - № 3. - С.25-27.
153. Могильний О.М. Деякі аспекти аграрної політики щодо приватного сектора // Економіка АПК. – 2000. - № 8. - С.42-47.
154. Михайлова Л.І. Особисті підсобні господарства населення: сутність, класифікація, ефективність // Економіка АПК. – 2001. - № 7. - С. 113-119.
155. Шуткевич О.В. Щодо реформування аграрного сектора економіки Житомирської області // Вісник аграрної науки. –2002. –№1. – С.78-79.

156. Грищенко О.В. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективного функціонування селянських (фермерських) господарств. – Харків: ХДТУСГ, 2000. – 53 с.

157. Панасенко С.М. Розвиток фермерських господарств в Україні // Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: Кол. Монографія у двох томах. – Т. 1. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 129-135.

158. Онищенко О.М. К проблеме сравнительной оценки эффективности разных форм хозяйствования // Економіка АПК. – 1995. – № 5. – С.56–60.

159. Губені Ю.Є. Індивідуальне підприємництво на селі // Економіка АПК. – 1996. – № 2. – С.76–82.

160. Сергеев С. Современная аграрная реформа в Российской Федерации и развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы // АПК: экономика, управление. – 1993. - № 6. – С. 21-29.

161. Москвин А. Проблемы и альтернативы реформы // Экономика Украины. – 1998. - № 1. – с. 74-82.

162. Інноваційна діяльність. / За ред. Б. Б. Гладича, А. М. Стельмашука. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 180 с.

163. Чеботарьова Н.М. Розвиток інвестиційної привабливості агропромислового виробництва Луганської області // Економіка АПК. – 2000. – № 10. – С. 72–74.

164. Волкодав В.В. Інвестиційний клімат в агропромисловому комплексі України // Економіка АПК. – 2002. – № 6. – С. 62–66.

165. Кісіль М.І. Тенденції і напрями активізації аграрного інвестиційного процесу // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С. 66–72.

166. Музика П.М. Мотиваційний механізм розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі України // Економіка АПК. – 2001. – № 12. – С. 3–5.

167. Киселев А.П. Теорія і практика сучасного бізнесу (або як створити фірму і працювати на себе). - К.: Изд-во ЛІБРА, 1995. -248с.

168. Лебідь Г.М. Інновації у сфері агропромислового виробництва: суть і значення // Економіка АПК. – 2000. – №3. – С. 47–51.

169. Немчинов В.С. Экономико-математические методы и модели. – М.: Наука, 1967. – С.173-180.

170. Канторович Л.В., Чеменко Н.И. и др. Об использовании оптимизационных расчетов в АСУ отраслями народного хозяйства // Экономика и математические методы. - 1978.- №5.- С.821-834.

171. Шпичак О.М. Теоретичні основи еквівалентного обміну в агропромисловому комплексі // Економіка АПК. – 2000. – № 9. – С. 3–11.

172. Борисенко М.М. Проблемы специализации концентрации и межхозяйственного кооперирования сельскохозяйственного производства в свете решений XXV съезда КПСС // Развитие специализации, межхозяйственного кооперирования и агропромышленной интеграции (Материалы Республиканской научно-производственной конференции, состоявшейся в г. Киеве 12-14 мая 1976г.). – К.: “Урожай”, 1977. – С.5-17.

173. Ющенко В.А. Розвиток агропромислового комплексу України в контексті світового продовольчого ринку // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 6-13.

174. Брезвін А.І. Організаційно-методологічні засади інтеграції виробництва в АПК // Економіка АПК. – 2000. – № 3. – С. 15-17.

175. Панасюк Б. Економічна політика з'єднання галузей АПК // Економіка України. – 2001. - № 5. – С.59-67.

176. Саблук П.Т. Аграрна реформа: стан і напрями розвитку // Економіка АПК. – 2000. - № 4. – С.3-10.

177. Баланюк І.Ф. Аграрні відносини: соціально- економічна суть і місце в системі суспільних відносин. // Економіка АПК. – 2000. - № 8. - С.68-72.

178. Ринкова трансформація економіки АПК: кол.монографія у чотирьох частинах /За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. Ч.2. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. –К.: ІАЕ, 2002. – 754с.

179. Долинський В.П., Долинський С.В., Дяченко І.Б. Особливості та розвиток підприємництва в аграрних і агро переробних підприємствах // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 46–55.

180. Червен І.І., Гаркуша О.М. Основні напрями поліпшення економічних відносин виноробників і переробників винограду // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 19–22.

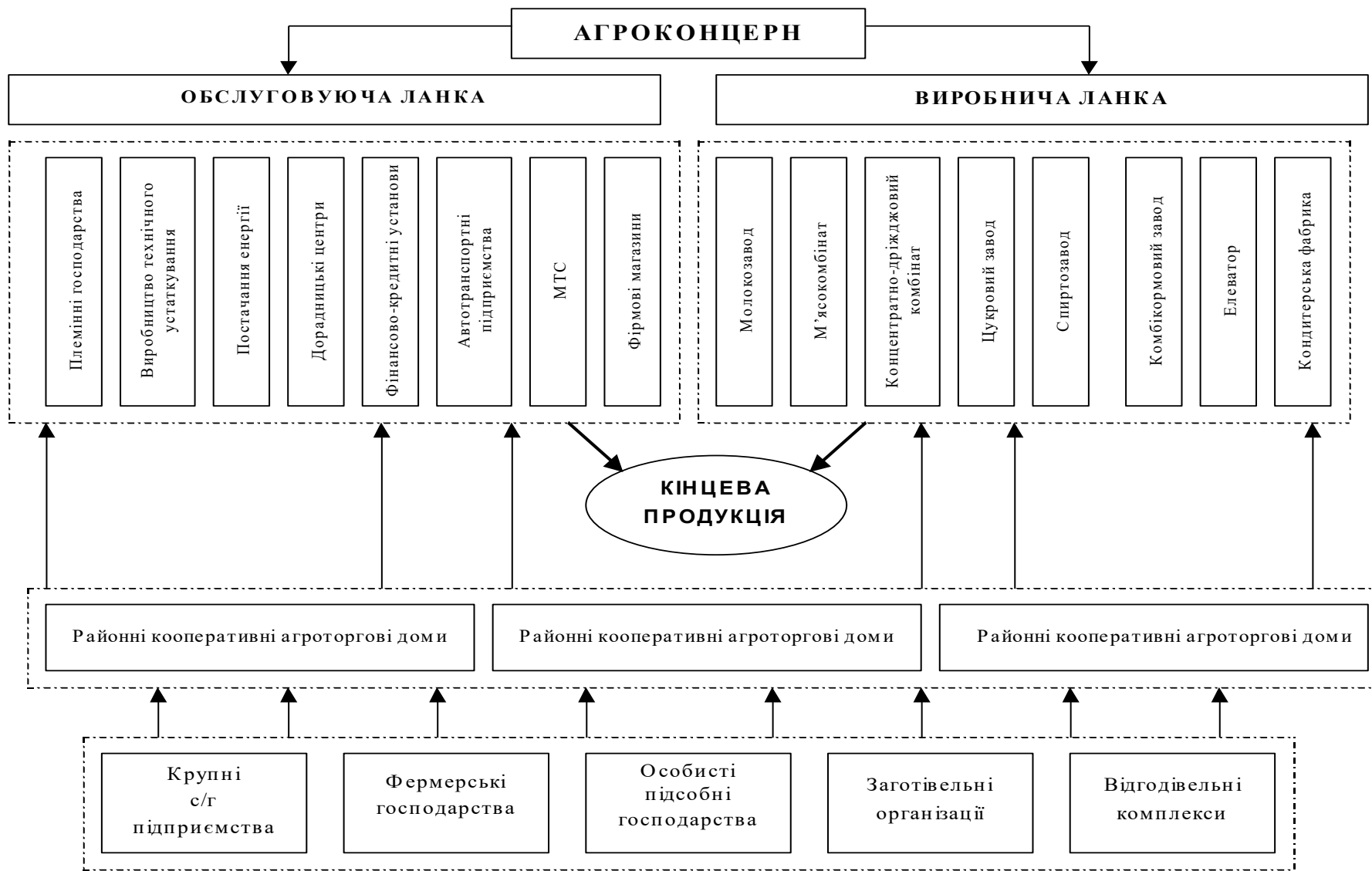

Схема районної організаційної структури агропромислового концерну